EDUCATION AND PEDAGOGICAL SCIENCES

ОСВІТА ТА ПЕДАГОГІЧНА НАУКА

УДК 37.0

ЗМІСТ

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Асєєва О. А. Інформаційна війна як негативний чинник впливу на процес соціальної адаптації студентської молоді Донбасу.....5

Мигович І. В. Функційний потенціал експорту освітніх послуг тимчасово переміщених закладів вищої освіти України.....13

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Бутенко Л. Л. Багатомірність сучасного педагогічного знання як чинник методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів 25

Починкова М. М. Дефініція «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі.....37

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Караман О. Л., Юрків Я. І. Технологія соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України.....49

Савченко С. В., Курило В. С. Сучасний український патріотизм як провідний чинник соціалізації особистості.....58

№ 1 (170) 2019

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 18722-7522ПР видано
Міністерством юстиції України
18.01.2012 року
Журнал внесено до переліку
наукових фахових видань України
(педагогічні науки)
Постанова президії ВАК України
від 14.10.2009 року № 1-05/4
Журнал включено до переліку видань
реферативної бази даних
„Україніка наукова"
(угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)
Журнал включено до міжнародної бази даних
Ulrich's Periodical Directory
Журнал має електронну версію
(розміщено на сайті:
http://eps.luguniv.edu.ua/index.php/eps)

ЗАСНОВНИК:
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор
Жучок А. В., доктор фізико-математичних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Заступник головного редактора
Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор,член-кореспондент НАПН України (Україна, м. Старобільськ)
Відповідальний секретар
Бутенко Л. Л., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, м. Старобільськ)
Члени редакційної колегії
Бабич В. І., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, м. Старобільськ)
Брей М., BA (м. Ньюкасл-апон-Тайн, Великобританія), MSc, PhD (м. Едінбург, Велико-британія), заслужений професор (Китай, м. Шанхай)
Ваховський Л. Ц., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Жучок Ю. В., доктор фізико-математичних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Заблоцький В. В., доктор наук з державного управління, професор (Україна, м. Старобільськ)
Караман О. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Курило В. С., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України (Україна, м. Старобільськ)
Лобода С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Київ)
Лов'янова І. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, м. Кривий Ріг)
Максимчук Б. О., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, м. Ізмаїл)
Максимчук І. А., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, м. Маріуполь)
Ніколаєнко І. О., кандидат філологічних наук, доцент (коректор) (Україна, м. Старобільськ)

EDUCATION AND PEDAGOGICAL SCIENCES

ОСВІТА ТА ПЕДАГОГІЧНА НАУКА

УДК 37.0

ЗМІСТ

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Асєєва О. А. Інформаційна війна як негативний чинник впливу на процес соціальної адаптації студентської молоді Донбасу.....5

Мигович І. В. Функційний потенціал експорту освітніх послуг тимчасово переміщених закладів вищої освіти України.....13

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Бутенко Л. Л. Багатомірність сучасного педагогічного знання як чинник методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів 25

Починкова М. М. Дефініція «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі.....37

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Караман О. Л., Юрків Я. І. Технологія соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України.....49

Савченко С. В., Курило В. С. Сучасний український патріотизм як провідний чинник соціалізації особистості.....58

№ 1 (170) 2019

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 18722-7522ПР видано
Міністерством юстиції України
18.01.2012 року
Журнал внесено до переліку
наукових фахових видань України
(педагогічні науки)
Постанова президії ВАК України
від 14.10.2009 року № 1-05/4
Журнал включено до переліку видань
реферативної бази даних
„Україніка наукова"
(угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)
Журнал включено до міжнародної бази даних
Ulrich's Periodical Directory
Журнал має електронну версію
(розміщено на сайті:
http://eps.luguniv.edu.ua/index.php/eps)

ЗАСНОВНИК:
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор
Жучок А. В., доктор фізико-математичних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Заступник головного редактора
Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор,член-кореспондент НАПН України (Україна, м. Старобільськ)
Відповідальний секретар
Бутенко Л. Л., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, м. Старобільськ)
Члени редакційної колегії
Бабич В. І., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, м. Старобільськ)
Брей М., BA (м. Ньюкасл-апон-Тайн, Великобританія), MSc, PhD (м. Едінбург, Велико-британія), заслужений професор (Китай, м. Шанхай)
Ваховський Л. Ц., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Жучок Ю. В., доктор фізико-математичних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Заблоцький В. В., доктор наук з державного управління, професор (Україна, м. Старобільськ)
Караман О. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Курило В. С., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України (Україна, м. Старобільськ)
Лобода С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Київ)
Лов'янова І. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, м. Кривий Ріг)
Максимчук Б. О., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, м. Ізмаїл)
Максимчук І. А., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, м. Маріуполь)
Ніколаєнко І. О., кандидат філологічних наук, доцент (коректор) (Україна, м. Старобільськ)

Полулященко Ю. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, м. Старобільськ)
Прошкін В. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Київ)
Саєнко В. Г., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент (Україна, м. Старобільськ)
Смулка Л., доктор педагогічних наук (Польща, м. Краків)
Харченко С. Я., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Хриков Є. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)
Шехавцова С. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, м. Старобільськ)

Журнал „Education and Pedagogical Sciences" („Освіта та педагогічна наука")
№ 1 (170) 2019
підписаний до друку рішенням Вченої ради Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка" (протокол № 11 від 31.05.2019 року)
Видавництво Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ,
Луганська обл., 92703.
Тел.:066-798-7910
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Формат 60x84 1/8.
Друк офсет. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 4,13.
Наклад 100. Зам. № 402. Ціна вільна
Надруковано ПП „ВКП „Пєтіт"
Вул. Федоренка, 10, м. Сєвєродонецьк, 93400
Тел./факс: (0652) 70-29-48.
Свідоцтво про реєстрацію А01№000647 від 25.02.2011 р.

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Іванчикова С. М. Ідеї фізкультурно-оздоровчої діяльності в педагогічній спадщині А. Макаренка.....65

Відомості про авторів

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До друку приймаються статті, які публікуються авторами вперше. Стаття повинна містити виклад проміжних або кінцевих результатів наукової роботи, висвітлювати конкретне питання за темою дисертації чи наукового дослідження, фіксувати науковий пріоритет автора

Рекомендована *структура статті*: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями (INTRODUCTION); аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття (LITERATURE REVIEW); формулювання цілей статті (постановка завдання); визначення методології та методики дослідження (сукупність методів дослідження, їх основний зміст, характеристики і показники, які вони фіксують, та одиниці вимірювання) (METHODOLOGY); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (MAIN RESULTS); висновки та перспективи подальших досліджень (CONCLUSIONS). *Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.*

Рукопис статті друкується у форматі А4, кеглем 14, гарнітурою Times New Roman, поля: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1,5 см, міжрядковий інтервал – полуторний. Обсяг статті – 12-20 сторінок.

Інформація про УДК розташовується після назви статті у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Індекс УДК має входити до рубрики „37 Освіта. Виховання. Навчання".

Перед текстом статті вказується *інформація про авт*ора: прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, вчене звання; посада; місто, країна; електронна адреса; ORCID ID. У разі відсутності ORCID ID можна отримати за посиланням https://orcid.org/register.

Покликання на джерела подаються в круглих дужках, включаючи прізвище автора та рік видання (Савченко, 2012) або (Савченко, 2012; Хриков, 2013). Якщо використовуються цитати, статистика тощо, то вказується номер сторінки покликання (Bruner, 2012, p. 24).

Список використаних джерел подається наприкінці статті після слова „**Література**" й оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 (зразок оформлення літератури представлено на сайті журналу http://eps.luguniv.edu.ua/mediafiles/Requirements_for_articles.pdf). Бібліографічний опис джерела подається з абзацу в алфавітному порядку без нумерації; ім'я автора (або перше слово назви) виділяється жирним.

До статті також додається перелік використаних джерел латиницею (**References**). Для оформлення References обов'язковим є APA–стиль.

Статтю закінчують 3 анотації, кожна обсягом 22 рядки, українською, російською та англійською мовами. Кількість ключових слів – 5-8. Текст анотації має відповідати загальним вимогам щодо стилістики анотації.

Для опублікування статті необхідно надіслати електронною поштою на адресу llbutenko@gmail.com такі матеріали: *інформація про автора,* де повинні бути повністю вказані прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь, учене звання, поштова адреса, контактний телефон, електронна адреса; *стаття;* для осіб, які не мають наукового ступеня, відсканована рецензія доктора наук (підпис рецензента повинен бути завірений у відділі кадрів установи або печаткою факультету (інституту). Приклад підпису файлів: Іванов_Інформація_про_автора, Іванов_стаття.

Статті, подані до журналу, проходять процедуру рецензування. Статті, що не відповідають установленим вимогам оформлення й подання, не розглядаються й не публікуються. Редакція зберігає за собою право на редагування та скорочення статей.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК НЕГАТИВНИЙ ЧИННИК ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДОНБАСУ

УДК 378:316.16 – 053.6:316.48526(477.6)
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-5-12

Асєєва Оксана Анатоліївна,
старший викладач кафедри гуманітарних наук,
ДЗ «Луганський державний медичний університет»,
м. Рубіжне, Україна
aseevaok@i.ua
http://orcid.org/6502082

СИТУАЦІЯ, що склалася сьогодні в українському суспільстві, характеризується соціально-економічною, культурною, духовною кризою, зростанням частки впливу та значущості для індивіда агресивної, соціально неконтрольованої інформації, нівелюванням значення сімейних, державних, національних цінностей. Особливо складною, нестабільною є ситуація для мешканців Донбасу, зокрема для студентської молоді. Соціальна адаптація студентів з територій, тимчасово непідконтрольних владі України, які вступили на I, II курси до українських вишів, є вкрай важкою й має суперечливий характер.

Основою для нашої розвідки є аналіз сучасних наукових соціально-педагогічних, філософських, психологічних праць у розрізі комунікативного впливу, здійснюваного засобами масової комунікації на студентську молодь через подання викривленої інформації.

Вітчизняний доробок з означеної тематики представлено студіями С. Савченка, В. Курила, які акцентують увагу безпосередньо на умовах та труднощах соціалізації студентства Донбасу. А. Дорошкевич говорить про те, що гібридні війни стають найпоширенішим засобом досягнення цілей у внутрішній та зовнішній політиці. Бурхливі події, які відбуваються в Україні, є наслідком прояву такої війни: потік інформації стає все менш і менш керованим, а управління збройними та незбройними конфліктами перемістилося з поля бою в інформаційний простір (Дорошкевич, 2015, с. 22); А. Шевчук розглядає застосування агресивного інформаційного впливу в умовах гібридної війни як «психотронну зброю»; О. Алексєєва вивчає інформаційну війну в аспекті її впливу на свідомість молодої людини та наслідків цього впливу; цікавою при вивченні цього питання є колективна монографія філософського спрямування «Гібридна війна: in verbo et in praxi», яка досить детально та з урахуванням сучасних наукових тенденцій і гострих соціально-філософських питань висвітлює полемологічні

аспекти гібридної війни на сході України. Щодо зарубіжних науковців, цариною інтересів яких є інформаційна війна, то тут можна виокремити таких, як: Е. Тоффлер, Ж. Дельоз, М. Деланда, Дж. Стейн, Е. Талишинський та ін. Проте зауважимо, що це питання недостатньо висвітлено в науковій літературі саме в ракурсі впливу інформаційної війни на студентську молодь Донбасу першого, другого років навчання.

Інформаційна війна – явище не нове в людському суспільстві. За давніх часів, як і сьогодні, використовували неповне подання інформації, викривлення фактів, перебільшення або недооцінку наслідків, чутки: війська, наприклад, Чингісхана йшли слідом за розповідями про їхню неймовірну жорстокість, що значною мірою підривало моральний дух їхніх супротивників. Застосовано прообраз сучасних виборчих технологій під час виборів у Стародавньому Римі. Моральний дух воїнів підтримували особливою ідеологією (типу відомого висловлювання «зі щитом або на щиті»). Сьогоднішня залежність цивілізації від її інформаційного складника зробила її набагато більш вразливою в цьому відношенні. А швидкодія й значне поширення інформаційних мереж багаторазово збільшили потужність саме інформаційної зброї (Почепцов, 2000, с. 9). Гетьман Війська Запорізького Богдан Хмельницький у своїй військовій тактиці прагнув шляхом дезінформації посіяти в польському війську невпевненість у власних силах, а то й панічні настрої, тобто застосовував принципи ведення «психологічної війни» (Гуз, 2007, с. 21).

Яскравими прикладами масованих і, слід погодитися, дієвих інформаційних впливів, а точніше пропаганди, є «робота» серед населення гітлерівської та радянської ідеологій. З цього приводу написано багато наукових праць і зроблено певні висновки щодо унеможливлення такого впливу на суспільну думку, на свідомість і підсвідомість, яке мало людство у XX столітті. В останні десятиліття стрімкий розвиток електронних цифрових засобів масової комунікації та їхня доступність перевели масив інформації на якісно новий соціальний продукт – продукт впливу, маніпуляції свідомістю та суспільною думкою загалом і навіть знищення. Змінилися лише засоби та канали поширення *потрібної* інформації. Зазвичай, інформація спрямована на певну, тобто цільову, аудиторію, від цього залежить спосіб подачі матеріалу, зміст та час ефіру. Сьогодні ми отримуємо інформацію, яка вже є адаптованою до споживача, такою, що не потребує осмислення. У тієї частини аудиторії, що осмислює інформацію та знаходить невідповідності в різних джерелах ЗМІ, виникає криза довіри (Недбальська, Марковець, 2012). Зауважимо, що об'єктивною закономірністю розвитку інформаційного суспільства є інтенсифікація інформаційних процесів. Ці процеси за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ) можуть впливати і позитивно (пропаганда й поширення в житті суспільства високих культурних цінностей, виховання людей на зразках світової культури, що сприяють всебічному розвиткові людини), і негативно, призводячи до інформаційних перевантажень, що, своєю чергою, послаблює здатність мислити, міркувати. Особливе занепокоєння викликає факт спрямованого (на жаль, переважно, негативного) впливу сучасних ЗМІ на молоде покоління, зокрема підлітків (Крат, 2016, с. 242).

Можна з упевненістю говорити, що сьогодні ми є свідками інформаційної революції часів *постправди*. Але ж найбільшою небезпекою є те, що неправдива інформація в умовах цілеспрямованої інформаційної атаки впливає на соціум зсередини, маскуючись під новинами, шоу тощо. Інформаційно-психологічний вплив став головним чинником ведення сучасної війни, яка отримала назву (Гібридна війна, 2017, с. 135).

У дослідженні використан о системний підхід, а також метод вивчення педаго-

гічного досвіду у вигляді спостереження та вивчення педагогічної документації студентів першого-другого курсів медичного університету, що мають статус внутрішньо переміщених осіб.

Мета статті – на основі аналізу наукових розвідок історичного, соціально-педагогічного, філософського спрямувань окреслити проблемне поле, у якому спостерігаємо труднощі соціальної адаптації студентів першого, другого курсів (мешканців т. зв. «сірої зони») в умовах гібридної війни та масованої інформаційної атаки, і виокремлення можливих шляхів вирішення означеної проблеми.

Достатньо поширеним у сучасному інтернет-просторі є таке визначення феномена інформаційна війна – це маніпулювання інформацією, якій довіряє об'єкт, без відома об'єкта, щоб об'єкт приймав рішення проти своїх інтересів, але в інтересах того, хто веде інформаційну війну. Як наслідок, незрозуміло, коли починається інформаційна війна, наскільки вона сильна або руйнівна й коли закінчується. Ключовим словом у наведеній дефініції є саме маніпулювання, що зайвий раз доводить: у сучасному суспільстві інформацію використовують з метою впливу на масову свідомість і як результат – можливість керувати суспільною думкою, впливати на хід думки та прийняття життєвих рішень молодою людиною.

Один із перших українських дослідників комунікативного психологічного впливу інформації на свідомість Г. Почепцов у своїй розвідці «Інформаційні війни» спирається на визначення інформаційної війни як комунікативної технології з впливу на масову свідомість з довготривалими і короткочасними цілями. При цьому, – уважає автор, – слово «комунікативний» підкреслює особливий статус аудиторії як об'єкта впливу, оскільки успішний вплив може спиратися тільки на інтереси, цінності, ідеали аудиторії, тобто йдеться про необхідність говорити з нею однією мовою в прямому й переносному сенсі цього слова. Цілями такого впливу на масову свідомість є внесення змін до когнітивної структури з тим, щоб отримати відповідні зміни в поведінковій структурі (Почепцов, 2000, с. 10).

На думку В. Горбуліна, початок інформаційної війни РФ проти України умовно можна віднести до 2006 – 2008 рр., але найбільшої активності інформаційна агресія набула з початком бойових дій 2014 р. Основним структурним елементом у цій війні стають симулякри, – пише автор, – образи того, чого в реальності не існує. Прикладами таких симулякрів є: «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розіп'яті хлопчики», використання Україною заборонених озброєнь. Стратегічна мета експлуатації цих симулякрів – замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які потрібні агресору (Горбулін, 2014, с. 9). Наразі маємо справу з феноменом, що має назву «фейк», який є найактивніше використовуваним інструментом ворожих інформаційних атак. Фейк – у розумінні цього терміна як інструменту інформаційної війни – дезінформація, умисне викривлення тих чи тих явищ, фактів, подій, причому зловмисність такого викривлення старанно приховується; навпаки, фейкове повідомлення містить усі ознаки правдивого повідомлення. Ведення інформаційної війни спрямовано, передусім, на молодь. Отже, наголос у поширенні фейкових повідомлень зроблено на соціальні мережі, дуже популярні в молоді. Для цього в Санкт-Петербурзі створено т. зв. «фабрику інтернет-тролей» – молодих людей, які видають себе за реальних учасників мережі та поширюють провокативну, епатажну інформацію. Мета такої акції – психологічна обробка молодої людини і України, і інших країн, включаючи, власне, і молодь Росії, яка через свій вік ще не має стійкого характеру та життєвого досвіду, легко піддається на брехню (Саприкін, 2016, с. 89 – 91).

Особливу небезпеку інформаційна війна становить для молоді, зокрема студентської

молоді Сходу України. Інформаційна війна в освіті – це, першою чергою, боротьба не за тексти в підручниках і не за риторику педагогів на заняттях. Це боротьба за молодь, її свідомість, мислення, це війна з використанням переважно інформаційної зброї, тобто інформаційних технологій, які базуються на брехні, напівправді; поширенні чуток неправдивих версій, придуманих подій, обманних інтерпретацій того, що відбувається. Це тотальне нав'язування населенню, а головне – молоді, агресивної антиукраїнської інформації. У цій інформації чітко простежуються історичні, політичні, економічні, культурні, соціальні аспекти. Вони різняться за своїми масштабами, обсягами, рівнем брехні й цинізму, спрямованістю на різні верства населення тощо. Проте об'єднує їх одна глобальна мета – формування в молоді негативного ставлення до України, її історії, традицій, невіра в перемогу, занепадницькі настрої, безвихідь, відсутність перспективи. Фактично наш ідеологічний противник ставить перед собою завдання управління життєвими цінностями, смислами й цільовими установками української молоді, підміняючи природні для нашого народу зразки на помилкові деструктивні ідеали» (Савченко, Курило, 2018, с. 48).

Загальновідомим фактом є те, що найактивнішими користувачами Інтернет-простору є саме молоді люди (студентство), достатньо великий сегмент особистого життя яких належить саме соцмережам. Що ж спонукає до цього молодь? Це прагнення користувача самореалізуватися в мережі, примірити на себе якусь іншу роль або ж вільно виголошувати свої думки, прикриваючись анонімністю, яку надає мережа. І водночас спостерігаємо, що користувач комп'ютера схильний до адикції, тобто залежності від соціальних мереж та Інтернету загалом, адже при використанні мережі він знаходиться в зміненому стані свідомості – своєрідному психологічному трансі, у якому реальність набуває нечітких рис і зливається з віртуальністю. А це сприяє несвідомому засвоєнню всього, що дає нам мережа, – новин, повідомлень, фотографій, відео. І користуючись певними методами, можна легко переконати звичайного користувача в будь-чому (Ковалевич, 2014).

Студенти в процесі навчальної діяльності часто користуються матеріалами Вікіпедії – її російськомовної версії зокрема – і черпають звідти не завжди правдиву, навмисно викривлену, однобічно висвітлену або неповну інформацію, наприклад, матеріал, присвячений Бою під Крутами, російськомовною версією Вікіпедії подається таким чином, що значення цієї важливої для України історичної події принижується: «Хоча цей бій не позначився на подальшій військовій кампанії, події обросли міфами, гіпертрофованими оцінками і спотвореннями фактів. В українській історіографії, публіцистиці, художній літературі та політиці бою приписують особливе значення, представляючи його як приклад героїчної боротьби української молоді, яка не пощадила життя заради незалежності своєї батьківщини» (Бій під Крутами).

Цей та інші подібні факти зафіксовано в дослідженнях українського громадського діяча Юрій Пероганича (Пероганич).

Під гнітом дискурсу інформаційної війни молода людина стає вкрай розгубленою та невпевненою в завтрашньому дні, вона втрачає розуміння сенсу існування, розмиваються цінності, спостерігається процес віддалення від національних традицій та ідеалів під тиском неправдивої інформації. На цьому ґрунті виникають конфлікти, комунікативний дисбаланс, непорозуміння і в малих соціальних групах (родина, коло найближчих друзів), і в середніх – студентська академічна група, курс тощо. Звичайно, напруженість ситуації має негативні наслідки, а саме: ускладнення процесу соціальної адаптації студентів ЗВО першого та другого років навчання в нових для них умовах, як-от: переїзд до іншого міста, відірваність від родини, близьких, незвичний навчальний графік, екзамена-

ційний період, нове коло спілкування тощо, як наслідок – утома, погіршення самопочуття, загострення хронічних захворювань і утруднення сприйняття навчального матеріалу.

На думку відомих українських педагогів С. Савченка та В. Курила в цьому випадку психолого-педагогічний компонент стає якщо не вирішальним, то одним із системотвірних поряд з військовим, політичним, інформаційним, економічним, соціальним. А коли йдеться про молодь, то його першочергова роль стає визначальною в усьому комплексі заходів і зусиль з реінтеграції Донбасу. Подібна робота сама по собі є складною й багатогранною, а в умовах розв'язаної проти України інформаційної війни досягти позитивного результату без контрпропагандистських зусиль неможливо. В іншому випадку успішний процес соціалізації української молоді в Донбасі буде надзвичайно ускладненим (Савченко, Курило, 2018, с. 48).

Щоб устояти перед дезінформацією та маніпуляціями, яку вміло застосовують ЗМІ та поширюють за допомогою соцмереж, інших комунікаційних каналів, людина повинна правильно фільтрувати інформацію, критично мислити, аналізувати, звертати увагу на джерела інформації, на власників медіа, «бо по мірі збільшення усвідомлення маніпуляція зменшується» (Шостром, 2002).

Активні дії окупантів сьогодні спрямовані саме на майбутнє української держави – студентську молодь – мешканців тимчасово непідконтрольних уряду України районів Луганської та Донецької областей і АР Крим: «Освіта нині у не меншій мірі, ніж будь-яка інша сфера, є об'єктом інформаційної війни з боку путінської Росії. Але освіта не лише пасивний об'єкт, жертва цієї агресії; вона має потенціал бути активним суб'єктом інформаційного простору. Тому в контексті інформаційної війни освіту потрібно розглядати не лише як ціль для атак, але також як стратегічний ресурс для перемоги (Полянський, 2015). Молодим людям можна порадити уважніше стежити за способом подання інформації, за тим, які ресурси її подають, піддавати інформацію критичному осмисленню та не квапитися з висновками, виявляти інші думки та джерела щодо окремих фактів чи подій.

О. Караман, Я. Юрків, досліджуючи безпосередньо соціалізацію особистості в умовах гібридної війни на сході України, зазначають, що така війна породила новий різновид соціалізації людини – абераційну соціалізацію, що трактується як негативна, хибна, спотворена, викривлена соціалізація особистості. Автори наголошують, що захиститися від інформаційного негативу може лише людина з високим рівнем розвитку особистості, у якої в процесі рефлексії включаються механізми психологічного захисту, …що забезпечують інформаційно-психологічну безпеку особистості та подальшу успішну соціалізацію. До таких механізмів належать «блокування», «відхід», «управління», «вигнання», «ігнорування» тощо (Караман, Юрків, 2018, с. 71).

На рівні держави необхідні жорсткі засоби контролю інтернет-контенту, здійснення контрзаходів щодо нівелювання шкоди, яку маємо через утягнення населення країни до інформаційної війни.

Звичайно, окреслену проблему не можна вважати вичерпаною, оскільки інформаційна війна продовжується, змінюються її методи й засоби, тому вважаємо доцільним продовжити дослідження з цієї тематики.

Література

Бой под Крутами URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Бой_под_Крутами. (дата звернення: 25.03.2019).

Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія; Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.

Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостра-

тегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (33). 2014. С. 5 – 12.

Гуз А. М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу: навч. посіб. Київ: КНТ, 2007. 260 с.

Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2 (25). С. 21 – 28.

Караман О. Л., Юрків Я. І. Індивідуально-психологічні чинники абераційної соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 1 (315), березень. Ч. 1. С. 71 – 72.

Ковалевич Б. В. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі. *Грані*. 2014. № 4 (108). С. 118 – 121.

Крат Д. А. Вплив засобів масової інформації на розвиток особистості у підлітковому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. № 4 (49). С. 241 – 247.

Недбальська М., **Марковець О.** Вплив телебачення як засобу масової комунікації на формування цільової аудиторії. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14534/1/43_98-99_maket-ena-ntb%28099%29.pdf (дата звернення: 03.04.2019).

Пероганич Ю. «Вікіпедія» – це поле інформаційної війни. URL: https://ms.detector.media/web/online_media/yuriy_peroganich_vikipediya_tse_pole_informatsiynoi_viyni/ (дата звернення: 17.03.2019).

Полянський П. Інформаційна війна в освіті – це боротьба за молодь, її свідомість, мислення. *Інформаційна війна у XXI столітті – досвід українського конфлікту 2014 – 2015 років для Польщі та Європи:* матеріали Міжнар. конф. (Варшава, 11 – 13 берез. 2015 р.). URL: https://pedpresa.ua/122032-informatsijna-vijna-v-osviti-tse-borotba-za-molod-yiyi-svidomist-myslennya-pavlo-polyanskyj.html (дата звернення: 13.02.2019).

Почепцов Г. Г. Информационные войны. Москва: Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2000. 576 с.

Савченко С. В., Курило В. С. Молодь як жертва несприятливих чинників соціалізації в умовах гібридної війни на сході України. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2018. № 1 (315), Ч. 1. С. 47 – 54.

Фейк як інструмент інформаційної війни проти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 1. С. 89 – 91.

Шостром Э. Человек-манипулятор (внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации). Киев: PSYLIB, 2003. URL: http://www.psylib.org.ua/books/shost01/index.htm.

References

Boj pod Krutami [Fight under Kruty] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Boj_pod_Krutami. (data zvernennja: 25.03.2019) [in Ukrainian].

Ghibrydna vijna: in verbo et in praxi: monoghrafija (2017). Donecjkyj nacionaljnyj universytet imeni Vasylja Stusa [Hybrid war: in verbo et in praxi: monography] / pid. zagh. red. prof. R.O. Dodonova. Vinnycja: TOV «NilanLTD» [in Ukrainian].

Ghorbulin, V. (2014). «Ghibrydna vijna» jak kljuchovyj instrument rosijsjkoji gheostrateghiji revanshu [«Hybrid War» as a key tool for Russian geostrategy of revenge]. *Strateghichni priorytety,* 4 (33), 5 – 12. [in Ukrainian].

Ghuz, **A. M.** (2007). Istorija zakhystu informaciji v Ukrajini ta providnykh krajinakh svitu [History of information protection in Ukraine and the leading countries of the world: textbook]: navch. posib. Kyiv: KNT, 2007 [in Ukrainian].

Doroshkevych, **A. S.** (2015). Ghibrydna vijna v informacijnomu suspiljstvi [Hybrid War in the Information Society]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Jurydychna akademija Ukrajiny imeni Jaroslava Mudrogho»,* 2 (25), 21 – 28 [in Ukrainian].

Karaman, O. L., Jurkiv, Ja. I. (2018). Indyvidualjno-psykhologhichni chynnyky aberacijnoji socializaciji osobystosti v umovakh ghibrydnoji vijny na skhodi Ukrajiny [Individual-psychological factors of aberrant socialization of personality in conditions of hybrid war in eastern Ukraine]. *Visnyk Lughansjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka,* 1 (315), Ch. 1, 71 – 72 [in Ukrainian].

Kovalevych, B.V. (2014). Socialjni merezhi jak novyj instrument vedennja informacijnykh vijn u suchasnomu sviti [Social networks as a new tool for information warfare in the modern world]. *Ghrani*, 4 (108), 118 – 121. [in Ukrainian].

Krat, D. A. (2016). Vplyv zasobiv masovoji informaciji na rozvytok osobystosti u pidlitkovomu vici [Influence of the mass media on the development of personality in adolescence]. *Naukovyj chasopys Nacionaljnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni M. P. Draghomanova*. Serija 12. Psykhologhichni nauky: zbirnyk naukovykh pracj, 4 (49), 241 – 247 [in Ukrainian].

Nedbaljsjka, M., Markovecj O. (2012). Vplyv telebachennja jak zasobu masovoji komunikaciji na formuvannja ciljovoji audytoriji [Influence of television as a means of mass communication on the formation of the target audience]. URL: http://ena.lp.edu.ua: 8080/bitstream/ntb/14534/1/43_98-99_maket-ena-ntb%28099%29.pdf (data zvernennja: 03.04.2019) [in Ukrainian].

Peroghanych, Ju. (2018). «Vikipedija» — ce pole informacijnoji vijny [Wikipedia is a field of information warfare]. URL: https://ms.detector.media/web/online_media/yuriy_peroganich_vikipediya_tse_pole_informatsiynoi_viyni/ (data zvernennja: 17.03.2019) [in Ukrainian].

Poljansjkyj, P. (2015). Informacijna vijna v osviti – ce borotjba za molodj, jiji svidomistj, myslennja [Information warfare in education is a struggle for youth, its consciousness, and thinking]. Mizhnar. конf. «Informacijna vijna u XXI stolitti – dosvid ukrajinsjkogho konfliktu 2014 – 2015 rokiv dlja Poljshhi ta Jevropy». 11 – 13 bereznja, 2015 r. Varshava. URL: https://pedpresa.ua/122032-informatsijna-vijna-v-osviti-tse-borotba-za-molod-yiyi-svidomist-myslennya-pavlo-polyanskyj.html (data zvernennja: 13.02.2019) [in Ukrainian].

Pochepcov, G. G. (2000). Informacionnye vojny [Information wars]. Moscow: Refl-buk, Kyiv: Vakler, 2000 [in Russian].

Savchenko, S.V., Kurylo V.S. (2018). Molodj jak zhertva nespryjatlyvykh chynnykiv socializaciji v umovakh ghibrydnoji vijny na skhodi Ukrajiny [Youth as a victim of unfavorable socialization factors in a hybrid war in eastern Ukraine]. *Visnyk Lughansjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1 (315), Ch. 1, 47 – 54 [in Ukrainian].

Fejk jak instrument informacijnoji vijny proty Ukrajiny (2016). [Fake as an instrument of information war against Ukraine]. *Bibliotekoznavstvo Dokumentoznavstvo. Informologhija*. 1. 89 – 91 [in Ukrainian].

Shostrom, Je. Chelovek-manipuljator (vnutrennee puteshestvie ot manipuljacii k aktualizacii) [Manipulator (internal journey from manipulation to actualization)]. URL: http://www.psylib.org.ua/books/shost01/index.htm [in Ukrainian]

* * *

Асєєва О. А. Інформаційна війна як негативний чинник впливу на процес соціальної адаптації студентської молоді Донбасу

Статтю присвячено аналізу проблем соціальної адаптації студентів-переселенців першого та другого років навчання в закладі вищої освіти в умовах гібридної війни, зокрема масованого інформаційного впливу (інформаційної війни).

Акцентовано увагу на проблемі зростання впливу та значущості для індивіда агресивної, соціально неконтрольованої інформації і, як наслідок, нівелювання значення сімейних, державних, національних цінностей.

Зроблено висновок про роль та негативні наслідки інформаційного впливу на процес

соціальної адаптації студентської молоді Донбасу першого та другого років навчання у ЗВО. Окреслено можливі шляхи вирішення означеної проблемі в процесі соціально-педагогічної роботи викладача закладу вищої освіти.

Ключові слова: інформація, інформаційна війна, гібридн а війна, масова свідомість, маніпулятивний вплив, фейк.

Асеева О. А. Информационная война как негативный фактор влияния на процесс социальной адаптации студенческой молодежи Донбасса

Статья посвящена анализу проблем, которые возникают на пути социальной адаптации студентов-переселенцев первого и второго годов обучения в заведении высшего образования в условиях гибридной войны, в частности, массированного информационного воздействия (информационной войны) с целью дезориентации студенческой молодежи путем воздействия на сознание индивидов.

Акцентировано внимание на проблеме роста влияния и значимости для индивида агрессивной, социально неконтролируемой информации и, как следствие, нивелирования значения семейных, государственных, национальных ценностей.

Сделан вывод о роли и негативных последствиях информационного воздействия на процесс социальной адаптации студенческой молодежи Донбасса первого и второго годов обучения в учреждении высшего образования. Определены возможные пути решения этой проблемы в процессе социально-педагогической работы преподавателя учреждения высшего образования.

Ключевые слова: информация, информационная война, гибридная война, массовое сознание, манипулятивное воздействие, фейк.

Aseeva O. A. Information Warfare as a Negative Factor Influencing the Process of Social Adaptation of Young Students of Donbas

The scientific article is an analysis of the problems of social adaptation of internally displaced students (1st and 2nd year of study) at higher education institutions. Various factors of information influence in the conditions of hybrid warfare are considered.

The increase and significance of aggressive and socially uncontrolled information for a person, which invalidates the family, state and national values, are emphasized.

As a conclusion, the author identified the negative consequences of informational influence on the process of social adaptation of the Donbas students of years 1 and 2 at higher education institutions. The possible ways to solve this problem in the process of social and pedagogical work of a teacher at a higher education institution are outlined.

Key words: information, information warfare, hybrid warfare, mass consciousness, manipulative influence, fake.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п., проф. Караман О.Л.

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКСПОРТУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

УДК 341.221.4 : 378 (4-11)
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)−13-24

Мигович Ірина Вікторівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна
irina.migovich@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0060-5387

ВІДПОВІДНО до глобального процесу інтернаціоналізації національних систем вищої освіти одним із перспективних напрямів розвитку освітньої сфери називаємо орієнтацію останньої на формування та реалізацію ефективної національної політики експорту освітніх послуг, що потенційно сприятиме інтеграції національних систем вищої освіти до світового та європейського просторів вищої освіти.

Національна політика експорту освітніх послуг передбачає формування й усебічну підтримку сталих міжнародних партнерств на національному та інституційному рівнях з метою збільшення обсягів підготовки професіоналів/спеціалістів у різних галузях для зарубіжних країн, забезпечення високої якості надання освітніх послуг, академічної мобільності студентів та професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти (далі – ЗВО), розвитку інноваційних технологій навчання тощо. У довготривалій перспективі національна політика експорту освітніх послуг сприяє формуванню та впровадженню національної стратегії диверсифікації джерел фінансування освітніх послуг, що є актуальним для університетів XXI століття в умовах істотного скорочення державного фінансування їхньої діяльності.

Стан розвитку національної політики експорту освітніх послуг визначаємо такими чинниками: 1) поширеністю мови навчання; 2) економічною та культурною привабливістю країни-експортера; 3) авторитетом країни-експортера на міжнародному ринку освітніх послуг (сталість міжнародних партнерств на національному рівні); 4) рівнем розвитку національної системи вищої освіти; 5) міжнародною репутацією національних ЗВО (сталість міжнародних партнерств на інституційному рівні); 6) вартістю навчання і проживання; 7) гнучкістю освітніх програм як першочергової умови горизонтальної та вертикальної академічної мобільності; 8) рівнем розвитку системи супроводу іноземних студентів; 9) геополітичними, торговельно-економічними, культурно-історичними

зв'язками між країною-експортером і країною-імпортером; 10) рівнем маркетингової промоції національних ЗВО в глобальному просторі вищої освіти (Галичин, 2015, с. 13; Пурій, 2016).

Відповідно до статистики, що її надає *UNESCO (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)*, на світовому ринку освітніх послуг активно позиціонують себе освітні інституції з понад 140 країн, серед яких провідними є США, Великобританія, Німеччина, Франція, Австралія, Китай, Японія, РФ, Канада; загальний обсяг міжнародного ринку освітніх послуг станом на 2017 рік перевищує 4,5 мільйони іноземних студентів; серед тенденцій назване щорічне зростання цього ринку приблизно на 6,7% (UNESCO, 2019). Та ж таки статистика свідчить, що саме США і країни Західної Європи залучають найбільшу кількість іноземних студентів, займаючи лідируючі позиції на ринку міжнародної освіти і відповідно формуючи ринкову кон'юнктуру (більше ніж половина всіх студентів, які навчаються за кордоном, є студентами університетів США (22% ринку), Великобританії (14% ринку), Німеччини і Франції (по 10% ринку відповідно), країн Північної Америки (23% ринку). Зауважимо, що потенціал України в якості експортера освітніх послуг у сфері вищої освіти визначений у межах 1,5% (Comparing Educational Statistics, 2017; Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти, 2018).

Можливості української системи вищої освіти щодо експорту освітніх послуг щорічно зростають, про що свідчить і підписання Угоди між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС) про Рамкову програму ЄС з наукових досліджень та інновацій *Horizon 2020,* і вперше в історії українських ЗВО та програми *Erasmus+ K2 Capacity Building in higher education* координування міжнародного проекту українським університетом (проект *MoPED – Modernization of Pedagogical Higher Education by Innovative Teaching Instruments* – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (MoPED Project, 2019), і щорічне зростання кількості іноземних студентів, які приїжджають на навчання в Україну (за даними Українського державного центру міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України, станом на 1 січня 2016 року в українських університетах навчалося 63906 іноземних студентів, у 2017 – 2018 навчальному році їхня кількість зросла до 66310 осіб) (УДЦМО, 2019). Українські університети мають істотний потенціал щодо конкуренції зі східно- та подекуди західноєвропейськими ЗВО на світовому ринку освітніх послуг. Актуальність цієї розвідки визначена спробою встановити, чи притаманний такий потенціал тимчасово переміщеним закладам вищої освіти, які представляють новітню реалію українського ринку послуг у сфері вищої освіти.

Закон України «Про вищу освіту» визначає тимчасово переміщений заклад вищої освіти та тимчасово переміщену наукову установу як «державний, комунальний чи приватний заклад вищої освіти або наукову установу, які в період тимчасової окупації або проведення антитерористичної операції, але до моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України або до дати набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України за рішенням засновника (засновників) змінили своє місцезнаходження (перемістилися) з тимчасово окупованої території або з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, до населених пунктів на підконтрольній українській владі території» (Закон України «Про вищу освіту», 2019). Відповідно до Постанови № 935 Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року «Деякі питання державних вищих навчаль-

них закладів, переміщених з району проведення антитерористичної операції» кількість таких закладів дорівнює 18 державним та 1 приватному ЗВО Донецької, Луганської областей і Криму, які після початку конфлікту 2014 року наказами МОН України було переміщено на підконтрольну уряду України територію з відповідною зміною фактичної та юридичної адрес (Постанова Кабінету Міністрів України, 2019).

Природно, такі установи йшли різними шляхами, відновлюючи свою діяльність. Метою цієї розвідки є встановлення ймовірності того факту, що українські ЗВО, тимчасово переміщені внаслідок конфлікту 2014 року на підконтрольні уряду України території, демонструють тенденцію до нарощування потенціалу щодо інтернаціоналізації своєї діяльності та експорту освітніх послуг у межах українського ринку освітніх послуг.

Сформована відповідно до мети методологія дослідження передбачає використання таких *методів*: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення, кількісний і якісний методи, вибірковий метод, ретроспективний та причинно-наслідковий аналізи для дослідження фактів імплементації основних напрямів процесу інтернаціоналізації на рівні окремого закладу вищої освіти, а також для інтерпретації результатів дослідження; емпіричні – спостереження, участь в освітніх виставках з метою збору фактичного матеріалу для аналізу та підтвердження висновків.

Кейсове дослідження на підтвердження (чи спростування) мети розвідки представлене аналізом функційного потенціалу щодо експорту своїх освітніх послуг одного з тимчасово переміщених закладів вищої освіти – ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» – у розрізі процесу інтернаціоналізації освітньої, науково-дослідної та адміністративної діяльності установи. Університет, який є одним з найстаріших та найбільш престижних ЗВО Луганської області, унаслідок подій 2014 року втратив понад 183200 м² площ; 9 навчальних корпусів; навчальні корпуси 7 відокремлених структурних підрозділів; бібліотеку з п'ятьма модернізованими читальними залами, оснащеними електронними каталогами та фондом понад 1,3 млн. примірників; спортивний корпус, сучасний комп'ютерний парк, близько 20 мультимедійних комплексів, супутникове телебачення; студмістечко (із 6 гуртожитками, їдальнею, 3 кав'ярнями, кафе, 2 магазинами, санаторієм-профілакторієм); навчально-науково-екскурсійний комплекс університету (астрономічна обсерваторія, зимовий ботанічний сад, зоологічний, геологічний, анатомічний музеї); археолого-етнографічний музейний комплекс, що має статус Національного надбання України і включає парк-музей давнього каменерізного мистецтва (понад 70 скульптур); Церкву Святої Великомучениці Татіани та ін. Замість цього заклад було переміщено до сільської місцевості з майже зруйнованою інфраструктурою, закритими підприємствами, нерозвиненою соціокультурною сферою. Будівлі, у яких розташувався університет на новому місті (міста Рубіжне, Старобільськ, Кремінна, Лисичанськ), від самого початку були повністю або частково позбавлені матеріально-технічної, навчально-методичної, інформаційної баз для надання якісної освіти, зокрема, підготовки вчителів для розбудови України та регіону відповідно до цінностей та цілей XXI століття.

Конфлікт 2014 року та подальше переміщення закладу закономірно вплинули на реалізацію політики інтернаціоналізації установи. Так, у роки, що передували конфлікту, в університеті функціонували два структурних підрозділи, відповідальних за міжнародний вектор діяльності закладу, – відділ міжнародних зв'язків (головна функція – супровід та підтримка іноземних студентів університету) і відділ міжнародного співробітництва (головна функція – інтеграція університету до міжнародного академічного простору за рахунок розши-

рення його міжнародних контактів; розробка, координація та реалізація заходів з активації академічної мобільності; розширення міжнародних контактів, необхідних для інтеграції установи до міжнародного академічного простору; візово-протокольна робота, пов'язана з оформленням закордонних відряджень співробітників та студентів установи; підтримка баз даних про програми навчання за кордоном, міжнародні благодійні організації та фонди). Події 2014 року та закономірне падіння кількості іноземних студентів закладу з майже 2300 осіб до 100 призвели до злиття названих структур.

Прикладом процесу інтернаціоналізації діяльності установи називаємо і той факт, що університет першим серед українських закладів вищої освіти взяв участь у Програмі інституційного оцінювання Європейської Асоціації Університетів (*European University Association – EUA*), яка об'єднує заклади вищої освіти, що працюють відповідно до рамок Болонського процесу та забезпечують надання освітніх послуг відповідно до європейських критеріїв та індикаторів якості. Це стало важливим кроком до вдосконалення системи надання освітніх послуг в університеті і дало можливість закладу розвиватися відповідно до європейських критеріїв діяльності ЗВО. У 2006 – 2007 роках заклад спільно з *Franklin Pierce University (New Hampshire, USA)* презентували Спільну українсько-американську магістерську програму з ділового адміністрування. Професори та студенти університету брали участь у програмах академічної мобільності *DAAD*, *Fulbright*, *IREX, CUPP, CCUSA, Camp America, Work and Travel USA* тощо. Інтенсивна міжнародна діяльність сприяла відкриттю міжнародних культурно-освітніх центрів, таких як: Центр Гете (партнер *Goethe-Institut*), Центр турецької мови та культури, Інститут Конфуція (у 2013 році визнано кращим у світі), Центр японської мови та культури, Центр мови та культури Ізраїлю, Українсько-канадський центр «Відродження», Ресурсний центр *Lingua*.

Менеджмент адміністрації установи, який зокрема полягав і в розробці щорічних та щоквартальних планів інтенсифікації міжнародної діяльності закладу, стратегії інтернаціоналізації університету, координаційних стратегічних документів щодо спільної діяльності відокремлених підрозділів у напрямі інтернаціоналізації, призвів до поступового відновлення позицій, що їх займав університет напередодні вимушеного переміщення. Так, за 2015 – 2018 роки заклад продовжує розвиток міжнародних академічних обмінів, бере участь у грантових програмах, презентує міжнародні проекти на форумах, виставках, конференціях, симпозіумах, має постійно зростаючий індекс цитування й академічний рейтинг. У 2018 році університет отримує Гран-прі «Лідер міжнародної діяльності» в рейтинговому виставковому конкурсі IX міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2018». Уважаємо, що на досягнення високого міжнародного статусу установи скеровані стратегічні мотивації, гнучка організаційна структура, орієнтація на участь у глобальних мережах, а також методи і стиль менеджменту, гармонізовані з наявними у світі авторитетними науковими, освітніми та управлінськими моделями.

Робота з мережею міжнародних контактів продовжилася за рахунок укладання угод про співробітництво із ЗВО, організаціями, установами інших країн, перелік яких постійно оновлюється. Так, у 2012 – 2013 роках таких угод налічувалося 99 (список яких у наступний після переміщення рік було скореговано, ураховуючи подекуди неможливість співпраці із ЗВО РФ); у 2015 – 2016 навчальному році до переліку чинних входила 61 угода, у 2016 – 2017 – 48 угод, у 2017 – 2018 (станом на 01.04.2018 року) університет має чинні угоди про співробітництво з 56 іноземними ЗВО (див. рис. 1 та 2).

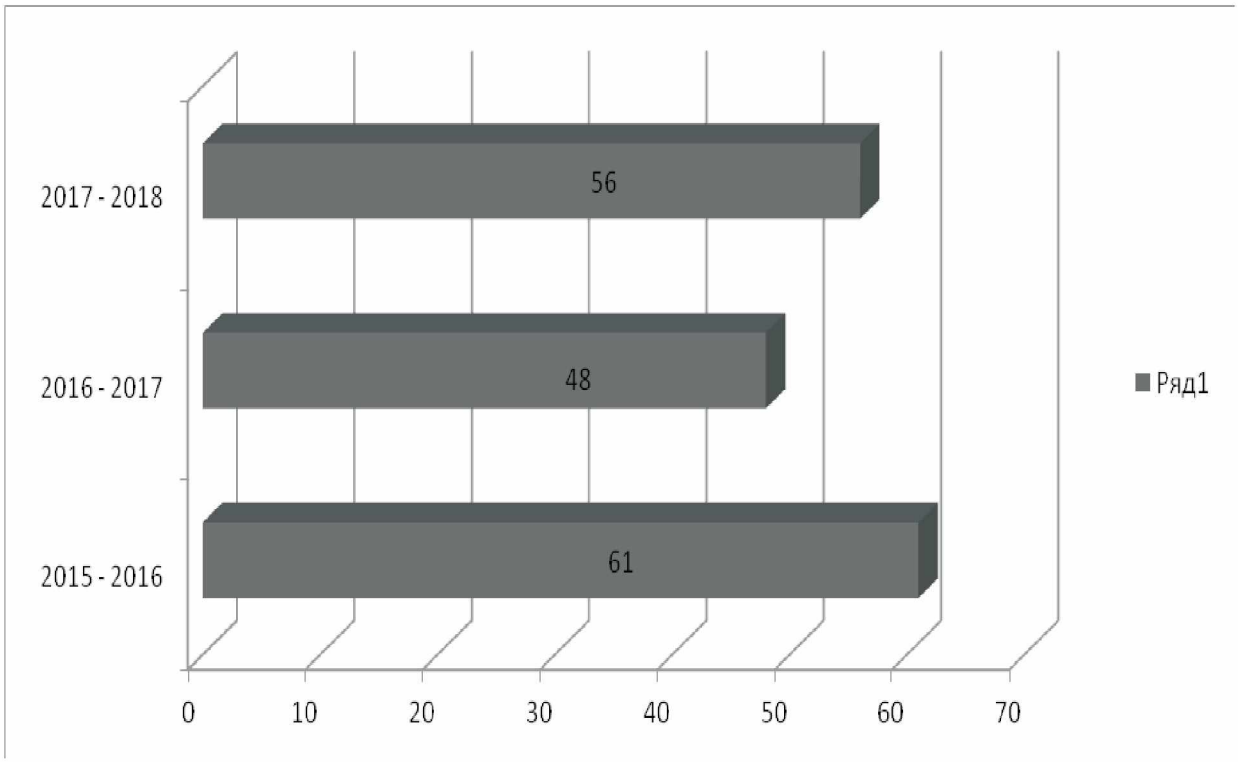

Рис 1. Динаміка кількості чинних угод про співробітництво за 2015 – 2018 роки

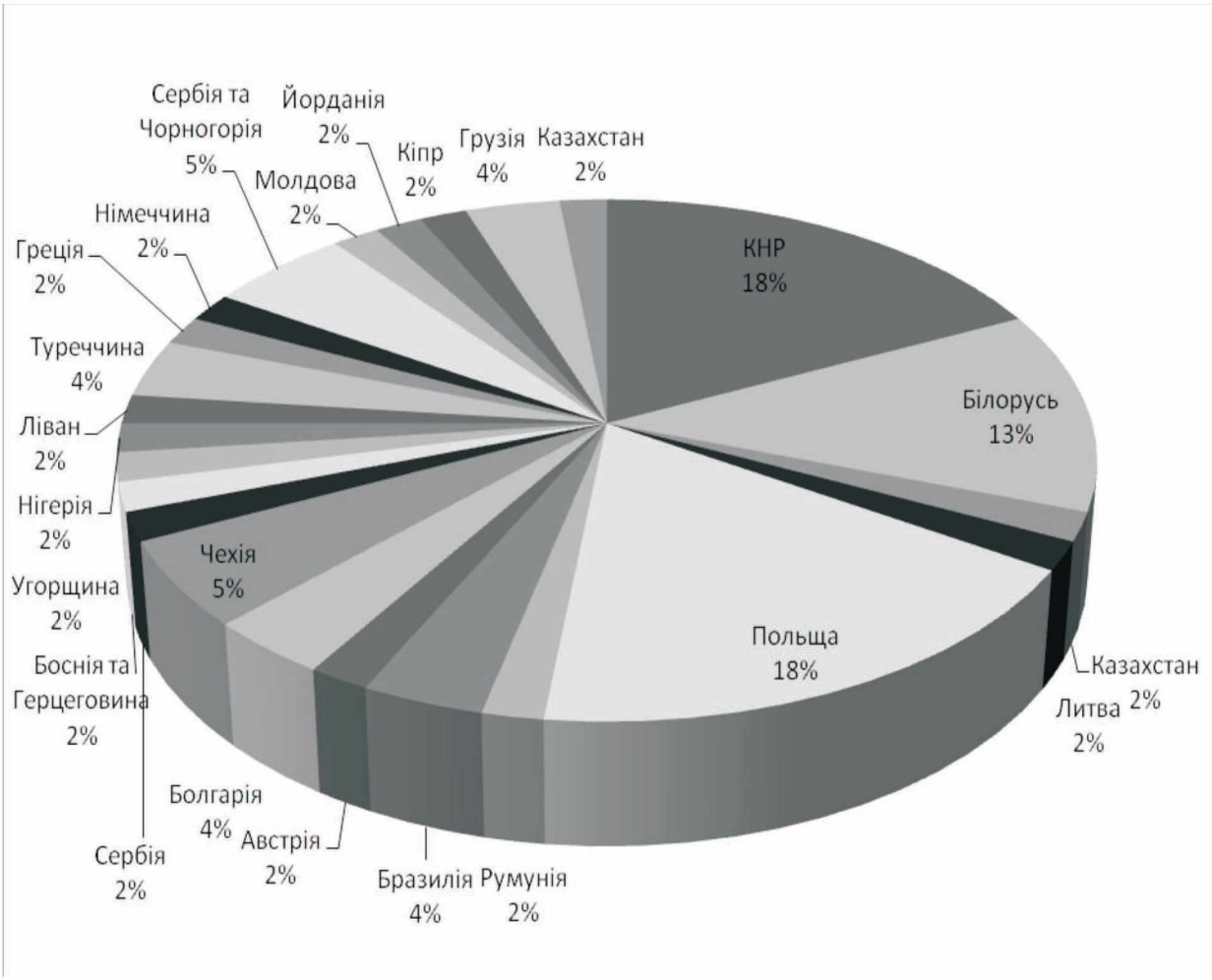

Рис 2. Територіальний розподіл чинних угод про співробітництво за 2015 – 2018 роки

Виокремлюємо такі напрями співпраці в рамках угод:

1) освітній компонент діяльності установи: обмін досвідом з організації освітнього процесу та методики викладання (проект Прогресивне управління університетом спільно з університетом Масарика, Чеська Республіка); обмін навчальними планами, навчально-методичною літературою та програмними продуктами (Вища лінгвістична школа в м. Ченстохів, Польща); залучення іноземних студентів до освітнього процесу; обмін викладачами та студентами (Університет Лодзі, Польща – викладання дисциплін напряму «Маркетинг» викладачами ЛНУ імені Тараса Шевченка);

2) науково-дослідний компонент діяльності установи: спільні науково-практичні конференції та семінари (2015 рік – 4 міжнародні науково-практичні конференції; 2016 рік – 6 міжнародних науково-практичних конференцій; 2017 рік – 5 міжнародних науково-практичних конференцій); організація наукових стажувань викладачів, аспірантів і студентів; участь у підготовці й виконанні спільних наукових проектів, зокрема в рамках міждержавних програм та міжнародних грантів;

3) адміністративний компонент діяльності установи: візити представників управління та адміністрації навчальних закладів для консультацій, погодження реалізації умов угоди та обміну досвідом з питань управління закладом вищої освіти (стажування представників адміністрації закладу в університеті Swiss Federal Institute of Technology in Zurich та Cambridge University).

У 2013 році університет бере участь і є членом низки міжнародних організацій, програм, фондів, співпрацю з якими вдалося зберегти та інтенсифікувати в роки після переміщення. Подальший розвиток співробітництва з названими організаціями продовжувався і призвів до реалізації таких міжнародних проектів протягом 2015 – 2018 років (див. табл. 1).

Таблиця 1

Міжнародні проекти університету протягом 2015 – 2018 років

№	ПРОЕКТ	2015	2016	2017	2018
1	***«Сертифікація викладачів дистанційного навчання e-Tutor»*** спільно з Фундацією наукових досліджень Швейцарії, університетом КРОК (м. Київ), Університетом прикладних наук (м. Цюріх, Швейцарія) та університетом Анкари (60 представників професорсько-викладацького складу ЛНУ пройшли навчання та отримали сертифікати)	x			
2	***ЄС / ПРООН «Місцевий розвиток, зорієнтований на громаду»***: візити з обміну досвідом до громад та ЗВО України, участь у Форумах місцевого розвитку Луганської області, розробка Стратегії розвитку Луганської області (проекти університету *OpenSpace як діалогова платформа для жінок та молоді зони збройного конфлікту; Центр розвитку творчого потенціалу молоді, яка навчається в закладах професійно-технічної освіти* було включено до Плану заходів з реалізації Стратегії розвитку Луганської області на 2017 – 2019 роки)	x	x	x	x

3	***«Діалогова платформа для відображення повсякденного життя людей Сходу України»***: створення діалогової платформи для відображення повсякденного життя людей Сходу України – зони збройного конфлікту через серію короткометражних документальних фільмів, знятих молодіжними активістами та показаних на фестивалі документального кіно в м. Старобільськ	x	x		
4	***«Адвокасі компанії як запорука стратегічного планування сталого розвитку громади»***: тренінги з питань громадської безпеки та соціального згуртування на рівні громад, надано допомогу громадянам та місцевим громадським організаціям у розробці спільних стратегій, програм та проектних пропозицій у сфері громадської безпеки та соціального згуртування			x	
5	***Research Capacity Building: A case study of Displaced University***: грант від Британської ради на спільний з університетом Кембриджу, Великобританія, науково - дослідний проект у рамках програми інтернаціоналізації вищої освіти		x	x	
6	***Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України:*** побудова європейського університету – лідера регіонального розвитку та освіти на сході України, активного учасника процесу сприяння зупиненню конфлікту		x	x	
7	***«Англійська мова для університетів»***: підвищення кваліфікації та ознайомлення із сучасними підходами викладання фахових дисциплін англійською мовою, англійської мови професійного спрямування, англійської мови для академічних цілей		x	x	x
8	***«Міжнародний відділ університету: кращі практики»***: за підтримки Міністерства освіти і науки України і спрямований на професійний розвиток/підвищення компетентності співробітників відділів міжнародних зв'язків українських ЗВО		x		

9	***«Інформаційно-ресурсний центр Window on America»*** : доступ до мережі бібліотек при університетах США (E-Library USA), «Англійська без обмежень» – кожен тиждень проводяться заняття англійської для дітей, підлітків та дорослих; курси англійської мови для державних службовців Старобільської РДА (лютий – квітень 2017 року)	x	x	x	x
10	***Promoting Academic Integrity in Ukraine in Luhansk HEIs*** – Сприяння академічній доброчесності в Україні на базі ЗВО Луганської області; ***English for the IDPs and ATO participants*** – Англійська мова для ВПО та учасників АТО; ***Public Libraries in the US – photo exhibit*** – Фотовиставка Публічні бібліотеки в США; ***MakerSpace lab*** – 3-d лабораторія MakerSpace; ***News Literacy*** – Інформаційна обізнаність як програма від Голосу Америки в Україні; ***MOOC Course on Human Rights and Philosophy of Critical Thinking***– Відкритий курс з прав людини та філософії критичного бачення			x	x
11	***English Access Microscholarship Program (Програма малих стипендій з вивчення англійської мови)***: можливість учням із малозабезпечених і соціально вразливих родин, зокрема переселенцям і молоді з особливими потребами, безкоштовно поглибити свої знання англійської мови, більше дізнатися про США, культуру і цінності, розвинути лідерські навички і взяти активну участь у розвитку України			x	x
12	***Erasmus+ KA2 «MoPED – Модернізація педагогічної вищої освіти з використання інноваційних інструментів викладання»***: модернізація навчальних планів педагогічних ЗВО України шляхом упровадження найсучасніших методик викладання з використанням ІКТ і методів дослідження результатів			x	x
13	***«Прогресивне управління університетом» (Progressive University Management)***: посилення можливостей працівників менеджменту українських ЗВО; упродовж 2017 – 2018 років відбулися три інтенсивні тижневі вишколи, присвячені актуальним темам вищої освіти: *інтернаціоналізація університетів, внутрішня евалюація вищих навчальних закладів, інклюзія у вищих навчальних закладах*			x	x

Експорту освітніх послуг установи шляхом залучення до навчання іноземних студентів також властива інтенсивна динаміка порівняно з 2014 – 2015 навчальним роком (див. рис. 3).

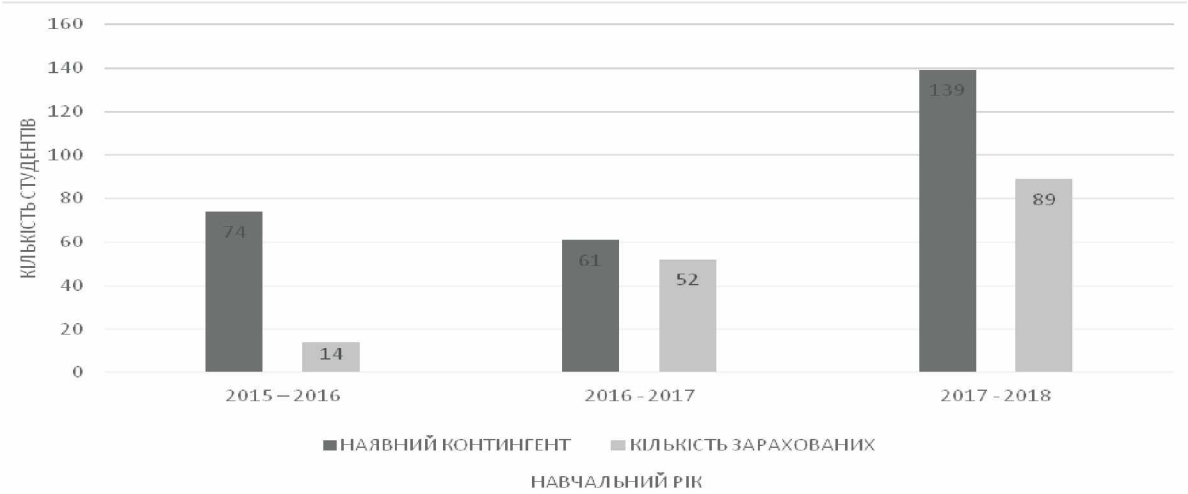

Рис 3. Динаміка іноземного контингенту за 2015 – 2018 роки

Виокремлюємо такі визначальні показники міжнародної діяльності установи за 2015 – 2018 роки, які говорять про інтенсифікацію процесу інтернаціоналізації університету й відновлення його міжнародного іміджу, а відповідно й динаміки експорту освітніх послуг, у період після вимушеного переміщення (див. табл. 2).

Таблиця 2

Визначальні показники міжнародної діяльності університету за 2015 – 2017 роки

№ п/п	ПОКАЗНИК	РІК			
		2015	2016	2017	2018
1	Кількість іноземних громадян – студентів різних курсів, форм та ступенів	74 особи	61 особа	139 осіб	161 особа
2	Кількість зарубіжних навчальних закладів, з якими підтримуються зв'язки	61 ЗВО	48 ЗВО	56 ЗВО	56 ЗВО
3	Кількість зарубіжних відряджень викладачів і співробітників	2	5	7	13
4	Кількість зарубіжних відряджень студентів університету	68	28	55	62
5	Участь у виконанні спільних наукових досліджень, міжнародних проектів і програм	3 проекти	7 проектів	9 проектів	15 проектів

Література

Галичин В. Международный рынок образовательных услуг: основные характеристики и тенденции развития. Москва: Издат. дом «Дело» РАНХиГС, 2015. 60 с.

Закон України «Про вищу освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1556-18?find=6&text=%EF%E5%F0%E5%EC%B3%F9%E5%ED%E8%E9+%E7%E0%EA%EB%E0%E4+%E2%E8%F9%EE%BF+%EE%F1%E2%B3%F2%E8#w11.

Постанова Кабінету Міністрів України № 935 від 13 жовтня 2015 року «Деякі

питання державних вищих навчальних закладів, переміщених з району проведення антитерористичної операції». URL: https://www.kmu. gov.ua/ua/npas/248633920.

Пурій Г. Експорт освітніх послуг як напрям диверсифікації джерел фінансового забезпечення ВНЗ. *Глобальні та національні проблеми економіки.* Вип. 11. 2016. С. 211 – 215.

УДЦМО. Український державний центр міжнародної освіти. URL: http://studyinukraine.gov.ua/uk/

Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1695/.

Comparing Educational Statistics Across the World. *Global Education Digest.* Montreal, UNESCO Institute for Statistics, 2011. 188 p. URL: http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/ged06-en.pdf.

MoPED Project. URL: http://mopedproject.eu/ua/?fbclid=IwAR34bxFTbcqglnBKLcov9dUhrKcda3lRL2cjF-eACFFm-rg277xkqdpxFao.

UNESCO. URL: https://en.unesco.org/.

References

Galichin, V. (2015). Mezhdunarodnyj rynok obrazovatel'nyh uslug: osnovnye harakteristiki i tendencii razvitija [International market of educational services: main characteristics and tendencies of development: manual]. Moscow: Izdatel'skij dom «Delo» RANHiGS [in Russian].

Zakon Ukrayiny «Pro vyshhu osvitu» (2019). [Law of Ukraine «On higher Education»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=6&text=%EF%E5%F0%E5%EC%B3%F9%E5%ED%E8%E9+%E7%E0%EA%EB%E0%E4+%E2%E8%F9%EE%BF+%EE%F1%E2%B3%F2%E8#w11 [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny No. 935 vid 13 zhovtnya 2015 roku «Deyaki pytannya derzhavnyx vyshhyx navchalnyx zakladiv, peremishhenyx z rajonu provedennya antyterorystychnoyi operaciyi» (2019). [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 935 of 13.10.2015 «Particular issues of state higher education institutions moved from the territory of antiterrorism operation's implementation»] URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248633920 [in Ukrainian].

Purij, G. (2016). Eksport osvitnix poslug yak napryam dyversyfikaciyi dzherel finansovogo zabezpechennya VNZ [Export of education services as a means of diversification of HEIs' financial sustainability]. *Global and national problems of the economy,* 11. 211-215 [in Ukrainian].

UDCzMO. (2019). Ukrayinskyj derzhavnyj centr mizhnarodnoyi osvity [Ukrainian State Center of International Education]. URL: http://studyinukraine.gov.ua/uk/ [in Ukrainian].

Ukrayina na mizhnarodnomu ry`nku osvitnix poslug vyshhoyi osvity. (2019) [Ukraine on the international market of education services in the sphere of higher education]. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1695/ [in Ukrainian].

Comparing Educational Statistics Across the World. (2011). URL: http://www.uis.unesco.org/Library/ Documents/ged06-en.pdf [in English].

MoPED Project. (2019). URL: http://mopedproject.eu/ua/?fbclid=IwAR34bxFTbcqglnBKLcov9dUhrKcda3lRL2cjF-eACFFm-rg277xkqdpxFAo [in English].

UNESCO. (2019). URL:_https://en.unesco.org/ [in English].

* * *

Мигович І. В. Функційний потенціал експорту освітніх послуг тимчасово переміщених закладів вищої освіти України

Стаття окреслює основні напрями та відповідно функційний потенціал інституту-

ційної політики інтернаціоналізації тимчасово переміщених закладів вищої освіти (кейс Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», переміщеного із зони конфлікту 2014 року на територію, підконтрольну українському уряду). Процес інтернаціоналізації розглянуто згідно з вектором співпраці між державними органами, адміністрацією ЗВО, викладачами та студентами різних країн щодо підтримки міжнародного складника освітньої, науково-дослідної та адміністративної діяльності. Відповідно дослідження проведено з урахуванням трьох компонентів системи вищої освіти: освітнього, науково-дослідного та адміністративного. Головним завданням розвідки стало визначення міри ефективності трансформованої інституційної системи інтернаціоналізаційного менеджменту в ситуації форс-мажору – збройного конфлікту в східній частині України. Результати дозволяють твердити – стратегічний менеджмент процесу інтернаціоналізації закладу, починаючи з 2014 року й до теперішнього часу, реалізується відповідно до стратегічних документів університету щодо інтернаціоналізації. Інституційні трансформації, які мали місце з 2014 року, вплинули на діяльність установи, інтенсифікуючи інституційну політику інтернаціоналізації відповідно до вимог Болонського процесу. Це підтверджено збільшенням кількості викладачів та студентів, які щорічно беруть участь у програмах мобільності, кількості іноземних студентів та міжнародних проектів.

Ключові слова: інтернаціоналізація, національна політика експорту освітніх послуг, світовий ринок освітніх послуг, тимчасово переміщений заклад вищої освіти, іноземні студенти, мобільність, показники міжнародної діяльності.

Мигович И. В. Функциональный потенциал экспорта образовательных услуг временно перемещенных высших учебных заведений Украины

Статья определяет основные направления и функциональный потенциал институциональной политики интернационализации временно перемещенных высших учебных заведений (кейс Государственного учреждения «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко», перемещенного из зоны конфликта 2014 года на территорию, подконтрольную украинскому правительству). Процесс интернационализации рассмотрен согласно вектору сотрудничества между государственными органами, администрацией университетов, преподавателями и студентами разных стран с целью поддержки международной составляющей образовательной, научно-исследовательской и административной деятельности. Соответственно исследование проведено с учетом трех компонентов системы высшего образования: образовательного, научно-исследовательского и административного. Главной задачей стало определение степени эффективности трансформированной институциональной системы интернационализационного менеджмента в ситуации форс-мажора – вооруженного конфликта в восточной части Украины. Результаты позволяют утверждать – стратегический менеджмент процесса интернационализации учреждения, начиная с 2014 года и до настоящего времени, реализуется в соответствии со стратегическими документами университета по интернационализации. Институциональные трансформации, которые имели место с 2014 года, повлияли на деятельность учреждения, интенсифицируя институциональную поли-

тику интернационализации в соответствии с требованиями Болонского процесса. Это подтверждает рост количества преподавателей и студентов, ежегодно участвующих в программах мобильности, количества иностранных студентов и международных проектов.

Ключевые слова: интернационализация, национальная политика экспорта образовательных услуг, мировой рынок образовательных услуг, временно перемещенное учреждение высшего образования, иностранные студенты, мобильность, показатели международной деятельности.

Myhovych Iryna V. Functional potential of educational services exporting process for temporarily displaced universities of Ukraine

The article outlines main directions and functional potential of institutional policy of internationalization for temporary displaced higher educational institutions (based on the case-study of State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University» moved from conflict area to government-controlled one). The process of internationalization has been viewed as a process of cooperation with state authorities, university leaders, faculty and students from different countries to support the international component of higher education. The research is carried out taking into consideration three components of the national system of higher education – educational, research and administrative. The aim of the article has been identified as to analyze the effectiveness of institutional transformation of the whole system of higher education institution management within the scope of force majore situation such as armed conflict in the eastern part of Ukraine. The results of the case study have allowed to state that strategic internationalization management of Luhansk Taras Shevchenko National University starting from 2014 and up to the present has been realized in accordance with the provisions of the University's strategic documents on internationalization. Institutional transformations that have taken place since 2014 have had an impact on the institution's activities, intensifying the institutional policy of internationalizing in accordance with the requirements of the Bologna Process. This is confirmed by the increase in the number of teachers and students who participate annually in mobility programs, as well as by the increase of foreign students and participation rates in international projects.

Key words: internationalization, national policy of educational services exporting, world educational services market, temporarily displaced higher education institution, foreign students, mobility, indicators of international activity.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С.В.

БАГАТОМІРНІСТЬ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ЗНАННЯ ЯК ЧИННИК МЕТОДОЛОГІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

УДК 378:37.02:37
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-25-36

Бутенко Людмила Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна
llbutenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8992-7889

СОЦІОКУЛЬТУРНІ реалії навколишнього світу розглядають у таких термінах, як «плинна сучасність» (З. Бауман), «суспільство ризику» (У. Бек), «транзитивне суспільство» (Ф. Шміттер, Г. О'Доннел), «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл). Такий світ «нестійкий, плинний, нестабільний, мінливий. І найголовніше – він непередбачуваний і варіативний. І це вже не просто оригінальні теорії, а повсякденні практики, з якими люди зіштовхнулися всією своєю емоційністю й тілесністю, свідомістю і несвідомим» (Людина, 2017, с. 10). Відповідно, розуміння та визнання принципової складності всіх сфер життєдіяльності людини має стати не тільки підґрунтям розвитку сучасної науки, а й основою визначення змісту та технологій освітньої системи. Освіта за таких умов стає простором розвитку складної особистості для складного суспільства.

Сучасна педагогічна дійсність характеризується такими ознаками, як варіативність, нелінійність розвитку, епістемологічна складність, *багатомірність*. У гуманітарному науковому просторі поняття «багатомірність» зазвичай використовують для позначення варіативності, багаторівневості, багатоаспектності, різнобічності досліджуваного явища або процесу. У філософських наукових розвідках ідеться про багатомірну людину (С. Акопов, Ф. Лазарев, С. Лебедєв, Б. Юдін), багатомірне споглядання (М. Мамардашвілі), багатомірну раціональність (В. Порус), багатомірності світу та буття людини (Л. Богата, В. Кемеров, Ф. Лазарев та ін.), багатомірність розвитку (Є. Рашковський). Феномен багатомірності є компонентом філософських теорій складності (О. Баксанський, Р. Барнетт, Л. Кіященко, О. Князєва, К. Майнцер, Е. Морен, П. Ополєв, І. Черникова та ін.). У психологічному контексті поняття «багатомірність» науковці використовують для позначення «багатомірного світу людини» (О. Леонтьєв), «багатомірності мислення» (А. Бєлолуцька), «багатомірного мислення» (В. Клочко), «багатомірної свідомості» (В. Петренко), «багатомірної психіки» (Т. Березіна).

Досліджуване поняття використовують у змістовних характеристиках понять «педагогічна дійсність» та «педагогічна реальність» (І. Колесникова,

В. Краєвський, А. Остапенко, О. Прикот та ін.). У сучасних педагогічних працях репрезентовано поняття «багатомірна освітня діяльність» (Л. Лур'є), «професійна багатомірність» (Ф. Ялалов), «багатомірна професійна діяльність викладача» (Н. Маркова), «багатомірні педагогічні компетенції» (Ф. Маніхова), «дидактична багатомірна технологія» (В. Штейнберг). Проте спеціальних досліджень щодо багатомірності педагогічного знання як чинника методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів не проводилося.

Мета статті – визначити сутність поняття «багатомірність» у філософському та психологічному контекстах, можливості експлікації характеристик багатомірності педагогічного знання для вирішення завдань методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів.

Методологічним підґрунтям дослідження є провідні положення системного та діяльнісного підходів. Використано методи аналізу, порівняння та узагальнення наукових ідей, представлених у вітчизняних та зарубіжних джерелах.

Процес професійної підготовки майбутніх учителів має враховувати реалії сучасного соціокультурного простору загалом та педагогічної освіти зокрема, яким властиві такі характеристики: зміна характеру відносин між поколіннями, поширення неінституціональних форм навчання та виховання; перманентне реформування, модернізація всіх складників освітнього простору; посилення протиріччя між творчим характером педагогічної праці та традиційними цільовими настановами теоретичної й практичної підготовки майбутніх педагогів; зменшення обсягу педагогічних дисциплін у навчальних планах підготовки майбутніх учителів у зв'язку з перетворенням більшості педагогічних закладів освіти в класичні університети, виключення з навчальних планів таких дисциплін, як «Вступ до педагогічної професії», «Методика виховної роботи», консерватизм чинних програм педагогічних дисциплін, традиційний розподіл базового курсу педагогіки на теорію навчання та виховання, що перешкоджає створенню уявлень про цілісність педагогічного процесу, суттєве відставання від актуального педагогічного знання, потреб та колізій повсякденної педагогічної практики; відсутність продуктивної інтеграції між педагогічними дисциплінами й курсами філософії та психології; перевантаженість підручників і навчальних посібників з педагогіки науковою термінологією поза формуванням навичок роботи з науковими поняття загалом та педагогічною термінологією зокрема. Звідси виникає суттєве питання щодо пріоритету педагогіки як провідного навчального предмета для майбутніх учителів, забезпечення інтересу до педагогічного знання та самостійного занурення у світ педагогічної науки, вироблення власного погляду на проблеми та актуальні питання сучасного освітнього простору.

Важливою умовою вдосконалення загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів слід визначити її методологізацію, яка пов'язана з орієнтацією змісту та операціональних складників освітнього процесу на методологію діяльності як систему науково-пізнавальних евристик, процедурних правил, принципів та прийомів, що становлять підґрунтя професійної діяльності фахівця. Теоретичні та практичні засади методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів пов'язані з визнанням методології як підґрунтя та сфери розвитку освіти (М. Алексєєв, О. Анісімов, С. Гончаренко, Л. Гур'є, В. Краєвський, М. Кубаєвський, О. Новиков, О. Попов, А. Фурман, Г. Щедровицький, П. Щедровицький та ін.), методологування як професійної діяльності (А. Фурман). Згідно з А. Фурманом, «методологування виходить за обмежені рамки і наукового підходу з його параметрами та ознаками, і будь-якого, й навіть зрілого (скажімо, філософського, міждисциплінарного чи

інженерно-технічного), теоретизування, адже передбачає вихід на безмежні простори практикування в різних вимірах людського буття: від науково прикладного до соціального, від технічного до соціогуманітарного, від проектного до експертного, від колективного до особистісного та індивідуальнісного» (Фурман, 2016, с. 9). Відповідно, приймаємо позицію дослідника про те, що «досконале методологування – це завжди майстерно здійснюване, самісно актуалізоване практикування над виробленням і зреалізуванням найбільш ситуаційно адекватних форм, методів, засобів, програм і проектів постановки та розв'язання системних проблем і найскладніших, головно антропологічних, суспільних, екологічних тощо, проблемних ситуацій» (Фурман, 2016, с. 23).

Теоретико-методологічним підґрунтям аналізу багатомірності педагогічного знання в контексті методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів є наукові розвідки щодо теорій складності в межах синергетичного підходу (Л. Горбунова, І. Добронравова, О. Князєва, С. Курдюмов, Е. Ласло, Ю. Мєлков, Е. Морен), багатомірності як філософської категорії (Л. Богата, С. Лебедєв, М. Мамардашвілі, Б. Юдін та ін.). У філософських розвідках наголошено, що «термін «складність» використовують для опису й характеристики, по-перше, систем з багатьма елементами та параметрами порядку, що саморозвиваються; по-друге, соціальних систем, що формуються в добу інформаціоналізму (М. Кастельс), а також для позначення нового підходу в пізнавальних процесах як системного чинника розвитку сучасної науки (зокрема, у напрямах зближення природничо-наукового та соціогуманітарного знання, взаємозв'язку об'єкта і суб'єкта), що знайшов своє обґрунтування, насамперед, у теорії складного мислення Е. Морена» (Людина, 2017, с. 20 – 21). Для сучасної освіти залишається актуальною вимога Е. Морена щодо подолання дисперсії знання, оскільки «…наші роз'єднані, роздрібнені, розподілені за дисциплінарними галузями знання глибоко, навіть дивовижно неадекватні для осягнення сьогоднішніх реальностей та проблем… Унаслідок цієї неадекватності стають непомітними: Контекст, Глобальне, Багатовимірне, Складне» (Морен, 2007, с. 36).

Серед ознак поняття «складність» для дослідження проблеми багатомірності педагогічного знання особливу актуальність мають такі: «складність є безліч елементів системи, сполучених нетривіальними, оригінальними зв'язками один з одним; складність є динамічна мережа елементів (елементи сполучені за певними правилами); складність є внутрішня різноманітність системи, різноманітність її елементів або підсистем, яка робить її гнучкою, здатною змінювати свою поведінку залежно від ситуації, що змінюється; складність є багаторівневість системи (існує архітектура складності)», «межі складної системи іноді важко визначити (бачення її меж залежить від позиції спостерігача)»; «складні системи регулюються петлями зворотного зв'язку: негативною, що забезпечує відновлення рівноваги, повернення до колишнього стану, і позитивною, яка відповідає за швидкий ріст, у ході якого розквітає складність» (Князева, 2016, с. 41 – 42).

Досліджуючи витоки філософії багатомірності, Л. Богата зауважує, що «для того, щоб усвідомити складність світу, що виявляється, людині необхідно змінити свою мірність та набути, а потім і розвинути здатність багатомірного бачення» (Богатая, 2010, с. 102). На думку авторки, методологія багатомірності ґрунтується на ідеях інтервальної концепції Ф. Лазарева, метатеорії свідомості М. Мамардашвілі та О. П'ятигорського. З урахуванням позицій означених авторів Л. Богата розглядає *багатомірність мислення* в таких аспектах: «це мислення, при якому здійснюється оперування словом у його багатовимірній іпостасі, що передбачає допустимість фіксації за одним і тим самим терміном

різних смислів, загальну кількість яких можна розглядати як деяку відкриту множину» (Богатая, 2010, с. 125); «це розкриття потенціалу когнітивної багатомірності на фоні уявлень, що неперервно розвиваються, про саму свідомість. Досягнення багатомірності обертається необхідністю оперування метапредметною цілісністю, або краще – метапредметним конгломератом (лат. *conglameratus* – зібраний), у який входять, як мінімум, такі метапредмети, як свідомість, простір, мова, час» (Богатая, 2010, с. 127).

Представлені позиції є актуальними в контексті взаємозв'язку в пізнанні педагогічних явищ та процесів «і предметного, і смислового мисленнєвих актів», забезпечення концептуального рівня педагогічної діяльності (робота, згідно з позиціями Ж. Дельоза, із «серіями», «парадоксальними елементами», «точками сингулярності»; проблематизація та концептуалізація як методи пізнання; урахування множинності локальних смислових просторів в освітньому процесі). З урахуванням сутнісних ознак поняття «складність» особливої уваги, як наголошує Н. Кочубей, «потребують такі складності, як *дитинство, зрілість, дорослість, освіта.* У простому світі це все було просте й ієрархізоване. У складному – розмите й невизначене. Діти часто виявляються вчителями своїм батькам (наприклад, у плані життя у віртуальному просторі, вміння користуватися гаджетами). Освіта у плинному світі метафорично може уявлятися як серфінг у просторі мінливого потоку знань, де втрачається різниця між учнем і вчителем» (Людина, 2017, с. 15).

Багатомірність педагогічного знання як чинник методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів доцільно розглядати з урахуванням: а) сучасних підходів щодо феномену знання в умовах цифровізації всіх сфер життєдіяльності суспільства: б) теоретичних конструктів щодо типології педагогічного знання; в) багатомірності педагогічної дійсності.

У сучасних умовах тотальної інтервенції Інтернету в усі сфери життєдіяльності людини зміст та форми репрезентації педагогічного знання в процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів мають ураховувати суттєві зміни щодо розуміння самого **феномену знання.** *По-перше,* традиційне визначення знання як системи стійких та узгоджених істин поступається його сприйняттям як неповного, незавершеного, суперечливого, що розвивається та транслюється в умовах практично не регульованих інформаційних потоків. Показовою є думка відомого дослідника змін людського суспільства в епоху Інтернету Д. Уейнберга (D. Weinberger): «Ми звикли думати, що знанням є те, що істинно, незалежно від нас. Зараз ми стикаємося з тим, що знання не є дзеркалом, що відбиває природу, але, швидше, мережею зв'язку, який проявляється в нас залежно від нашої відправної точки, точки зору, й неминуче включає людське відчуття того, що важливо для нас. Ми сподівалися, що знання не залежить від нас. Ми дізналися, що це не так» (Weinberger, 2012, с. 180). *По-друге,* внаслідок трансформації Інтернет (Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0) знання «переведено» у сферу комунікації та спілкування, що спричинило особливий інтерес до дискурсу та концепцій комунікативного суспільства (Н. Луман, Ю. Габермас). *По-третє,* Інтернет періоду Web 2.0 (соціальний Інтернет) характеризується активністю користувачів саме у створенні та поширенні контенту, що призвело до зниження ролі експертного знання, утвердженню «культу дилетанту», наявності «інформаційного шуму», «інформаційного сміття». В інтернет-середовищі педагогічне знання поширюється не тільки на основі електронних публікацій наукових монографій та статей, навчальних посібників для майбутніх учителів, методичних посібників для вчителів-практиків, а й за допомогою персональних сайтів, блогів, персональних сторінок педагогів у соціальних мережах. Подекуди представлений контент доволі проблематичний з погляду науковості, відповідності загальним основам педагогічної теорії та практики, оригі-

нальності та дотримання інтелектуальних прав власності. Студенти педагогічних спеціальностей користуються матеріалами окремих сайтів (наприклад, https://studme.org, https://studref.com і т.п.), які містять фрагментарні відомості з різних питань педагогічної теорії та практики поза наявності покликань на відповідні джерела. Означена ситуація вимагає цілеспрямованої роботи щодо формування в майбутніх учителів умінь та навичок відбору інформації в мережі Інтернет, оцінки її достовірності та релевантності. *По-четверте,* у концепції Інтернет Web 3.0 набуває суттєвого значення генерування інформації як продукту людино-машинного розуму. Відтак, для успішної загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів для викладачів актуальною постає нова функція – функція куратора змісту, згідно з якою курування освітнього контенту розглядається як цілеспрямована діяльність щодо пошуку, відбору та демонстрації цифрового контенту певної тематики.

Теоретичні засади аналізу сутності поняття «педагогічне знання», типології педагогічного знання представлено в студіях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О. Антонова, О. Бережнова, В. Воронов, В. Гінецинський, О. Дубасенюк, А. Закірова, В. Імакаєв, Д. Качалов, Н. Коршунова, М. Лукацький, Н. Лизь, І. Прудченко та ін.

На думку Н. Лизь, педагогічне знання – це «результати пізнання явищ, процесів, суб'єктів, подій, пов'язаних із цілеспрямованим формуванням досвіду людини, її психічним, особистісним та духовним розвитком» (Лызь, 2014, с. 40). О. Антоновою обґрунтовано поняття «базові знання з педагогіки», які визначено як «структуровану сукупність основних педагогічних понять, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, способів педагогічної діяльності, технологій, етичних норм, цінностей та професійних спрямувань майбутнього вчителя, які необхідні для здійснення навчально-виховного процесу в школі і передбачені нормативними документами як складова стандарту вищої школи» (Антонова, 2004, с. 74).

Педагогічні знання, як зазначає О. Дубасенюк, «розширюють кругозір педагога, формують глибину розуміння ним педагогічної дійсності й уміння користуватися своїми знаннями. Вони слугують підґрунтям уявлень про педагогічну дійсність і сприяють формуванню загальної картини світу на рівні сучасної методології педагогічної науки. Педагогічні знання виконують роль орієнтира у визначенні напряму педагогічної діяльності» (Дубасенюк, 2014, с. 28). А. Фурман акцентує увагу на таких визначальних особливостях педагогічного знання: «по-перше, педагогічне знання характеризується не абстрактністю та універсальністю, а ситуативністю і конкретністю. Це дає йому змогу бути практичним, буденно потрібним, життєво значущим, тому що воно створюється спеціально під певну ситуацію педагогічної діяльності чи непересічний випадок. Власне цим воно відрізняється від суто теоретичного, котре максимально абстрагується від суспільних обставин і претендує на всезагальність. А оскільки педагогічне знання не спричинене універсальністю обставин і функціонує не як законовідповідне, то йому притаманна відносність стосовно цілей і завдань дослідника. Звідси природно походить його висока ймовірність, зовнішня безпричинність» (Фурман, 2016, с. 238), «по-друге, педагогічне знання завжди утверджується як інтегральне, міжпредметне. Передусім свій основний масив воно черпає із психології, переорганізуючи психологічне знання у своїх – практико-ситуативних – предметних цілях» (Фурман, 2016, с. 239).

Багатомірність педагогічного знання підтверджується варіативністю підходів науковців щодо його типології та атрибутивних характеристик. Так, у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених ідеться про: *види педагогічного знання* – життєве, практичне та наукове (Лызь, 2014, с. 41);

форми науково-педагогічного знання – поняття, підходи, закономірності, принципи, умови, моделі, технології, теорії (Лызь, 2014, с. 41). Необхідно враховувати зауваження Н. Лизь стосовно того, що представлений перелік «певною мірою має дискусійний характер. Відзначимо умовність їхнього виокремлення, нерядоположеність цих форм, можливе входження одних в інші» (Лызь, 2014, с. 44); *класи форм педагогічного знання* (С. Бобришов, В. Гінецинський). Перший пов'язано із структурно-логічною відповідністю знання тій чи тій його формі (онтологічному образу) як формальному елементу наукового і буттєвого континуума мови, що представлене ідеями, поняттями, гіпотезами, концепціями, теоріями; другий – із сутнісно-змістовним відображенням фактів і досягнень педагогічної теорії й освітньо-виховної практики (когнітивний образ), що існує в імпліцитній та експліцитній формах (Прудченко, 2013, с. 153 – 154); *рівні педагогічного знання* – рівень парціальних знань, де в якості педагогічного знання як практичного постає реалізація закономірностей, отриманих у межах тих чи тих конкретних наукових дисциплін для вирішення локальних педагогічних завдань; рівень агрегативно-синтетичних педагогічних знань, що передбачає комплексування низки чинників, закономірностей; інтегративно-синтетичні знання, які пов'язано із породженням «власне системних, синергетичних ефектів, генерацією принципово нового наукового знання» (Карпов, 2018, с. 117 – 118); *аспекти функціонування педагогічного знання:* діахронійний і синхронійний (В.Гінецинський). Відповідно, І. Прудченко відзначає, що «перший передбачає оперативне, адресне спілкування, вказує на можливість узгодження діяльності індивідів і процесів їх спільного існування та взаємодії. Другий – спрямований на передачу певної суми інформації наступним поколінням» (Прудченко, 2013. с. 157); *структурну організацію педагогічного знання,* що включає предметний (теоретичний) і процесуальний (прикладний, досвідний, практичний) компоненти (Прудченко, 2013, с. 161 – 165).

А. Карпов відзначає, що «педагогічне знання має бути проінтерпретоване саме з позицій його приналежності до знання процедурального, а не декларативного типу. Педагогічне знання – це, передусім, процедуральне знання, оскільки кінцевою метою практично будь-яких педагогічних систем та інших концептуальних побудов є розробка деяких технологій (у широкому смислі) впливу об'єкта і суб'єкта з метою їхньої трансформації в тому або тому напрямі, визначуваному соціальним замовленням» (Карпов, 2018, с. 91). Педагогічне знання також необхідно аналізувати в контексті співвідношення *дескриптивного та прескриптивного знання.* Дескриптивне знання (від. лат. *describere* – опис) – це описове, фактуальне знання, яке завдає певну модель світу відповідно до судження із зв'язкою «є». Такий тип знання пов'язано із пояснювальними, пізнавальними, пошуковими функціями педагогічного знання в цілісному педагогічному процесі. Прескриптивне знання (від лат. *prescribere* – припис) – це нормативне знання, яке завдає певну модель поведінки відповідно до судження із зв'язкою «повинен». У педагогічній діяльності такий тип знання зумовлює спрямованість на перетворення, діяльнісний аспект професії педагога. Педагогічне знання «за своїм смислом та функційним призначенням майже завжди має не дескриптивний, а прескриптивний характер. Його сутність полягає в тому, щоб показати, як слід діяти для досягнення тих чи тих цілей, які, своєю чергою, можуть бути найрізноманітнішими, охоплювати основні сфери освіти та виховання, проектування та побудови дидактичних систем» (Карпов, 2018, с. 92). Суттєвим є зауваження А. Карпова стосовно того, що педагогічне знання ґрунтується на комплексі знань декларативного типу. Отже, професійна підготовка майбутніх учителів має спиратися на єдність декларативних та процедурних педагогічних знань з орієнта-

цією на формування вмінь та навичок перетворення педагогічної дійсності.

Багатомірність як характеристика сучасного педагогічного знання відбиває його предметний і процесуальний характер, єдність явного (експліцитного) і неявного (імпліцитного, фонового, контекстного) знання, нелінійний характер його розвитку, що проявляється в множинності освітніх парадигм (традиційна, технократична, гуманістична та ін.). Особливо відзначимо трансдисциплінарний характер розвитку педагогічного знання, який зумовлений взаємодією стихійно-емпіричної, художньо-образної і наукової форм пізнання, посиленням ролі неформальної та інформальної освіти, наявністю в освітньому просторі «прихованої навчальної програми», «неявної педагогічної реальності», самоорганізацією педагогічного знання в умовах мережевої взаємодії педагогів.

Особливо відзначимо роль *неявного знання* в процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів. Концепцію неявного знання пов'язують з ім'ям Майкла Полані (M. Polanyi), який виокремлював два типи знання – знання артикульоване, явне, яке представлене в мові, поняттях, судженнях, та знання неартикульоване, імпліцитне, що міститься латентним чином у схемах сприйняття, практичній майстерності, мистецтвах тощо (Полани, 1985). Згідно з позицією М. Полані, «ми знаємо більше, ніж здатні висловити», «ми живемо в цьому (неявному, особистісному) знанні, як в одязі з власної шкіри» (Полани, 1985, с. 101). Неявне знання в процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів слугує зв'язувальною ланкою між особистісним досвідом студента та теоретичним педагогічним знанням, сприяє проблемному баченню та контекстуалізації педагогічних явищ і процесів, що вивчаються. Варто відзначити аксіологічну функцію неявного знання, оскільки світоглядні переконання педагога, які існують у неявній, неартикульованій формі, можуть суттєво впливати на визначення відповідних стратегій педагогічної діяльності. У пізнанні педагогічних явищ та процесів неявне знання набуває трансдисциплінарного статусу, тобто виходить за межі дисциплінарних рамок, ураховує позанаукові форми пізнання, ірраціональне та інтуїтивне в педагогічній діяльності.

Важливою характеристикою багатомірності сучасного педагогічного знання є його *трансдисциплінарний характер.* У соціогуманітаристиці трансдисциплінарність «характеризує такі дослідження, які йдуть через, крізь межі багатьох дисциплін, виходять за межі конкретних дисциплін …. Тим самим створюється холістичне бачення предмета дослідження. Трансдисциплінарні дослідження характеризуються переносом когнітивних схем з однієї дисциплінарної галузі в іншу, розробкою й здійсненням спільних проектів дослідження» (Князева, 2011, с. 193 – 194). У процесі загальнопедагогічної підготовки має бути забезпечена комплементарність різних форм пізнання педагогічної дійсності, сполучення наукового та художньо-образного пізнання педагогічних явищ та процесів (А. Роботова). Відповідно, методологізація означеного процесу має включати навчання методів знаково-символічної репрезентації, метафоричної візуалізації педагогічного знання, інтеграції різних типів наукового знання, забезпечення варіативних форм наукової комунікації, зокрема й у соціальних мережах, що відображає ідеї «невидимого коледжу» (Д. Прайс).

Особливості сучасного педагогічного знання актуалізують проблему методів пізнання багатомірної педагогічної дійсності, оскільки «методи, їхні правила та ще більш їхнє застосування не тільки описують, але й допомагають *виробляти* реальність, що пізнається» (Ло, 2015, с. 19 – 20). Традиційні методи пізнання педагогічної дійсності (спостереження, опитування, аналіз продуктів діяльності) мають бути доповнені методами та технологіями гуманітарного пізнання, безпосередньо пов'язаними із

розумінням сутності методології як учення про організацію діяльності (О. Новиков), методологування як практики рефлексивної мисленедіяльності (А. Фурман), а саме – методи та технології проблематизації, концептуалізації, контекстуалізації, запитування, візуалізації, форсайт-дослідження, наративізації, дискурс-аналізу.

Багатомірність педагогічного знання безпосередньо пов'язана із складністю, багатомірністю *педагогічної дійсності/ педагогічної реальності,* основними ознаками якої є: поліфункційність діяльності педагога, розмаїття його рольових позицій; необхідність урахування контекстуальності та темпоральності діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу; варіативність соціокультурних чинників, що впливають на педагогічний процес; багатозадачність як характеристика мислення та діяльності сучасного покоління дітей та учнівської молоді; взаємозв'язок навчання та самонавчання, формальної та неформальної, інформальної освіти, виховання та самовиховання. Особливою ознакою сучасної педагогічної дійсності є інтеграція різних моделей та форм навчання, сполучення традиційного (книжкового) контенту із віртуальним електронним навчальним контентом. А. Остапенко в процесі дослідження проблем педагогічної реальності, яку він розглядає як «сукупність процесу становлення цілісної людини та усіх чинників, що впливають на цей процес», зауважує, що таку реальність «можна розділити на актуальну (те, що є зараз) та потенційну (те, що реально може відбутися)» (Остапенко, 2007, с. 42).

Визнання багатомірності педагогічного знання зумовлює особливу увагу до його репрезентації в *підручниках та навчальних посібниках з педагогіки,* які, з одного боку, орієнтовані на виклад базового, усталеного педагогічного знання відповідно до традиційної структури навчального курсу з педагогіки (загальні основи педагогіки, теорія навчання, теорія виховання, управління навчальними закладами), а з іншого, – демонструють редукцію навчально-наукової інформації, суб'єктивну інтерпретацію тих чи тих теоретичних положень, відсутність діалогу між науковими педагогічними теоріями та концепціями, об'єктивну неможливість висвітлити поточні результати інновацій в освітній галузі, актуальне педагогічне знання, що відповідає запитам часу, наявній соціокультурній ситуації. Необхідно визнати справедливими дорікання студентів – майбутніх учителів щодо надмірної теоретизації підручників та навчальних посібників з педагогіки, слабкої орієнтації на суб'єктивну реальність учасників освітнього процесу, відсутності сучасних форм представлення інформації (квантування інформації, інфографіка тощо). Парадоксальність відзначених позицій пов'язана з тим, що за своєю сутністю педагогічне знання орієнтовано на буттєвий, повсякденний складник педагогічної діяльності, в якій педагогічні знання мають слугувати методологічним знаряддям реалізації цілей та завдань діяльності педагога, підґрунтям для пізнання педагогічних явищ та процесів, перетворення освітньої дійсності. Відповідно, у контексті методологізації загально-педагогічної підготовки майбутніх учителів нагальною є потреба у створенні мобільних, варіативних навчально-методичних комплексів, що мають включати не тільки академічні підручники з педагогіки, а й практикуми, робочі зошити, інформаційні навігатори, словники актуальної педагогічної термінології, збірники психолого-педагогічних методик для поточної діагностики сформованості відповідних педагогічних умінь та навичок, атласи інноваційних освітніх практик.

Сучасне педагогічне знання має бути орієнтовано на освітні тренди майбутнього. Відповідно, зміст загальнопедагогічної підготовки має постійно оновлюватися згідно з вимогами та викликами соціокультурних реалій. Нагальними питаннями, що

мають бути представлені майбутнім учителям, є, зокрема, такі: компетентнісна освіта, універсальні компетенції, soft skills («м'які» навички), педагогіка партнерства, формувальне оцінювання, дидактичні інновації – проєктне та дослідницьке навчання, змішане навчання, технологія «перевернутий клас», метапредметний підхід, кейс-технологія, веб-квести тощо; використання інтернет-сервісів в освітньому просторі.

Отже, визначення сутності поняття «багатомірність» у філософському та психологічному контексті, можливості експлікації характеристик багатомірності педагогічного знання для вирішення завдань методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів зумовлює висновки про необхідність: розуміння людини як багатомірної цілісності, розгляд становлення особистості в усьому багатстві відносин та зв'язків, онтологічних та філогенетичних характеристик; орієнтації в пізнанні педагогічних явищ та процесів на виявлення та актуалізацію варіативності всіх форм діяльності суб'єктів педагогічного процесу, їхню потенційну індивідуальну багатомірність; незаперечного зв'язку педагогічного знання з усіма іншими видами дисциплінарного знання, доцільність трансдисциплінарного підходу у визначенні сутності педагогічного знання та форм його репрезентації в процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів; визнання в педагогічній дійсності аспектів, які для сучасного етапу розвитку педагогічної науки та практики є невідомими; визнання множинності наукових теорій та концепцій, які мають розглядатися як суголосні, комплементарні у вивченні тих чи тих педагогічних явищ та процесів; узгодження знаково-символічного та образного способів репрезентації педагогічного знання, вербального та візуального каналів сприйняття та трансляції інформації, чуттєвого та інтелектуального рівнів пізнання педагогічної дійсності; утвердження діалогу як простору виявлення багатомірності людини, взаємоузгодження та доповнення її думок та вчинків; опори на контекстуальність педагогічного знання, його залежність від множинності контекстів сприйняття, смислоутворення, цілепокладання тощо; реалізації концептуальних положень теорії складності (Е. Морен та ін.), згідно з якими багатомірне педагогічне знання як складна система підпорядковується принципам: рекурсії (рух від частин до цілого та від цілого до частин), зворотного зв'язку (причина впливає на наслідки, а наслідки – на причину), самоорганізації та самовідтворення (продукти пізнання педагогічних явищ та процесів самі стають причинами того, що пізнається); трансформації багатомірного педагогічного знання в особистісне знання як підґрунтя для вироблення індивідуальних форм і методів пізнання та перетворення педагогічної дійсності.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язано з дослідженням технологій репрезентації педагогічного знання в процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів.

Література

Антонова О. Є. Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування: монографія; вид. 2-ге, допов. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2004. 276 с.

Богатая Л. Н. На пути к многомерному мышлению: монография. Одесса: Печатный дом, 2010. 372 с.

Дубасенюк О. А. Роль педагогічних знань у професійній підготовці майбутнього вчителя. *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання:* монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 15 – 43.

Карпов А. В. Соотношение психологического и педагогического знания. Москва: ИД РАО, 2018. 144 с.

Князева Е. Н. Трансдисциплинарные стратегии исследования. *Вестник Томск.*

гос. пед. ун-та. 2011. № 10 (112). С. 193 – 201.

Князева Е. Н. Инновационная сложность: общая методология и способы организации когнитивных, коммуникативных, социальных систем. *Инновационная сложность.* Санкт-Петербург: Алетейя, 2016. С . 38 – 100.

Ло Джон После метода: беспорядок и социальная наука / пер. с англ. С. Гавриленко, А. Писарева и П. Хановой; науч. ред. перевода С. Гавриленко. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2015. 352 с.

Лызь Н. А. Виды и формы педагогического знания. *Муниципальное образование: инновации и эксперимент.* 2014. № 6. С. 40 – 45.

Людина в складному світі / за ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерової; вступне слово В. П. Адрущенка. Суми: Університетська книга, 2017. 357 с.

Морен Э. Образование в будущем: семь неотложных задач. *Синергетическая парадигма. Синергетика образования.* Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 24 – 96.

Общество Знаниевых Кочевников / под ред. Джона У. Моравеца; пер. с англ. С. С. Носовой; науч. ред. пер. И. П. Кужелева-Саган. Томск: Издат. Дом Томского государственного университета, 2018. 346 с.

Остапенко А. А. Педагогическая реальность и её многомерность. *В поисках гуманистической реальности:* сб. науч. тр. / науч. ред. В. П. Бедерханова. Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2007. С. 33 – 46.

Полани М. Личностное знание / пер. с англ., общ. ред. В. А. Лекторского и В. И. Аршинова. Москва: Прогресс, 1985. 343 с.

Прудченко І. І. Філософія вищої педагогічної освіти: трансформація змісту у динаміці освітніх видозмін: монографія. Вінниця, 2013. 320 с.

Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

Weinberger D. Too Big to Know: Rethinking Knowledge Now That the Facts Aren't the Facts, Experts Are Everywhere, and the Smartest Person in the Room Is the Room / David Weinberger. NY: Basic Books, 2012. 256 p.

References

Antonova, O. Ye. (2004). Bazovi znannia z pedahohiky: stanovlennia, rozvytok, tekhnolohiia formuvannia [Basic knowledge of pedagogy: formation, development, technology of formation]. Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. un-t [in Ukrainian].

Bogataya, L. N. (2010). Na puti k mnogomernomu myshleniyu [On the Road to Multidimensional Thinking]. Odessa: Pechatnyy dom [in Russian].

Dubaseniuk, O. A. (2014). Rol pedahohichnykh znan u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia [The role of pedagogical knowledge in the professional training of the future teacher]. *Profesiina pedahohichna osvita: stanovlennia i rozvytok pedahohichnoho znannia.* Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 15 – 43. [in Ukrainian].

Karpov, A. V. (2018). Sootnoshenie psihologicheskogo i pedagogicheskogo znanija [The ratio of psychological and pedagogical knowledge]. Moscow: ID RAO [in Russian].

Knyazeva, E. N. (2011). Transdisciplinarnye strategii issledovanija [Transdisciplinary research strategies]. *Vestnik Tomsk. gos. ped. un-ta. 10* (112). 193 – 201 [in Russian].

Knyazeva, E. N. (2016). Innovatsionnaya slozhnost: obshchaya metodologiya i sposoby organizatsii kognitivnykh, kommunikativnykh, sotsial'nykh sistem [Innovation complexity: general methodology and ways of organizing cognitive, communicative, social systems]. *Innovatsionnaya slozhnost.* Saint Petersburg: Aletejja, 38–100 [in Russian].

Lo, Dzhon (2015). Posle metoda: besporyadok i sotsialnaya nauka [After the

method: mess and social science]. Moscow: Izd-vo Instituta Gaydara [in Russian].

Lyz, N. A. (2014). Vidy i formy pedagogicheskogo znaniya [Types and forms of pedagogical knowledge]. *Munitsipalnoye obrazovaniye: innovatsii i eksperiment.* 6, 40 – 45 [in Russian].

Kochubei, N. V., Nesterova M. O. (Eds.). (2017). Liudyna v skladnomu sviti [Man in a complex world]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

Moren, E. (2007). Obrazovaniye v budushchem: sem neotlozhnykh zadach [Education in the Future: Seven Urgent Tasks]. *Sinergeticheskaya paradigma. Sinergetika obrazovaniya.* Moscow: Progress-Traditsiya, 24 – 96 [in Russian].

Moravec, Dz. (Eds.). (2018). Obshchestvo Znaniyevykh Kochevnikov [Knowmad Society]. Tomsk: Izdat. Dom Tomsk. gos. un-ta [in Russian].

Ostapenko, A. A. (2007). Pedagogicheskaya realnost i yeyo mnogomernost [Pedagogical reality and its multidimensionality]. *V poiskakh gumanisticheskoy realnosti:* sb. nauch. tr. Krasnodar: Kuban. gos. un-t, 33 – 46 [in Russian].

Polani, M. (1985). Lichnostnoye znaniye [Personal knowledge]. Moscow: Progress [in Russian].

Prudchenko, I. I. (2013). Filosofiia vyshchoi pedahohichnoi osvity: transformatsiia zmistu u dynamitsi osvitnikh vydozmin [Philosophy of higher pedagogical education: the transformation of content in the dynamics of educational modifications]. Vinnytsia [in Ukrainian].

Furman, A. V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodologization]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

Weinberger, D. (2012). Too Big to Know: Rethinking Knowledge Now That the Facts Aren't the Facts, Experts Are Everywhere, and the Smartest Person in the Room Is the Room. NY: Basic Books [in English].

* * *

Бутенко Л. Л. Багатомірність сучасного педагогічного знання як чинник методологізації загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів

Реалії розвитку освітньої сфери України, потреби суспільства у висококваліфікованих педагогічних кадрах актуалізують проблеми вдосконалення загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів. Методологізація загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів пов'язана з орієнтацією змісту й операціональних складників освітнього процесу на методологію діяльності як систему науково-пізнавальних евристик, процедурних правил, принципів і прийомів професійної діяльності.

Багатомірність як якісна характеристика явищ і процесів відбиває їхню структурну складність, поліфункційність, варіативність розвитку, єдність актуального й потенційного, явного й неявного. Багатомірність як характеристика сучасного педагогічного знання відбиває його предметний і процесуальний характер, єдність явного (експліцитного) і неявного (імпліцитного, фонового, контекстного) знання, нелінійний характер його розвитку, проявляється в множинності освітніх парадигм (традиційна, технократична, гуманістична та ін.), взаємодії стихійно-емпіричної, художньо-образної і наукової форм пізнання, посиленні ролі неформальної та інформальної освіти, трансдисциплінарному характері розвитку педагогічного знання, пов'язана з наявністю в освітньому просторі «прихованої навчальної програми», «неявної педагогічної реальності», самоорганізацією педагогічного знання в умовах мережевої взаємодії педагогів.

Ключові слова: багатомірність, педагогічне знання, багатомірність педагогічного знання, майбутні учителі, загальнопедагогічна підготовка, методологізація.

Бутенко Л. Л. Многомерность современного педагогического знания как фак-

тор методологизации общепедагогической подготовки будущих учителей

Реалии развития образовательной сферы Украины, потребности общества в высококвалифицированных педагогических кадрах актуализируют проблемы усовершенствования общепедагогической подготовки будущих учителей. Методологизация общепедагогической подготовки будущих учителей связана с ориентацией содержания и операциональных составляющих учебного процесса на методологию деятельности как систему научно-познавательных эвристик, процедурных правил, принципов и приемов профессиональной деятельности. Многомерность как качественная характеристика явлений и процессов отражает их структурную сложность, полифункциональность, вариативность развития, единство актуального и потенциального, явного и неявного.

Многомерность как характеристика современного педагогического знания отражает его предметный и процессуальный характер, единство явного (эксплицитного) и неявного (имплицитного, фонового, контекстного) знания, нелинейный характер его развития, проявляется в множественности образовательных парадигм (традиционная, технократическая, гуманистическая и др.), взаимодействии стихийно-эмпирической, художественно-образной и научной форм познания, усилении роли неформального и информального образования, трансдисциплинарном характере развития педагогического знания, наличием в образовательном пространстве «скрытой учебной программы», «неявной педагогической реальности», самоорганизацией педагогического знания в условиях сетевого взаимодействия педагогов.

Ключевые слова: многомерность, педагогическое знание, многомерность педагогического знания, будущие учителя, общепедагогическая подготовка, методологизация.

Butenko L. L. Multidimensionality of Modern Pedagogical Knowledge as a Factor of the Methodological Approach to the General Training of Future Teachers

Realias of the educational sphere development of Ukraine and the needs of the society for highly qualified teaching staff mainstream the problems of improving the general training of future teachers. The methodological approach to the general training of future teachers is related to the orientation of the content and operational components of the educational process towards the activity methodology as a system of scientific and cognitive heuristics, procedural rules, principles and techniques of professional activity.

Multidimensionality as a qualitative characteristic of phenomena and processes reflects their structural complexity, polyfunctional character, variability of development, the unity of the actual and the potential, the explicit and the implicit. Multidimensionality as a characteristic feature of the modern pedagogical knowledge reflects its substantive and procedural nature, the unity of the explicit and the implicit (the background, the context) knowledge, and the nonlinear character of its development. The multidimensional character of pedagogical knowledge is manifested in the multiplicity of educational paradigms (the traditional, the technocratic, the humanistic ones, etc.), the interaction of spontaneous and empirical, artistic and image-bearing, and scientific forms of cognition, the strengthening of the role of non-formal and informal education, the transdisciplinary character of the pedagogical knowledge development. The multidimensional character of modern pedagogical knowledge is also connected with the existence of «a hidden curriculum», «an implicit pedagogical reality» in the educational space and self-organization of pedagogical knowledge in the environment of network interaction of teachers.

Key words: multidimensionality, pedagogical knowledge, the multidimensional character of pedagogical knowledge, future teachers, general teachers' training, the methodological approach.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л. Ц.

ДЕФІНІЦІЯ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ» В НАУКОВОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

УДК 159,955:37
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-37-48

Починкова Марія Миколаївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна
pochinkovam@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1383-7470

СЬОГОДНІ формування критичного мислення є вимогою часу, оскільки вміння критично мислити входить до ключових навичок, які були визначені на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2016 р. і будуть «необхідними для процвітання в Четвертій промисловій революції у 2020 р.» («The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution») (The 10 skills). Причому позиція цієї навички змінилась з четвертого місця у 2015 р. на друге – у 2020 р., саме тому формування критичного мислення є одним з першочергових завдань усіх ланок освіти, зокрема й закладів вищої освіти (ЗВО). На наш погляд, перш ніж починати роботу з формування критичного мислення, необхідним є визначення самої дефініції «критичне мислення» (КМ).

Визначенню поняття «критичне мислення» присвячено значну кількість наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників різних галузей: педагогіки, психології, предметних методик, як-от: Дж. Браус, Д. Вуд, Дж. Дьюї, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макністер, С. Метьюз, Р. Поул, В. Саулія, Д. Халперн; Т. Воропай, Л. Києнко-Романюк, Т. Ноєль-Цигульська, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість науково-методичних праць з цієї проблеми, на сьогодні не має єдиної думки серед учених щодо визначення цього поняття в науковому педагогічному дискурсі.

Отже, *мета* нашої розвідки – проаналізувати й узагальнити погляди науковців щодо визначення дефініції «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі.

Під час опрацювання матеріалу використано теоретичні загальнонаукові методи: метод аналізу й синтезу для визначення складників дефініції «КМ» з метою детального вивчення та надання цілісного визначення; метод узагальнення з метою фіксації загальних ознак дефініції «КМ», метод дедукції –

для теоретичного обґрунтування висновків про класифікацію поняття «КМ»; метод ідеалізації та абстрагування з метою спрощення складної системи класифікації дефініції «КМ» для розуміння її сутності, метод порівняння досліджуваного визначення у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі.

Основоположним для нашого дослідження є визначення поняття КМ, надане Дж. Дьюї, де КМ постає як «активні, тривалі та обережні роздуми про переконання або певні форми знання у світлі їх підґрунтя та відповідні наступні висновки» (Dewey, 1991).

Перш ніж перейти до опрацювання інших розвідок у цьому напрямі, розглянемо цю дефініцію з філологічного погляду з метою співвіднесення лінгвістичного значення й значення, що надають дослідники.

Поняття «критичне мислення» є словосполученням, що представлене двома складниками: «критичний» і «мислення». Дослідники протиставляють значення слів «критика», «критичний» поняттю критичне мислення, проте ми не можемо з цим погодитись.

В Академічному тлумачному словнику української мови знаходимо тільки поняття «критичність» як «властивість за значенням критичний». Своєю чергою, значення самого слова «критичний» розкривається у двох пунктах: у першому – через слово «критика»: «який містить критику; який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь», а в другому – як «здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий» (Словник української мови, с. 351). Отже, зі словникового визначення видно, що значення «здатності виявляти й оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь», а також «наукова перевірка правдивості, правильності чого-небудь» залишаються характерними для дефініції КМ.

Другий складник дефініції КМ – слово «мислення» вживається в цьому визначенні традиційно – «дія за значенням мислити» (Словник української мови, с. 717), відповідно – мислити – «міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності і роблячи висновки» (Словник української мови, с. 718). Цікавим є визначення синонімів – слів близьких за значенням – до слова «критичний»: (розум) аналітичний, аналізуючий (Офіційний сайт); вимогливий, напружений, переломний (Словник синонімів, с. 725), стосовно розуму – (розум) аналітичний, д. аналізуючий (Словник синонімів).

Отже, дефініція «критичне мислення» відбиває усталене значення слів «критичний і мислення». Хоча негативне забарвлення слова «критичний» у цьому словосполученні втрачено.

Фундаторами КМ є також М. Ліпман, Д. Халперн, А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макністер, В. Саулія, Дж. Браус, Д. Вуд, Р. Поул. Зважаючи на те, що ці науковці займалися проблемою локально, то й представляють цю дефініцію з певними відмінностями. Спостерігаємо певну розбіжність названих учених у поглядах на це визначення:

– «використання когнітивних технік, які збільшують імовірність отримання бажаного кінцевого результату. Це визначення характеризує мислення як обґрунтований та цілеспрямований процес – такий тип мислення, до якого вдаються при вирішенні завдань, формулюванні висновків, імовірнісної оцінки та прийнятті рішень» (Д. Халперн (Halpern, 2000, p. 9));

– «мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фактів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізування

всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів» (А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саулія) (Кроуфорд, 2006, с. 13);

– «розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру» (Дж. Браус, Д. Вуд) (Braus, 1993);

– «уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження. Критичне мислення є майстерним, відповідальним мисленням, яке сприяє гарному судженню, оскільки воно:

а) ґрунтується на критеріях;

б) є таким, що самокоригується;

в) є чутливим до контексту» (М. Ліпман) (Lipman, 1988, p. 40);

– «мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення. Тут є важливими дві обставини: 1) критичне мислення – це не просте мислення, а мислення, яке спричиняє самовдосконалення; 2) бажане самовдосконалення приходить з навичками використання стандартів коректної оцінки процесу мислення. ... це самовдосконалення мислення на підставі певних стандартів (Р. Поул) (Paul, 1993, p. 49).

Оскільки в науковому педагогічному дискурсі знаходимо значну кількість визначень цього поняття, виникає необхідність узагальнити та проаналізувати такі розвідки.

Спроби узагальнити та докладно проаналізувати поняття «критичне мислення» вже були представлені в наукових працях таких дослідників, як Л. Ямщикова (Ямщикова, 2003 – 2005); Я. Чаплак, М. Марчук, А. Авершин, Т. Яковенко; О. Денисевич, О. Бєлкіна-Ковальчук; Г. Шолом та ін. (Авершин, 2009; Бєлкіна-Ковальчук, 2006; Денисевич, 2011; Шолом, 2009).

Учені виокремлюють кілька класифікацій критичного мислення: за визначальною ознакою критичності; за напрямами; за парадигмами. Розглянемо їх більш докладно:

1) *за визначальною ознакою критичності.* Відповідно до цих досліджень дефініція «КМ» розглядається як «критичність або критичність як межа особи» (Б. Зейгарник, Т. Кудрявцев, І. Кожуховська, Н. Березанська та ін.); «як якість розуму в широкому сенсі слова» (Д. Дьюї, С. Рубінштейн, Б. Теплов, А. Смирнов та ін.); як комплекс когнітивних і метакогнітивних стратегій, умінь і навичок, що впливають на характер розумової діяльності (Д. Халперн, Р. Поул, Е. Ходос, А. Бутенко та ін.) (Авершин, 2009);

2) *за напрямами досліджень.* О. Денисевич (Денисевич, 2011, с. 151), услід за О. Бєлкіною-Ковальчук (Бєлкіна-Ковальчук, 2006, с. 7), виокремлює дві групи підходів щодо розгляду КМ. Перша – «локальні» дослідження, які акцентують увагу на вдосконаленні самого процесу мислення (Т. Воропай, Р. Пауль, В. Ружжиєро, О. Тягло). Дослідження, які належать до іншої групи, передбачають визначення системного напряму, що підкреслює регулятивно-моральні аспекти розумової діяльності (С. Заїр-Бек, Д. Рассел, Д. Халперн, Дж. Чаффа) (Halpern, 2000, p. 7);

3) *за парадигмами.* Л. Ямщикова визначає три підходи до формулювання дефініції КМ, «які ґрунтуються на відповідних парадигмах: прогресивістській, абсолютистській та конструктивістській» (Ямщикова, 2003 – 2005, с. 4). Відповідно до визначення КМ Д. Дьюї є прогресивістським; трактування Ж. Піаже, Дж. Брюнер, Л. Виготського належать до конструктивістської парадигми через «інтерпретацію набутого досвіду для подальшого розвитку мислення та визначення стадії „формальних операцій"» (Ямщикова, с. 4); Р. Еніс, С. Мейєрс, С. Норис – до абсолютистської парадигми через розуміння КМ як «гарного способу

мислення для ефективного знаходження вірної відповіді або об'єктивної, завідомо існуючої істини» (Ямщикова, с. 5).

Розглянемо особливості визначення поняття КМ на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки.

У сучасній науковій літературі визначення поняття КМ представлено як:

– ***розумова діяльність:*** «продуктивна й позитивна розумова діяльність, що характеризується певними ознаками…» (О. Барболіна) (Барболіна, 2016, с. 193); «здатність людини самостійно мислити, аналізувати інформацію» (В. Ягоднікова) (Ягоднікова, 2009); «наукове мислення, сутність якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень» (Ю. Санькова) (Санькова, 2016, с. 112); «особливий тип мислення людини, спрямований на самостійне розв'язання нею конкретної пізнавальної чи життєвої проблеми через її всебічний розгляд на основі різних джерел інформації» (І. Бондарук) (Бондарук, 2011, с. 91); «мислення, яке на виході формує не лише вміння використовувати кілька відсотків операційних можливостей власного мозку (свідомо аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, бачити проблему з різних сторін тощо), а й – позицію, духовну наповненість особистості» (С. Гусєва, Л. Києнко-Романюк) (Гусєва, 2012, с. 115); «мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших» (О. Чуба) (Чуба, 2013, с. 205); «мислення оцінне, рефлексивне, що передбачає вміння ставити нові евристичні запитання, що, своєю чергою, допомагають знаходити різноманітні, додаткові аргументи, приймати незалежні зважені рішення (у нестандартних ситуаціях)» (Т. Плохута) (Плохута, 2015, с. 387); «процес мислення, що є цілеспрямований, мотивований і орієнтований на досягнення мети» (А. Сулім) (Сулім, 2013, с. 349); «складний процес, що характеризується такими властивостями, як: усвідомленість; самостійність; рефлективність; цілеспрямованість; обґрунтованість; контрольованість; самоорганізованість» (М. Філоненко) (Філоненко, 2015); «складний ментальний процес, що починається із залучення інформації та закінчується прийняттям рішення» (І. Глазкова) (Глазкова, 2008, с. 57; Києнко-Романюк, 2007, с. 10 – 11);

– ***протиставлення іншим розумовим операціям:*** «відкрите мислення, що не приймає догм, що розвивається шляхом накладення нової інформації на особистий життєвий досвід. У цьому і є відмінність критичного мислення від мислення творчого, яке не передбачає оцінюваності, а передбачає продукування нових ідей, дуже часто виходять за рамки життєвого досвіду, зовнішніх норм і правил» (В. Ткаченко) (Ткаченко, 2016, с. 174);

– ***здатність визначити проблему та розв'язати її:*** «здатність людини чітко визначити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити й проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції» (О. Куцінко) (Куцінко, 2012, с. 269); «людина з розвиненим критичним мисленням здатна досліджувати навчальні, професійні та життєві ситуації, визначати шляхи розв'язання проблем і оцінювати їх з метою вибору оптимального, приймати самостійні рішення й передбачати їх наслідки» (О. Тісліченко) (Тісліченко, 2015, с. 231); «прояв самостійності міркування, вмінням визначати

проблему та виробляти оптимальну стратегію її розв'язання, умінням сумніватись у загальноприйнятих істинах» (Л. Ткаченко) (Ткаченко, 2011, с. 45);

– ***здатність до оцінки явищ, дійсності:*** «процес, під час якого людина може охарактеризувати явище або предмет, висловити своє ставлення до нього шляхом полеміки або аргументації власної думки» (Т. Хачумян) (Хачумян, 2003, с. 174); «процес розгляду ідей з багатьох точок зору відповідно до їхніх змістових зв'язків та порівняння з іншими ідеями» (І. Мітіна) (Мітіна, 2013, с. 25 – 31); «рефлексивний спосіб корекції і виправлення людиною помилок, допущених у процесі власного мислення, яке знаходиться в безперервному пошуку» (О. Пометун) (Пометун, 2010, с. 17); «аналіз та оцінку дійсності з метою виведення власного висновку» (С. Лисенко) (Лисенко, 2012, с. 172); «форму творчого відображення дійсності людиною, якій притаманний розгляд ідей з багатьох точок зору, відповідно до їхніх змістовних зв'язків та порівняння їх з іншими ідеями» (К. Баханов) (Баханов, 2002, с. 50);

– ***здатність до використання різних прийомів інформації:*** «КМ починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити» (О. Тягло, Т. Воропай) (Тягло, 1999, с. 198); «здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат» (С. Терно) (Терно, 2014, с. 5); «здатність використовувати певні прийоми опрацювання інформації, що дають змогу отримати бажаний результат, наукове мислення» (І. Земцов, Т. Скрябіна) (Земцов, 2010, с. 21); «розширення меж знання, а не на відображення його через творчість або логіку, та на навчання орієнтуватися в інформації, перш за все, з метою забезпечити себе захистом від намагання деструктивного впливу як на загальні рішення, так і на формування філософського сприйняття картини світу загалом» (Є. Архіпова, О. Ковалевська) (Архіпова, 2012, с. 36).

Не можемо обійти увагою визначення КМ, представлене в нормативних документах. Так, у проекті Концепції громадянської освіти та виховання КМ – «це здатність особистості долати в собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему з різник боків, користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічний умовивід від упередженого припущення чи забобону» (Концепція, 2000).

Нам імпонує визначення КМ, надане В. Макаренко та О. Туманцовою: «КМ – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино вірне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції» (Макаренко, 2008, с. 13). Оскільки, на нашу думку, це визначення найбільш точно відбиває якості КМ, які мають бути притаманні людству на сучасному етапі – для процвітання в «Четвертій промисловій революції».

Отже, аналіз сучасного наукового педагогічного дискурсу показав, що по-перше, дефініцію «КМ» було визначено американськими психологами, які є засновниками сучасної теорії КМ й основні положення якого є основою визначень у більш сучасних дослідженнях; по-друге, дефініція «КМ» відбиває усталене значення слів «критичний і мислення»; по-третє, у науковій літературі виокремлюються кілька класифікацій «КМ»: за визначальною ознакою критич-

ності, за напрямами, за парадигмами; по-четверте, на сучасному етапі «КМ» визначається як: розумова діяльність, протиставлення іншим розумовим операціям, здатність визначити проблему та розв'язати її, здатність до оцінки явищ, дійсності, здатність до використання різних прийомів інформації; по-п'яте, на сьогодні не існує єдиного визначення дефініції КМ, однак спостерігається тенденційність у визначенні цього поняття. Найчастіше науковці відповідно до напряму власних досліджень відбирають окремі ключові властивості поняття КМ, які, на їхню думку, найбільш точно відображають предмет дослідження.

Перспективи подальших наших наукових розвідок убачаємо у дослідженні історії та визначенні структури дефініції «критичне мислення».

Література

Авершин А. О., Яковенко Т. В. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ. *Збірник наукових праць: Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2009. № 24 – 25. 134 – 145 с.

Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис.* 2012. № 2. 34 – 38 с.

Барболіна О. С. Розвиток критичного мислення учнів шляхом розв'язання математичних задач. *Таврійський вісник освіти.* 2016. № 4 (56). 190 – 196 с.

Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: *Дидактичний словник-довідник.* Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.

Бєлкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк, 2006. 21 с.

Бондарук І. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання всесвітньої історії. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи:* збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. Випуск 39. Частина 2. 88 – 95 с.

Глазкова І. Я. Навчальний діалог як засіб формування навичок критичного мислення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* 2008. № 4. (Педагогічні науки). 57 – 62 с.

Гусєва С. О. Шляхи практичного розвитку критичного мислення учнів початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2012. № 30. 114 – 120 с.

Денисевич О. О. Роль критичного мислення в освітній реформі вищої школи епохи інформаційного суспільства. *Вісник НАУ.* Серія: Філософія. Культурологія. Том 13, № 1 (2011). 151 – 155 с.

Земцов І., Скрябіна Т. Критичне мислення як базовий компонент підготовки майбутніх учителів історії. *Рідна школа.* 2010. № 1 – 2 (січень–лютий). 21 – 24 с.

Києнко-Романюк Л. А. Розвиток критичного мислення студентської молоді як загально-педагогічна проблема : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.01. Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2007. 20 с.

Концепція громадянської освіти та виховання в Україні: проект. *Освіта України.* 2000. № 46. URL: http://www.edudemocracy.org.ua/ newsletter/vol2/formy.html

Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 217 с.

Куцінко О. Г. Професійний довідник учителя літератури. *Основа.* 2012. 269 – 271 с.

Лисенко С., Силка А. Особливості формування критичного мислення майбутніх інженерів-педагогів методом аналізу. *Молодь і ринок.* 2012. № 12 (95). 169 – 174 с.

Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2008. 96 с.

Мітіна І. В. Критичне мислення і сьогодення. *Постметодика*. 2013. № 6 (115). 25 – 31 с.

Офіційний сайт української мови. Критичний. URL: https://ukrainskamova.com /publ/slovnik_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411

Плохута Т. М. Сумський державний університет Евристичні запитання як основа критичного мислення. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2015. № 9 (53). 383 – 390 с.

Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М, Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення: навч. посіб. для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.

Санькова Ю. А. Розвиток критичного мислення курсантів під час вивчення предмета «людина і світ». *Таврійський вісник освіти.* 2016. № 1 (53). 112 – 116 с.

Словник синонімів. URL: https:// ukrainskamova.com/publ/slovnik_sinonimiv/k /kritichnij/33-1-0-8411

Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. 1040 с.

Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. 1973. Том. 4. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_ movy_v_11_tomakh

Сулім А. А. Особливості формування критичного мислення як результату медіакритики та медіаосвіти. *Наукові записки Інституту журналістики.* Том 53. 2013. Жовтень – грудень. 348 – 353 с.

Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки).* 2008. № 4. 5 – 13 с.

Терно С. О. У чому секрет успіху пропаганди, або усвідомленість – системотвірна властивість критичного мислення. *Постметодика.* 2014. № 4 (119). 13 – 20 с.

Тісліченко О. А. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб. *Таврійський вісник освіти.* 2015. № 3(51). 230 – 235 с.

Ткаченко В. М. Використання методів і прийомів розвитку в учнів критичного мислення на уроках історії і правознавства. *Таврійський вісник освіти.* 2016. № 4 (56). 173 – 178 с.

Ткаченко Л. До проблеми аналізу критичного мислення майбутніх учителів початкової школи в контексті компетентнісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2011. № 4 (Ч. 2). 42 – 49 с.

Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. Харьков: Изд-во ун-та внутренних дел, 1999. 284 с.

Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія. Київ: Центр учб. літератури, 2015. 332 с.

Хачумян Т. І. Поняття «критичне мислення» та його сутність в психолого-педагогічній науці. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання:* зб. наук. пр. Вип. 24. Ч. 2. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2003. 171 – 177 с.

Чуба О. Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти* 2013. № 3. 202 – 208 с.

Шолом Г. І. Поняття критичного мислення та формування його складових у старшокласників на уроках інформатики. *Комп'ютер у школі та сім'ї.* 2009. № 6. 7 – 11с.

Ягоднікова В. В. Застосування технології розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Збірник наукових праць «Вісник післядипломної освіти».* Серія «Педагогічні науки». Вип. 11 / голов. ред. В. В. Олійник. Київ: Геопринт, 2009. Ч. 1. 204 с.

Ямщикова Л. Критичне мислення як вид розумової діяльності. 2003–2005. URL: https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Critical-Thinking.pdf

Braus J. A., Wood D. Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps, 1993. 500 p.

Dewey John. How We Think. Heath, Boston, 1910. Republished 1991 by Prometheus Books, Amherst, NY. 183 c.

Halpern Diane F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition Lawrence Erlbaum Associates, Publishers 1996 Mahwah, New Jersey.

Lipman M. (1988). Criticalthinking: Whatcanitbe? / Matthew Lipman / *EducationalLeadership.* (46)1, 1988. P. 38 – 43.

Paul R. W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World. 3-rdeditionrevisited. Santa Rosa, CA. 1993. 178 p., P. 49.

The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution https. URL: www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/

References

Avershyn, A. O., Jakovenko, T. V. (2009). Formuvannja krytychnogho myslennja u studentiv inzhenerno-pedaghoghichnykh VNZ [Forming of critical thinking of the students of engineer and pedagogical institutions of higher education]. *Zbirnyk naukovykh pracj: Problemy inzhenerno-pedaghoghichnoji osvity,* 24 – 25, 134 – 145 [in Ukrainian].

Arkhipova, Je. O., Kovalevsjka, O. V. (2012). Krytychne myslennja jak neobkhidna skladova rozumovoji dijaljnosti ljudyny v mezhakh suchasnogho informacijnogho suspiljstva [Critical thinking as an essential component of human mental activity within the bounds of modern informative society]. *Ghumanitarnyj chasopys,* 2. 34 – 38 [in Ukrainian].

Barbolina, O. S. (2016). Rozvytok krytychnogho myslennja uchniv shljakhom rozv'jazannja matematychnykh zadach [Development of critical thinking of pupils by solving mathematical tasks]. *Tavrijsjkyj visnyk osvity,* 4 (56). 190 – 196 [in Ukrainian].

Bakhanov, K. O. (2002). Tradyciji ta innovaciji v navchanni istoriji v shkoli: Dydaktychnyj slovnyk-dovidnyk [Traditions and innovations in the study of history at school: Didactics reference dictionary-book]. Zaporizhzhja: Prosvita, [in Ukrainian].

Bjelkina-Kovaljchuk, O. V. (2006). Formuvannja krytychnogho myslennja uchniv pochatkovykh klasiv u procesi navchannja [Forming of critical thinking of pupils of lower grades in the process of study]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09; Volynsjkyj derzh. un-t im. L. Ukrajinky. Lucjk, 2006 [in Ukrainian].

Bondarchuk, I. (2011). Metodyka rozvytku krytychnogho myslennja uchniv u procesi navchannja vsesvitnjoji istoriji [Methodology of development of critical thinking of pupils in the process of world history study]. *Psykhologho-pedaghoghichni problemy siljsjkoji shkoly:* zbirnyk naukovykh pracj Umansjkogho derzhavnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni Pavla Tychyny / [red. kol.: Pobirchenko N.S. (ghol. red.) ta inshi]. Umanj: PP Zhovtyj O.O. Vyp. 39. Chastyna 2, 88 – 95 [in Ukrainian].

Ghlazkova, I. Ja. (2008). Navchaljnyj dialogh jak zasib formuvannja navychok krytychnogho myslennja [Educational dialogue as means of forming of critical thinking skills]. *Zbirnyk naukovykh pracj Berdjansjkogho derzhavnogho pedaghoghichnogho universytetu* (Pedaghoghichni nauky), 4, 57 – 62 [in Ukrainian].

Ghusjeva, S. O. (2012). Shljakhy praktychnogho rozvytku krytychnogho myslennja uchniv pochatkovykh klasiv [Ways of practical development of critical thinking of pupils of lower grades]. *Suchasni informacijni tekhnologhiji ta innovacijni metodyky navchannja v pidghotovci fakhivciv : metodologhija, teorija, dosvid, problemy,* 30, 114 – 120.

Denysevych, O. O. (2011). Rolj krytychnogho myslennja v osvitnij reformi vyshhoji shkoly epokhy informacijnogho suspiljstva [The role of critical thinking in educational reform of higher school in the epoch of informative society]. *Visnyk NAU. Serija: Filosofija. Kulturologhija.* Tom 13, 1, 151 – 155 [in Ukrainian].

Zemcov, I., Skrjabina, T. (2010). Krytychne myslennja jak bazovyj komponent pidghotovky majbutnikh uchyteliv istoriji [Critical thinking as a basic component of the training of future history teachers]. *Ridna shkola,* 1 – 2 (sichenj–ljutyj), 21 – 24 [in Ukrainian].

Kyjenko-Romanjuk, L. A. (2007). Rozvytok krytychnogho myslennja studentsjkoji molodi jak zaghaljno-pedaghoghichna problema [Critical thinking development among college and university students as a problem of general pedagogies]: avtoref. dys ... kand. ped. nauk. Kyiv: b. v. [in Ukrainian].

Koncepcija ghromadjansjkoji osvity ta vykhovannja v Ukrajini : Proekt (2000) [Conception of civil education and upbringing in Ukraine : Project] // *Osvita Ukrajiny,* 46. URL: http://www.edudemocracy.org.ua/newsletter/vol2/fo rmy.html [in Ukrainian].

Krouford, A., Saul, V., Metjju, S., Makinster, D. (2006). Tekhnologhiji rozvytku krytychnogho myslennja uchniv [Technologies of development of critical thinking of pupils]. Kyiv: Plejada [in Ukrainian].

Kucinko, O. Gh. (2012). Profesijnyj dovidnyk uchytelja literatury [Professional reference book of a literature teacher]. *Osnova,* 269 – 271 [in Ukrainian].

Lysenko, S., Sylka, A. (2012). Osoblyvosti formuvannja krytychnogho myslennja majbutnikh inzheneriv-pedaghoghiv metodom analizu [Particularities of critical thinking forming of future engineers and teachers by the method of analysis]. *Molodj i rynok,* 12 (95), 169 – 174 [in Ukrainian].

Makarenko, V. M., Tumancova, O. O. (2008). Jak opanuvaty tekhnologhiju formuvannja krytychnogho myslennja [How to capture technology of critical thinking forming]. Kharkiv: Vyd. ghrupa «Osnova»: «Triada+» [in Ukrainian].

Mitina, I. V. (2013). Krytychne myslennja i sjoghodennja [Critical thinking and present time]. *Postmetodyka,* 6 (115), 25–31 [in Ukrainian].

Oficijnyj sajt ukrajinsjkoji movy. Krytychnyj [Official web-site of Ukrainian language. Critical]. URL: https:// ukrainska-mova.com/publ/slovnik_sinonimiv/k/kritichnij /33-1-0-8411 [in Ukrainian].

Plokhuta, T. M. (2015). Sumsjkyj derzhavnyj universytet Evrystychni zapytannja jak osnova krytychnogho myslennja [Sumy state university Heuristic questions as basis of critical thinking]. *Pedaghoghichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tekhnologhiji, 9* (53), 383 – 390 [in Ukrainian].

Pometun, O. I., Pylypchatina, L. M, Sushhenko, I. M., Baranova, I. O. (2010). Osnovy krytychnogho myslennja: navch. posibn. dlja uchniv starshykh klasiv zaghaljnoosvitnjoji shkoly [Bases of critical

thinking : training manual for the pupils of general upper secondary school]. Ternopilj: Navchaljna knygha – Boghdan, 2010 [in Ukrainian].

Sanjkova, Ju. A. (2016). Rozvytok krytychnogho myslennja kursantiv pid chas vyvchennja predmeta «ljudyna i svit» [Development of critical thinking of students during the study of subject «human and world»]. *Tavrijsjkyj visnyk osvity,* 1 (53), 112 – 116 [in Ukrainian].

Slovnyk synonimiv [Dictionary of synonyms] URL: https://ukrainskamova.com/publ/slovnik_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411 [in Ukrainian].

Slovnyk synonimiv ukrajinsjkoji movy: v 2 t. (2006) [Dictionary of synonyms of Ukrainian language: in 2 vol.] / A. A. Burjachok, Gh. M. Ghnatjuk, S. I. Gholovashhuk ta in. Kyiv: Nauk. dumka, T. 1 [in Ukrainian].

Slovnyk ukrajinsjkoji movy : v 11 tomakh. (1973) [Dictionary of Ukrainian language: in 11 volumes] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Tom 4. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi _movy_v_11_tomakh [in Ukrainian].

Sulim, A. A. (2013). Osoblyvosti formuvannja krytychnogho myslennja jak rezuljtatu mediakrytyky ta mediaosvity [Particularities of critical thinking forming as result of mediacriticism and mediaeducation]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky,* Tom 53. zhovtenj–ghrudenj, 348 – 353 [in Ukrainian].

Terno, S. O. (2014). Rozvytok krytychnogho myslennja starshoklasnykiv na urokakh istoriji [Development of critical thinking of senior pupils at history lessons]. *Zbirnyk naukovykh pracj Berdjansjkogho derzhavnogho pedaghoghichnogho universytetu (Pedaghoghichni nauky),* 4, 5 – 13 [in Ukrainian].

Terno, S. O. (2014). U chomu sekret uspikhu propaghandy, abo usvidomlenistj – systemotvirna vlastyvistj krytychnogho myslennja [What is the secret of success of propaganda or awareness – system making particularity of critical thinking]. *Postmetodyka,* 4 (119), 13 – 20 [in Ukrainian].

Tislichenko, O. A. (2015). Rozvytok krytychnogho myslennja uchniv na urokakh istoriji pry vyvchenni dijaljnosti istorychnykh osib [Development of critical thinking of students at history lessons during studying the activity of historical figures]. *Tavrijsjkyj visnyk osvity,* 3(51), 230 – 235 [in Ukrainian].

Tkachenko, V. M. (2016). Vykorystannja metodiv i pryjomiv rozvytku v uchniv krytychnogho myslennja na urokakh istoriji i pravoznavstva [Use of methods and ways of development of critical thinking for the students at history and jurisprudence lessons]. *Tavrijsjkyj visnyk osvity*, 4 (56), 173 – 178 [in Ukrainian].

Tkachenko, L. (2011). Do problemy analizu krytychnogho myslennja majbutnikh uchyteliv pochatkovoji shkoly v konteksti kompetentnisnogho pidkhodu [To the problem of critical thinking analysis of future teachers of primary school in the context of competancy-based approach]. *Problemy pidghotovky suchasnogho vchytelja.* 4 (Ch. 2), 42 – 49 [in Ukrainian].

Tjaghlo, A. V., Voropaj T. S. (1999). Krytycheskoe мyshlenye: Problema myrovogho obrazovanyja XXI veka [Critical thinking: Problem of world education of XXI century]. Kharkiv: Yzd-vo un-ta vnutrennykhdel [in Ukrainian].

Filonenko, M. M. (2015). Psykhologhija osobystisnogho stanovlennja majbutnjogho likarja: monoghrafija [Psychology of personality development of a future doctor: monograph]. Kyiv: Centr uchb. literatury [in Ukrainian].

Khachumjan, T. I. (2003). Ponjattja «krytychne myslennja» ta jogho sutnistj v

psykhologho-pedaghoghichnij nauci [The concept «critical thinking» and its essence in psychological and pedagogical science]. *Teoretychni pytannja kuljtury, osvity ta vykhovannja: zb. nauk. pr.* Vyp. 24. Ch. 2. Kyiv: Vydavnychyj centr KNLU, 171 – 177 [in Ukrainian].

Chuba, O. (2013). Formuvannja krytychnogho myslennja jak psykhologho-pedaghoghichna problema suchasnosti [Forming of critical thinking as psychological and pedagogical problem of contemporaneity]. *Pedaghoghika i psykhologhija profesijnoji osvity,* 3, 202 – 208 [in Ukrainian].

Sholom, Gh. I. (2009). Ponjattja krytychnogho myslennja ta formuvannja jogho skladovykh u starshoklasnykiv na urokakh informatyky [The concept of critical thinking and forming its components for senior pupils at ICT classes]. *Kompjuter u shkoli ta simji,* 6, 7 – 11 [in Ukrainian].

Jaghodnikova, V. V. (2009). Zastosuvannja tekhnologhiji rozvytku krytychnogho myslennja u procesi profesijnoji pidghotovky majbutnikh fakhivciv [Application of technology of critical thinking development in the process of professional preparation of future specialists]. *Zbirnyk naukovykh pracj «Visnyk pisljadyplomnoji osvity». Serija «Pedaghoghichni nauky».* Vyp. 11 / gholov. red. V. V. Olijnyk. Kyiv: Gheoprynt, Ch. 1 [in Ukrainian].

Jamshhykova, L. (2003–2005). Krytychne myslennja jak vyd rozumovoji dijaljnosti [Critical thinking as type of mental activity]. URL: https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Critical-Thinking.pdf [in Ukrainian].

Braus, J. A., Wood D. (1993). Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York : MOO44, Peace Corps [in English].

Halpern, Diane F. (1996). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah, New Jersey [in English].

Dewey, John. (1910). How We Think. – Heath, Boston, Republished 1991 by Prometheus Books, Amherst, NY [in English].

Lipman, M. (1988). Criticalthinking: Whatcanitbe? *EducationalLeadership.* (46)1, 38 – 43 [in English].

Paul, R. W. (1993). Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World. 3-rdeditionrevisited. Santa Rosa, CA [in English].

The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution https. URL: www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/ [in English].

* * *

Починкова М. М. Дефініція «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі

У статті проаналізовано сучасний вітчизняний і зарубіжний науковий педагогічний дискурс у контексті дослідження сутності дефініції «критичне мислення». Представлено основні теоретичні положення американських психологів (Д. Браун, Дж. Дьюї, М. Ліпман, Р. Пауль, Д. Халперн), які є основою сучасних досліджень критичного мислення. Виокремлено кілька класифікацій визначення поняття «критичне мислення»: за визначальною ознакою критичності, за напрямами, за парадигмами. Доведено, що в сучасному науковому педагогічному дискурсі „критичне мислення» визначено як: розумова діяльність, протиставлення іншим розумовим операціям, здатність визначити проблему та розв'язати її, здатність до оцінки явищ, дійсності, здатність до використання різних прийомів інформації. Зазначено, що на сьогодні не існує єдиного визначення дефініції «критичне мислення»; наявна

тенденційність у визначенні цього поняття, зумовлена відбором ключових властивостей поняття «критичне мислення» згідно з предметом та напрямами конкретного дослідження.

Ключові слова: критичне мислення, критичність, критичний, критика, мислення.

Починкова М. Н. Дефиниция «критическое мышление» в научном педагогическом дискурсе

В статье проанализированы современный отечественный и зарубежный научный педагогический дискурс в контексте исследования сущности дефиниции «критическое мышление». Представлены основные теоретические положения американских психологов (Д. Браун, Дж. Дьюи, М. Липман, Р. Пауль, Д. Халперн), которые являются основой современных исследований критического мышления. Выделены несколько классификаций определения понятия «критическое мышление»: по определяющему признаку критичности, по направлениям, по парадигмам. Доказано, что в современном научном педагогическом дискурсе «критическое мышление» определено как: умственная деятельность, противопоставление другим умственным операциям, способность определить проблему и решить ее, способность к оценке явлений, действительности, способность к использованию различных приемов информации. Отмечено, что на сегодняшний день не существует единого определения дефиниции «критическое мышление»; имеется тенденциозность в определении этого понятия, обусловленная отбором ключевых свойств понятия «критическое мышление» соответственно предмету и направлению конкретного исследования.

Ключевые слова: критическое мышление, критичность, критический, критика, мышление.

Pochynkova M. M. The Definition 'Critical Thinking' in Scientific Pedagogical Discourse

The article analyzes contemporary domestic and foreign scientific pedagogical discourse in the context of studying the essence of the definition 'critical thinking'. The main theoretical positions of American psychologists (D. Brown, J. Dewey, M. Lipman, R. Paul, D. Halpern), which are the basis of modern research of critical thinking, are presented. Several classifications of the definition of the concept 'critical thinking' are singled out: according to the decisive criterion of criticality, by directions, and by paradigms. It is proved that in the modern scientific pedagogical discourse 'critical thinking' is defined as mental activity, opposition to other mental operations, the ability to determine the problem and solve it, the ability to assess phenomena and the reality, the ability to use different methods of information. It is noted that today there is no single definition of the term 'critical thinking'; there is a bias in the definition of this concept, due to the selection of key properties of the 'critical thinking' concept according to the subject and directions of a particular study.

Key words: critical thinking, criticality, critical, criticism, thinking.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л.Ц.

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

УДК 37.013.42:316.485.26(477.52/.6)
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-49-57

Караман Олена Леонідівна,
доктор педагогічних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна
karaman.olena.lnu@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-8541-9972

Юрків Ярослава Ігорівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна
yurkiv.yara@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9890-7855

ГІБРИДНА війна на сході України породила новий різновид соціалізації особистості – **аберраційну соціалізацію** (від лат. *aberratio* – відхилення, хибність, відхилення від істини; обман зору), під якою розуміємо негативну, хибну, спотворену, викривлену соціалізацію. Тобто формування особистості з вираженими негативними й хибними соціальними характеристиками під впливом зовнішніх негативних чинників та з урахуванням внутрішніх індивідуально-особистісних характеристик. Обґрунтовані нами теоретичні засади процесу соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України в попередніх публікаціях (Курило, Савченко, Караман, 2018) стали підґрунтям для розробки технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України.

У своєму дослідженні ми спиралися на низку наукових праць, предметом яких є безпосередньо гібридна війна, її причини, основні ознаки, складники, форми та методи ведення (Ф. Брицко, В. Богайчук, Л. Будагьянц, В. Горбулін, С. Дацюк, В. Курило, Є. Магда, В. Осьодло, В. Панченко, С. Савченко, В. Толубко та ін.).

Особливого значення для нас набувають наукові розвідки, присвячені розкриттю психологічних механізмів маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю населення в умовах гібридної війни на сході України (О. Гойман, В. Гурковський, А. Дубина, О. Караман, Р. Колеснікова, І. Кононов, Н. Марута, М. Маркова, О. Саєнко та ін.).

Безпосередньо технологічні аспекти роботи з дітьми та молоддю, що стали жертвами гібридної війни на сході України,

розкрито в низці праць практичної спрямованості (П. Волошин, Н. Марута, Л. Шестопалова, І. Лінський; Л. Мельник; К. Левченко, В. Панок, І. Трубавіна та ін.).

Феномену **соціально-педагогічного супроводу** як виду соціально-педагогічної діяльності присвячено студії таких сучасних учених, як: А. Архипова, О. Сергєєва, А. Рижанова, А. Тадаєва, О. Черних та ін.

Метою статті став опис розробки та наукового обґрунтування цієї технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України.

Для досягнення мети будемо триматися такої логіки: спочатку обґрунтуємо базові поняття досліджуваного феномену – ***«соціально-педагогічна технологія»*** та ***«соціально-педагогічний супровід»,*** а потім представимо теоретичну модель ***технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України.***

Для досягнення мети провідними методами дослідження було обрано теоретичні, зокрема: аналіз наукової та методичної літератури, синтез, класифікація, узагальнення (для визначення сутності базових понять – «соціально-педагогічна технологія» та «соціально-педагогічний супровід»); моделювання (для «конструювання» теоретичної моделі технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України); прогнозування (для прогнозування результатів упровадження технології, можливих ризиків щодо їх досягнення, корегувальних заходів тощо).

Розкриваючи перше завдання статті, зазначимо, що в найбільш узагальненому вигляді **технологія** (від гр. *technē* – мистецтво, майстерність, уміння + *logos* – учіння) – це система знань про способи та засоби якісного перетворення об'єкта (Технология социальной работы, 2002, с. 6).

Усі вчені сходяться на тому, що соціально-педагогічна технологія є інтегративним різновидом соціальної та педагогічної технологій (Социальная педагогика, 2001, с. 162). Як різновид *соціальної технології* вона характеризується такими рисами, як універсальність (можливість застосування для розв'язання подібних або соціальних завдань, які часто виникають); конструктивність (націленість на вирішення конкретних проблем перевіреними та обґрунтованими способами); цілеспрямованість (наявність чітко визначеної мети); результативність (орієнтація на кінцевий результат, що перевіряється); відносна простота (наявність проміжних етапів й операцій, доступність для фахівців певної кваліфікації); гнучкість (здатність до адаптації в умовах, що змінюються).

Як різновид педагогічної технології соціально-педагогічна технологія має педагогічну мету (утворення умов для успішної соціалізації, саморозвитку та самореалізації особистості) та педагогічний зміст (напрями, форми, методи, засоби) вирішення проблеми (Соціальна педагогіка, 2006, с. 147 – 152). Звісно, що педагогічний зміст, форми, методи і засоби ґрунтуються на психологічних засадах. Тому під соціально-педагогічними технологіями вчені розуміють способи створення умов для позитивної соціалізації, саморозвитку та соціального захисту клієнта шляхом виховного впливу на його особистість та поведінку (Є. Холостова); способи взаємодії соціального педагога з клієнтом, що забезпечують його соціалізацію (самовизначення й саморозвиток) у наявних чи спеціально створюваних умовах (Н. Заверико); алгоритм взаємодії соціального педагога з клієнтом на основі визначення та послідовного виконання намічених етапів (операцій, кроків), спрямованих на досягнення певної мети (І. Звєрєва) тощо (Заверико, 2004; Соціальна педагогіка, 2003, с. 42; Соціальна педагогіка, 2006, с. 147 – 152).

Зазначене вище дозволило сформулювати перше базове поняття дослідження – **соціально-педагогічна технологія,** під

якою будемо розуміти *оптимальний спосіб організації цілеспрямованої, взаємопов'язаної діяльності суб'єктів і об'єктів на основі її поділу на етапи, їх координації та вибору сукупності форм і методів виконання на кожному етапі* (Лютий, 2003).

Друге базове поняття – **соціально-педагогічний супровід** – досліджували такі вчені, як А. Тадаєва, М. Рожков, О. Сергєєва, А. Рижанова, А. Архипова, С. Расчетіна, О. Черних та ін. Наведемо приклади трактувань цього поняття:

– А.Тадаєва: «соціально-педагогічний супровід медіасоціалізації молодших школярів як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на захист, допомогу та підтримку дітей молодшого шкільного віку в процесі їх медіасоціалізації для успішного поступового розвитку їхньої соціальної компетентності» (Тадаєва, 2016, с. 75);

– О. Сергєєва: «містить допомогу й підтримку, передбачає не вирішення проблеми за дітей, а стимулювання їхньої самостійності у вирішенні проблем, що виникають» (Сергеева, 2008, с. 17);

– А. Рижанова: «вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на захист, допомогу й підтримку успішного поступового розвитку соціальності суб'єктів соціуму в нетрадиційних умовах соціалізації через організацію, координацію та контроль соціального виховання різних соціальних інститутів і закладів найближчого соціального середовища» (Рижанова, 2015, с. 101);

– А. Архипова: «елемент процесу педагогічної підтримки, який полягає у створенні умов для успішної соціальної адаптації супроводжуваних на основі надання попереджувальної або актуальної необхідної соціально-педагогічної допомоги» (Архипова, 2005, с. 45);

– О. Черних: «соціально-педагогічний супровід.... – це вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на захист, допомогу й підтримку дитини у формуванні компетенцій безпечної поведінки в Інтернеті через взаємодію як із самим підлітком, так і з педагогами (вихователями) й батьками або особами, які їх замінюють» (Черних, 2018, с. 70 – 71).

Виходячи з аналізу наведених вище визначень поняття соціально-педагогічного супроводу та взявши в якості об'єкта супроводу категорії населення *«діти»* і *«молодь»* (з якими взаємодіємо на суб'єкт-суб'єктних засадах), ми визначаємо поняття **соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України** й репрезентуємо його *як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на допомогу та підтримку дітей і молоді щодо виходу із абераційного стану та повернення до процесу успішної соціалізації шляхом: 1) виведення з тимчасово окупованої території («сірої зони») та залучення до національної системи освіти і виховання; 2) включення до соціально активної просоціальної діяльності; 3) організації інформаційної протидії та формування психологічної стійкості й механізмів психологічного захисту від негативного впливу інформації, що забезпечують інформаційно-психологічну безпеку особистості.*

Виконуючи друге завдання статті, представимо теоретичну модель технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України.

Передусім зазначимо, що майже всі сучасні дослідники соціально-педагогічних технологій, до різновиду яких належить і технологія соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України (О. Безпалько, І. Звєрєва, А. Капська та ін.), до їхньої структури включають такі компоненти: *концептуальну основу, мету, об'єкт, суб'єкт, напрями, зміст, форми, методи, етапи, результат* (Заверико, 2004; Соціальна педагогіка, 2003; Соціальна педагогіка, 2006). Ураховуючи провідну роль агресивного інформаційного впливу в абераційній соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни, до традиційної

логії додаємо ще один складник – *інформаційно-середовищний.*

Ураховуючи зазначене вище, теоретичну модель технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України представляємо єдністю семи компонентів: концептуального, цільового, об'єкт-суб'єктного, інформаційно-середовищного, змістового, процесуального, результативного (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретична модель технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України

Компоненти	Характеристика компонентів
Концептуальний	*Методологічні підходи:* міждисциплінарний, технологічний, аксіологічний, культурологічний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний, інформаційний, середовищний, інституціональний, ресурсний. *Принципи:* філософські, соціально-політичні, психолого-педагогічні, організаційні, специфічні
Цільовий	*Мета:* успішна соціалізація дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України
Інформаційно-середовищний	*Інформаційне середовище:* сукупність інформації, інформаційної інфраструктури (інформаційних і телекомунікаційних систем та мереж зв'язку, індустрії засобів інформатизації, телекомунікації і зв'язку; систем формування і забезпечення збереження інформаційних ресурсів; системи забезпечення доступу до інформаційно-телекомунікаційних систем, мереж зв'язку та інформаційних ресурсів; індустрії інформації та ринку інформаційних послуг; системи підготовки кадрів, проведення наукових досліджень; алгоритмів і програмних засобів, що забезпечують функціонування програмно-апаратних платформ тощо), суб'єктів, що здійснюють збір, формування, поширення, використання й захисту інформації; інформаційні поля та інформаційні потоки. *Соціальне середовище:* система різнопрофільних соціальних інституцій (органи влади, управління соціального захисту населення, центри зайнятості, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади освіти, заклади позашкільної освіти, державні і недержавні установи, організації, підприємства, благодійні фонди, міжнародні організації тощо)
Об'єкт-суб'єктний	*Об'єкт:* діти і молодь з числа: внутрішньо переміщених осіб; осіб з тимчасово окупованої території; військовослужбовців-учасників бойових дій
	Суб'єкт: співробітники Науково-дослідного центру з проблем соціальної педагогіки і соціальної роботи НАПН України (на базі ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка») з числа науково-педагогічних працівників Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та членів Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України
Змістовий	***Напрями і зміст:*** – *Соціальна робота:* сприяння у влаштуванні дітей до дитячих садків, шкіл, гуртків; відновлення соціального статусу, сімейних та корисних соціальних зв'язків (допомога в оформленні документів, соціальних виплат та ін.); утворення умов для побутового та

	трудового влаштування; матеріальна допомога (продукти, засоби гігієни, одяг, взуття, канцелярські товари, дитяче харчування); взаємодія з органами влади та різнопрофільними соціальними інституціями для вирішення комплексних проблем; залучення до волонтерської роботи, роботи з благоустрою університету та міста тощо. − *Педагогічна робота:* залучення до національної системи освіти і національно-патріотичного виховання (загальна середня та вища освіта); допомога в засвоєнні шкільної програми; організація дозвілля. − *Психологічна робота:* психодіагностика, психопрофілактика, психокорекція, психоконсультація; соціально-психологічна адаптація; формування психологічної стійкості й механізмів психологічного захисту від негативного впливу інформації; супервізія тощо. − *Інформаційна робота:* організація інформаційної протидії, формування безпечної поведінки в Інтернеті
Процесуальний	***Форми***: − *Соціальна робота:* побутове та трудове влаштування, влаштування до закладів освіти та закладів позашкільної освіти; сприяння щодо оформлення документів, соціальних виплат та ін.; матеріальна допомога; відновлення соціального статусу та корисних соціальних і сімейних зв'язків; волонтерство, суспільно корисна праця; взаємодія з різнопрофільними соціальними інституціями для вирішення комплексних проблем тощо. − *Педагогічна робота*: • <u>загальна середня та вища освіта:</u> рекламно-профорієнтаційна робота, екстернатна форма навчання, допомога у виконанні домашніх завдань, аудиторне навчання (установчі лекції, консультації, семінари, практичні заняття, лабораторні роботи, письмові модульні контрольні роботи, доповідь, реферат, конференція, тренінг, ділова гра, проектування, презентація досвіду та ін.); дистанційне навчання (лекції, самостійне вивчення, виконання практичних завдань, онлайн лекції (на сайті ЛНУ.УКР), онлайн консультації, офлайн консультації, контрольні модульні тести, модульні творчі контрольні завдання, дискусії, навчальне відео, новинний форум, консультаційний форум); контактні заняття (інтерактивно-комунікативні заняття з використанням мультимедійних засобів, предметні та міждисциплінарні тренінги, кейси тощо); індивідуальні навчальні заняття; наукова робота (конференції, статті, тези, видавнича діяльність); • <u>національно-патріотичне виховання:</u> урочисті заходи (День знань, День захисника України, День Гідності); спортивні заходи (День здоров'я, товариські матчі з різних видів спорту, об'єднані команди військовослужбовців та студентів університету); конкурси-фестивалі (Алло, ми шукаємо таланти: Як у нас в Україні, Я і Україна, Подорож країнами Європи; Міс ІПП); календарні заходи (Українські вечорниці, День св. Миколая, День св. Валентина, День ІПП); благодійні заходи (Свято Козацтва, День св. Миколая) та ін.

	– *Психологічна робота:* індивідуальна, групова і масова робота з дітьми, молоддю, їхніми сім'ями (діагностика, консультація, тренінги, арт-терапія, розвивальні ігри, групи взаємодопомоги, ведення випадку, заняття зі стабілізації психоемоційного стану, кризове втручання, супервізія (для персоналу) тощо. – *Інформаційна робота:* індивідуальні, групові і масові форми роботи з дітьми, молоддю, їхніми сім'ями (роз'яснення, наданння об'єктивної, правдивої інформації, порівняння подій, фокус-групи, тренінги-семінари для педагогів та батьківських зборів, тренінги із формування базових компетенцій безпечної поведінки в Інтернеті, вебінари, всеукраїнський національний конкурс тренінгових вправ з безпечної поведінки в Інтернеті для педагогів, розробка й поширення інформаційних матеріалів для батьків, педагогів, дітей, молоді щодо безпечної поведінки в Інтернеті, відзначання Дня безпечного Інтернету, видача відкритих цифрових бейджів, онлайновий тест для дітей і молоді щодо легальної та нелегальної поведінки в Інтернеті, онлайновий виклик зі створення обіцянки щодо безпечного користування Інтернетом, упровадження перевірочного списку питань для адміністрацій шкіл та університету щодо дотримання прав людини онлайн на сайті освітнього закладу чи на сторінці освітнього закладу в соціальній мережі
	Методи: *Методи соціальної роботи:* *Соціологічні:* вивчення соціальної ситуації дітей і молоді, соціально-педагогічна паспортизація регіону і громади. *Управлінські:* постановки цілей, прийняття рішень, планування, розподілу ролей, контролю за виконанням. *Організаційні:* встановлення взаємодії та партнерства із суб'єктами різнопрофільних соціальних інституцій. *Методи педагогічної і психологічної роботи:* *Методи формування і корекції свідомості особистості*: психолого-педагогічний «вибух», переконання, навіювання, приклад, порівняння подій, демонстрація негативних і позитивних аспектів ситуації, що склалася внаслідок війни по обидві сторони лінії розмежування. *Методи організації діяльності та спілкування; формування і корекції позитивного досвіду суспільної поведінки*: педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, вправа, тренування, доручення, контроль, моделювання соціальних ситуацій, ведення випадку, прогнозування й контроль. *Методи додаткової мотивації* та *стимулювання діяльності і поведінки*: рольова гра, змагання, заохочення, схвалення, оцінка, довіра, організація перспективи, критика, осудження. *Методи самовиховання:* самоаналіз, самоосуд, самонаказ, самонавіювання, самоконтроль, самооцінка. *Методи виявлення результатів соціалізації*: спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, анкетування, аналіз документації
	Етапи. Діагностика – цілепокладання – прогнозування – проектування – планування – організація – керівництво – контроль – результат – підсумкова діагностика – оцінка – корекція
Результативний	Соціалізована особистість дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України

Отже, нами було розроблено й науково обґрунтовано технологію соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України шляхом: уточнення базових понять досліджуваного феномену – «соціально-педагогічна технологія» та «соціально-педагогічний супровід»; 2) розробки теоретичної моделі технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України, яка є інструментом і максимально наближає цю технологію до практичної реалізації. Змістом подальшого наукового пошуку буде характеристика компонентів представленої технології.

Література

Архипова А. А. Социально-педагогическое сопровождение детей, оставшихся без попечения родителей, в процессе социализации: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Рос. гос. пед. ун-т имени А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 2005. 187 с.

Заверико Н. В. Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: зб. наук. пр.* Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. № 2. С. 80 – 86.

Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. Київ: Талком, 2018. 240 с.

Лютий В. П. Технологія соціальної роботи: конспект лекцій. Київ: Акад. праці і соц. відносин, 2003. 75 с.

Рижанова А. О. Соціально-педагогічне сприяння сучасним інтеграційним процесам України та вдосконалення професійної підготовки відповідних фахівців. *Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій ун-ту «Україна».* 2015. № 11. С. 98 – 101.

Сергеева О. А. Создание эмоциональной среды как одно из условий социально-педагогического сопровождения учебного процесса. *Педагогика.* 2008. № 1. С. 13 – 17.

Социальная педагогика: курс лекций: учебное пособие для студентов высш. учебных заведений / ред. М. А. Галагузова. Москва: ВЛАДОС, 2001. 416 с.

Соціальна педагогіка: підр. / ред. А. Й. Капська. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 256 с.

Соціальна педагогіка: теорія і технології: підр. / ред. І. Д. Звєрєва. Київ: Центр навч. л-ри, 2006. 316 с.

Тадаєва А. В. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Харків, 2016. 258 с.

Технология социальной работы: учеб. пособ. для студентов высш. учебных заведений / ред. И. Г. Зайнышев. Москва: Гуманитар. издат. центр ВЛАДОС, 2000. 240 с.

Черних О. О. Теоретичні засади соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 (231) / Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Старобільськ, 2018. 302 с.

References

Arkhypova, A. A. (2005). Sotsyalno-pedahohycheskoe soprovozhdenye detei, ostavshykhsia bez popechenyia rodytelei, v protsesse sotsyalyzatsyy [Socio-pedagogical support of children left without parental care in the process of socialization]. Sankt-Peterburh [in Russian].

Zaveryko, N. V. (2004). Teoretychni zasady sotsialno-pedahohichnoi tekhnolohii roboty z pidlitkamy [Theoretical foundations of social pedagogical technology of work with adolescents]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Kurylo, V. S., Savchenko, S. V., Karaman, O.L. (2018). Sotsializatsiia osobystosti v umovakh hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy [Socialization of personality in conditions of hybrid war in eastern Ukraine]. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

Liutyi, V. P. (2003). Tekhnolohiia sotsialnoi roboty: konspekt lektsii [Technology of social

work: lecture notes]. Kyiv: Akad. pratsi i sots. vidnosyn [in Ukrainian].

Ryzhanova, A. O. (2015). Sotsialno-pedahohichne spryiannia suchasnym intehratsiinym protsesam Ukrainy ta vdoskonalennia profesiinoi pidhotovky vidpovidnykh fakhivtsiv [Socio-pedagogical assistance to modern integration processes of Ukraine and improvement of professional training of the relevant specialists]. *Zb. nauk. pr. Khmelnyts. in-tu sots. tekhnolohii un-tu «Ukraina»,* 11, 98 – 101. [in Ukrainian].

Serheeva, O. A. (2008). Sozdanye эmotsyonalnoi sredы kak odno yz uslovyi sotsyalno-pedahohycheskoho soprovozhdenyia uchebnoho protsessa [Creating an emotional environment as one of the conditions of social and pedagogical support of the educational process]. *Pedahohyka,* 1, 13 – 17 [in Russian].

Halahuzova, M. A. (red.), (2001). Sotsyalnaia pedahohyka: kurs lektsyi [Social pedagogy: a course of lectures]. Moscow: VLADOS [in Russian].

Kapska, A. Y. (red.), (2003). Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]. Kyiv: Tsentr navch. l-ry [in Ukrainian].

Zvierieva, I. D. (red.), (2006). Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii [Social pedagogy: theory and technology]. Kyiv: Tsentr navch. l-ry [in Ukrainian].

Tadaieva, A. V. (2016) Sotsialno-pedahohichnyi suprovid sotsializatsii molodshykh shkoliariv v suchasnomu informatsiinomu prostori [Social-pedagogical support for the socialization of junior pupils in the modern information space]. Kharkiv [in Ukrainian].

Zainыshev, Y. H. (red.), (2000). Tekhnolohyia sotsyalnoi rabotы [Social work technology]. Moscow: Humanytarnыi yzdatelskyi tsentr VLADOS [in Russian].

Chernykh, O. O. (2018). Teoretychni zasady sotsialno-pedahohichnoho suprovodu formuvannia bezpechnoi povedinky ditei v Interneti [Theoretical foundations of social and pedagogical support for the formation of safe behavior of children on the Internet]. Starobilsk [in Ukrainian].

* * *

Караман О. Л., Юрків Я. І. Технологія соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України

У статті науково визначено поняття та обґрунтовано технологію соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України.

Установлено, що соціально-педагогічний супровід процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України – це вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на допомогу та підтримку дітей і молоді щодо виходу з абераційного стану та повернення до процесу успішної соціалізації шляхом: 1) виведення з тимчасово окупованої території («сірої зони») та залучення до національної системи освіти і виховання; 2) включення до соціально активної просоціальної діяльності; 3) організації інформаційної протидії та формування психологічної стійкості й механізмів психологічного захисту від негативного впливу інформації, що забезпечують інформаційно-психологічну безпеку особистості.

Теоретичну модель технології соціально-педагогічного супроводу процесу соціалізації дітей і молоді в умовах гібридної війни на сході України представлено єдністю семи компонентів: концептуального, цільового, об'єкт-суб'єктного, інформаційно-середовищного, змістового, процесуального, результативного.

Ключові слова: технологія, соціалізація, соціально-педагогічний супровід, діти і молодь, гібридна війна.

Караман Е. Л., Юркив Я. И. Технология социально-педагогического сопровождения процесса социализации детей и

молодежи в условиях гибридной войны на востоке Украины

В статье научно определено понятие и обоснована технология социально-педагогического сопровождения процесса социализации детей и молодежи в условиях гибридной войны на востоке Украины.

Установлено, что социально-педагогическое сопровождение процесса социализации детей и молодежи в условиях гибридной войны на востоке Украины – это вид социально-педагогической деятельности, направленный на помощь и поддержку детей и молодежи по выходу из аберрационного состояния и возвращения к процессу успешной социализации путем: 1) вывода с временно оккупированной территории («серой зоны») и привлечения к национальной системе образования и воспитания; 2) включения в социально активную просоциальную деятельность; 3) организации информационного противодействия и формирования психологической устойчивости и механизмов психологической защиты от негативного воздействия информации, обеспечивающих информационно-психологическую безопасность личности.

Теоретическая модель технологии социально-педагогического сопровождения процесса социализации детей и молодежи в условиях гибридной войны на востоке Украины представлена единством семи компонентов: концептуального, целевого, объект-субъектного, информационно-средового, содержательного, процессуального, результативного.

Ключевые слова: технология, социализация, социально-педагогическое сопровождение, дети и молодежь, гибридная война.

Karaman O. L., Yurkiv Y. I. Technology of Social and Pedagogical Support for the Process of Socialization of Children and Young People in a Hybrid Warfare in the East of Ukraine

The article scientifically defines the concept and substantiates the technology of social and pedagogical support for the process of socialization of children and young people in a hybrid warfare in the East of Ukraine. It has been established that social and pedagogical support for the process of socialization of children and young people in the context of the hybrid warfare in the East of Ukraine is a form of social and pedagogical activity aimed at helping and supporting children and young people to exit from aberration and return to the process of successful socialization by means of: 1) withdrawal from the temporarily occupied and uncontrolled territories of Ukraine («gray zone») and involvement in the national system of education and upbringing; 2) inclusion in socially active pro-social activity; 3) organizing information counteraction and the formation of psychological stability and mechanisms of psychological protection from the negative impact of information that provide the information and psychological security of an individual.

The theoretical model of the technology of social and pedagogical support for the process of socialization of children and young people in the conditions of the hybrid warfare in the East of Ukraine is presented by the unity of seven components: the conceptual, target, object-subjective, informational-environmental, content, procedural and resultant ones.

Key words: technology, socialization, social and pedagogical support, children and young people, hybrid warfare.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С.В.

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 378.14
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-58-64

Савченко Сергій Вікторович,
доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.
savsevik@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-4118-6756

Курило Віталій Семенович,
доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, народний депутат України, голова вченої та наглядової рад ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна.
donluga@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-2471-3358

У СУЧАСНІЙ науці проблематика соціалізації міцно зайняла свою нішу в студіях, зорієнтованих на вивчення впливу соціуму на формування особистості. Накопичено великий теоретичний та емпіричний матеріал, який пояснює механізми соціалізації, визначає її інститути, агенти, етапи; тривають дискусії щодо видів і форм соціалізації тощо. Незважаючи на постійний розвиток досліджень з проблеми соціалізації, не можна сказати, що в цьому процесі все остаточно зрозуміло, а теорія соціалізації близька до свого наукового завершення. На наш погляд, це пов'язано з тим, що самі соціальні процеси настільки різноманітні й суперечливі, що їхній вплив на особистість та різні соціальні групи (причому незалежно від вікових особливостей) досить складно передбачити. Важливою особливістю є й те, що вивчені соціальною педагогікою механізми, характерні для однієї соціальної ситуації, раптом кардинально трансформуються при змінах соціальних умов. Прикладом можуть служити процеси соціалізації особистості в умовах переходу від мирного часу до соціальних викликів на прикладі гібридної війни в Донбасі. Найвиразніше це проявляється в такій особистісній якості, як патріотизм.

Патріотизм як сучасний феномен став предметом дослідження таких українських учених, як О. Абрамчук (патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів, 2006), Т. Гавлітіна (національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу); О. Жаровська (патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету), А. Максютов (патріотичне вихо-

вання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності), В. Мірошніченко (теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників), Т. Мироненко (формування громадянської зрілості в майбутніх учителів), М. Михайліченко (формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу), О. Онопрієнко (патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури в позааудиторній діяльності педагогічних університетів), С. Оришко (патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів), Р. Петронговський (формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності), О. Стьопіна (виховання патріотизму в студентської молоді засобами мистецтва), М. Тимчик (патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи) та ін.

Тлумачення патріотизму та зміст патріотичного виховання дітей і молоді на державному рівні міститься в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, 2015).

Поняття, сутність, структуру, чинники процесу соціалізації особистості ґрунтовно досліджено в наукових розвідках О. Авраменко, Г. Андрєєвої, М. Алексєєвої-Вовк, А. Мудрика, С. Савченка. Особливості процесу соціалізації в умовах сучасних викликів та гібридної війни на сході України висвітлюють О. Караман, С. Савченко, В. Курило (Курило, Савченко, Караман, 2018) та ін.

Метою статті стало розкриття феномену сучасного українського патріотизму як провідного чинника соціалізації особистості

Перш за все відзначимо, що перехід від миру до війни, навіть якщо ця війна не оголошена і має гібридний характер, супроводжується змінами в сталому балансі особистісних якостей і ціннісних орієнтацій. Ті з них, які домінували раніше, відходять на другий і третій плани, а деякі, такі як патріотизм, стають домінантними. З усіх характеристик патріотизму нас передусім цікавлять ті, які відображають його соціальну природу. А головною соціально-психологічною характеристикою патріотизму є та, що він формується тільки в соціумі, у процесі соціалізації, тобто через її механізми.

Провідними серед механізмів соціалізації, безумовно, є цілеспрямоване навчання й виховання, що реалізовуються в дитячих дошкільних, шкільних, студентських, військових колективах. Проте соціальний простір для розвитку патріотизму цим не обмежується. Велику роль тут відіграють сім'я та інші соціальні інститути – засоби масової інформації, громадські організації, установи культури і спорту, релігійні організації, правоохоронні органи, установи соціального захисту, корпоративні об'єднання тощо.

Роль патріотизму для соціалізації молоді багато в чому зумовлена його універсальністю як соціального явища, багатозначністю проявів, інтегрованими взаємозв'язками з іншими значущими для людини особистісними утвореннями.

Для розуміння впливу патріотизму на результат соціалізації особистості важливо розглянути його потенціал і психологічні механізми, за допомогою яких в особистісному розвитку відбуваються суттєві зміни.

Зауважимо, що патріотизм може істотно впливати на формування політичної культури особистості загалом, визначаючи її ставлення до історії, традицій, релігійних уявлень свого народу, оцінки його сучасного стану у світі.

Сформовані в процесі соціалізації патріотичні установки визначають орієнтацію індивіда щодо «своїх і чужих», тим самим забезпечуючи його політичну ідентифікацію. Причому, що особливо важливо, ці механізми працюють і в разі формування зв'язків на рівні макросоціуму –

ставлення до великих соціальних груп, етносів, народів, інших країн.

Патріотизм має вирішальний вплив на формування у світогляді молодих людей політичних стереотипів. При цьому він аж ніяк не є гарантією певної об'єктивності, навпаки, під його впливом у свідомості молоді можуть формуватися спрощені, схематичні, деформовані під конкретну політичну ситуацію уявлення про історію, окремі факти, політичні події в тій чи тій країні. Прикладом є викривлення правди про Київську Русь, загалом українську історію, її історичних персонажів на користь російській пропаганді. Усе це подають під прапором російського патріотизму, істинності православної віри, вірності подвигам великих предків та ін.

З іншого боку, зневага до патріотичних цінностей, відсутність ефективного патріотичного виховання може призводити до високих громадських ризиків і проблем. Людина, яка не відчуває любові до своєї Батьківщини, поваги до її історії, почуття приналежності до співвітчизників як єдиної соціальної спільності, у будь-якій критичній ситуації може повести себе байдуже або навіть вороже щодо своєї країни. Так і сталося на Донбасі в 2014 році, коли переважна частина населення зреагувала на російську агресію індиферентно, а значна частина відкрито стала на бік агресора, перетворившись на зрадників і колабораціоністів.

Серед низки причин, що призвели до цього, не останнє місце належить відсутності системної роботи з патріотичного виховання на Донбасі протягом усієї історії незалежної України. Недооцінка патріотизму як найважливішого складника суспільної свідомості закономірно призвела до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних зв'язків з центральною Україною, негативного сприйняття українського суспільства й держави, що не могло не позначитися на якості соціалізації молодого покоління.

Передували цьому пострадянські роки кардинальних суспільних і ринкових перетворень, коли було деформовано багато норм соціального життя, що породило у свідомості молоді апатію, цинізм, безвідповідальність, індивідуалізм, егоїзм, неповажне ставлення до держави й соціальних інститутів.

Вивчення патріотизму та його впливу на соціалізацію вимагає розгляду такого важливого аспекту, як формування світогляду молоді. Виховання молодих патріотів, відродження української патріотичної ідеї – найважливіше завдання держави, що не може бути вирішене без повноти знань про місце, яке патріотизм займає в системі ціннісних орієнтацій, його ролі у формуванні світогляду молодих українців. Події на сході України виявили невідповідність між проведенням роботи щодо засвоєння жителями Донбасу цінностей патріотизму та стихійним формуванням у молодіжному середовищі цінностей, що розуміються інакше, ніж це визначено в офіційних програмах патріотичного виховання. Ця невідповідність відображає суперечливість завдань патріотичного виховання, що полягає в дисонансі між декларативними установками та реаліями суспільного життя, особливо в прифронтовій зоні Донбасу. Тривалі спроби директивної трансляції патріотичних цінностей українськими ЗМІ наштовхнулися у 2014 році на агресивну пропаганду російських мас-медіа, яка виявилася більш ефективною і всеосяжною.

Суттєвою особливістю патріотизму як особистісної якості є різноманіття його проявів у різних соціальних групах – школярів, молодих працівників, безробітних, інтелігенції, студентів. Нас, зважаючи на специфіку цього дослідження, цікавлять останні. І тут ми на великому емпіричному матеріалі визначили специфіку прояву патріотизму в студентському середовищі, яка раніше не була так значно виражена. Йдеться про взаємозв'язок рівня матеріального забезпечення студентства з його патріотичними установками. У сучасній Україні (і не тільки) істотне погіршення матеріального становища студентства

змушує молодих людей поєднувати навчання з трудовою діяльністю. Це, з одного боку, негативно позначається на освітньому процесі, а з іншого, – за рахунок придбаного трудового досвіду трансформує процес формування ціннісних орієнтацій, розмиваючи соціалізувальний вплив закладу вищої освіти. Отже, професійний педагогічний вплив на формування патріотизму замінюється стихійними впливами, які визначаються специфікою його трудової діяльності, соціальним оточенням, відносинами в колективі. На жаль, економічна ситуація в Україні не може бути визнана позитивною, а тому визначає вплив цього складника на соціалізацію молоді ще на невизначений термін.

Такий стан не може не впливати на процес формування ціннісних орієнтацій, сприяючи посиленню негативних оцінок і протестних настроїв, зниження загального рівня патріотизму.

Через це реальне розуміння патріотизму студентами і прояв його як ціннісної орієнтації не завжди збігаються з нормативною моделлю, закріпленою в Програмах патріотичного виховання.

Небезпека такої ситуації полягає в тому, що студентство, будучи провідною референтною групою для більшості молоді, транслює такі настрої на інші молодіжні групи: учнів шкіл, робітників, молодих бізнесменів, сільську молодь. Це певною мірою сприяє маргіналізації молодого покоління України, зростання в молодіжному середовищі рівня тривожності, незадоволеності життям, агресивності, соціальної апатії. Звісно, такі умови допомагають зростанню патріотичних настроїв на сході України, а на Заході породжують хвилі міграції до країн ЄС.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що патріотизм є складним соціокультурним явищем, що характеризується багатоаспектністю свого змісту й різноманіттям проявів у різних соціальних ситуаціях. І все ж є сфера громадського життя, у якій найбільш сильно проявляється соціалізаційний потенціал патріотизму. Це – політика та такий вид соціалізації, як політична, під якою розуміється процес засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості зрілого члена суспільства. При цьому патріотизм постає саме як найважливіший елемент цілеспрямованого політичного впливу на особистість, її виховання, а не як стихійний, спонтанний процес, що впливає на її формування. Політична соціалізація в поєднанні з історичним досвідом конкретних країни та народу зумовлюють моделі політичної поведінки індивідуума, соціальних груп та соціальних інституцій.

Одна з неформальних функцій патріотизму – корекція основних функцій політичної культури. Він задає певні стандарти і в зміст, і в механізми її впровадження на практиці. Це дозволяє особистості: а) орієнтуватися в політичних процесах, порівнюючи їх із власною світоглядної позицією; б) успішно пристосовуватися до нового політичного середовища; в) відпрацьовувати початкові навички політичної поведінки; г) визначати свою політичну ідентифікацію та соціальну приналежність; д) здійснювати комунікацію з різними суб'єктами політики з урахуванням загальних політичних інтересів.

Разом з цим патріотизм може поставати і як деструктивне особистісне утворення, нав'язуючи індивідам та соціальним групам агресивні політичні ідеології, що є фундаментом політичної культури. При цьому парадокс патріотизму полягає в тому, що він може призвести до домінування в суспільстві політичних ідеологій досить різноманітної спрямованості – від крайнє правих до ліворадикальних.

Однією з найдавніших функцій патріотизму, що активно впливає на результати соціалізації особистості, є його міфотворча функція. З давніх часів людство складає різні міфи, що стосуються історії, релігії, науки, політики. За допомогою міфологізації створюються довговічні стереотипи,

які спираються на віру та дозволяють у потрібній версії інтерпретувати факти й події щодо минулого, теперішнього та майбутнього. Потужним знаряддям патріотизму поряд з міфологізацією є політичний символізм. Такі символи, як прапор, герб, гімн, політичні лозунги, заклики, пам'ятні дати, політичні ритуали – усе це впливає на ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства загалом до організації своєї життєдіяльності.

Підсумовуючи розгляд проблеми взаємодії патріотизму та політичної культури, визначимо такі напрями впливу патріотизму як особистісної якості на процес формування політичної культури.

Патріотизм визначає політичні орієнтацій особистості в ставленні до політичних інститутів суспільства, політичної системи, а також до власної участі в політичному житті.

Патріотизм чинить серйозний вплив на розвиток політичного досвіду особистості, допомагаючи їй зробити усвідомлений ідеологічний вибір, при цьому патріотизм активно нав'язує індивідам, соціальним групам і суспільству загалом політичні ідеології найрізноманітнішого спектра.

Патріотизм має вирішальний вплив на наявні в суспільстві політичні стереотипи, визначає їхні характерні риси.

Патріотизм є найважливішим елементом цілеспрямованого впливу на особистість, що в поєднанні з історичним досвідом старших поколінь зумовлює моделі поведінки індивіда, соціальних груп і соціальних інститутів.

Отже, патріотизм має величезний потенціал у процесі соціалізації дітей і молоді. І завдання різних інститутів соціалізації полягає в тому, щоб цей потенціал максимально реалізовувати на рівні молодіжної та освітньої політики, політики в галузі дитинства.

Для сучасної України, яка в Донбасі фактично веде гібридну війну з Росією, патріотизм є найважливішою цінністю, що інтегрує в собі не тільки соціальний, а й духовний, моральний, культурний потенціал особистості. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розробку змісту й технологій виховання патріотизму в дітей і молоді в сучасному українському суспільстві.

Література

Авраменко О. О. Соціалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України (Педагогічні науки).* 2013. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_3 (дата звернення 02.04.2019).

Андреева Г. М. Социальная психология. Москва: Аспект-пресс, 1996. 376 с.

Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. 20 с.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Наказ Мініс-терства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15.

Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія / за ред. О. Л. Караман; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 240 с.

Мудрик А. М. Социализация человека. Москва: Издательский центр «Академия», 2006. 304 с.

Онопрієнко О. М. Патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури у позааудиторній діяльності педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2011. 20 с.

Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах

регіонального освітнього простору : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. держ. пед. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 455 с.

References

Avramenko, O. O. (2013). Sotsializatsiia osobystosti yak sotsialno-pedahohichna problema [Socialization of personality as a socio-pedagogical problem]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy (Pedahohichni nauky),* 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_3 [in Ukrainian].

Andreeva, H. M. (1996). Sotsyalnaia psykholohyia [Social Psychology]. Moscow.: Aspekt-press [in Russian].

Zharovska, O. P. (2015). Patriotychne vykhovannia studentiv v osvitno-vykhovnomu seredovyshchi pedahohichnoho universytetu [Patriotic education of students in the educational and educational environment of the pedagogical university]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Vinnyts. derzh. ped. un-t im. M. Kotsiubynskoho. Vinnytsia [in Ukrainian].

Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi (2015) [The concept of national-patriotychnoho vykhovannia ditei molodi]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15 [in Ukrainian].

Kurylo, V. S., Savchenko, S. V., Karaman, O. L. (2018). Sotsializatsiia osobystosti v umovakh hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy [Socialization of personality in conditions of hybrid war in eastern Ukraine] : monohrafiia / za red. O. L. Karaman; Derzh. zakl. «Luhan. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

Mudryk, A. M. (2006). Sotsyalyzatsyia cheloveka [Socialization of man]. Moscow: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia» [in Russian].

Onopriienko, O. M. (2010). Patriotychne vykhovannia maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury u pozaaudytornii diialnosti pedahohichnykh universytetiv [The patriotic upbringing of future teachers of physical culture in extra-curricular activities of pedagogical universities]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. Luhansk [in Ukrainian].

Savchenko, S. V. (2004). Naukovo-teoretychni zasady sotsializatsii studentskoi molodi v pozanavchalnii diialnosti v umovakh rehionalnoho osvitnoho prostoru [Theoretical foundations of socialization of student youth in extra-curricular activities in the conditions of the regional educational space]: dys. … d-ra ped. nauk : 13.00.05 / Luhan. Derzh. Ped. un-t imeni Tarasa Shevchenka. Luhansk [in Ukrainian].

* * *

Савченко С. В., Курило В. С. Сучасний український патріотизм як провідний чинник соціалізації особистості

Статтю присвячено розкриттю сучасного українського патріотизму як провідного чинника соціалізації особистості.

Установлено, що основною соціально-психологічною характеристикою патріотизму є здатність формуватися лише в соціумі, у процесі соціалізації, через його механізми. Провідними механізмами формування українського патріотизму є цілеспрямоване навчання і виховання в закладах освіти та різнопрофільних інститутах суспільства.

Основним видом соціалізації, яка впливає на формування патріотизму, є політична соціалізація – процес засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості зрілого члена суспільства. Патріотизм – найважливіший елемент цілеспрямованого впливу на особистість, що в поєднанні з історичним досвідом старших поколінь зумовлює моделі поведінки індивіда, соціальних груп і соціальних інститутів. Зроблено висновок про те, що патріотизм має величезний потенціал у процесі соціалізації дітей і молоді.

Ключові слова: патріотизм, соціалізація, особистість.

Савченко С. В., Курило В. С. Современный украинский патриотизм как ведущий фактор социализации личности

Статья посвящена раскрытию современного украинского патриотизма как ведущего фактора социализации личности.

Установлено, что основной социально-психологической характеристикой патриотизма является способность формироваться только в социуме, в процессе социализации, через его механизмы. Ведущими механизмами формирования украинского патриотизма – целенаправленное обучение и воспитание в учебных заведениях и разнопрофильных институтах общества.

Основным видом социализации, который влияет на формирование патриотизма, является политическая социализация – процесс усвоения индивидом политических знаний, норм и ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве зрелого члена общества. Патриотизм является важнейшим элементом целенаправленного воздействия на личность, который в сочетании с историческим опытом старших поколений определяет модели поведения индивида, социальных групп и социальных институтов. Сделан вывод о том, что патриотизм имеет огромный потенциал в процессе социализации детей и молодежи.

Ключевые слова: патриотизм, социализация, личность.

Savchenko S., Kurylo V. Modern Ukrainian Patriotism as a Leading Factor of the Socialization of People

The article is devoted to the disclosure of modern Ukrainian patriotism as a leading factor of the socialization of people.

It has been established that the main social and psychological characteristic of patriotism is the ability to be formed only in society, in the process of socialization, through its mechanisms. The leading mechanisms for the formation of Ukrainian patriotism are focused education and upbringing at educational institutions and diverse institutes of society.

The main form of socialization that influences the formation of patriotism is political socialization. It is the process of assimilation of political knowledge, norms and values by an individual, which allows him to function as a mature member of society. Patriotism is an essential element of the purposeful impact on the individual, which in combination with the historical experience of older generations gives rise to behavioral patterns of an individual, social groups and social institutions. It is concluded that patriotism has enormous potential in the process of socialization of children and youth.

Key words: patriotism, socialization, person.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

ІДЕЇ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА

УДК 378:796.11.1(477)
DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-65-71

Іванчикова Світлана Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри анатомії, фізіології та безпеки життєдіяльності Закладу освіти «Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна»,
м. Брест, Республіка Білорусь
ivanchykovasvitlana@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8216-6060

СЬОГОЧАСНІ процеси реформування галузі фізкультурної освіти в Україні сприяють виникненню новітніх завдань усебічного дослідження закономірностей і перспектив розвитку фізкультурно-оздоровчої діяльності. Для визначення потенціалу означених змін слід звернутися до історичного спадку вітчизняної педагогічної думки, що облегшить створення в сучасних закладах освіти відповідних умов щодо активізації особистості учнівської молоді в ґрунтовних потребах постійного самовдосконалення з урахуванням їхніх природних схильностей та властивостей.

Вивчення стану наукової проблеми засвідчило, що багата спадщина знаних метрів педагогічної науки в Україні безперервно перебуває в полі зору багатьох сучасних дослідників (Adams, 2008; Ваховський, 2015). Так, фундаментальні ідеї видатного педагога А. Макаренка нині успішно втілюються під час відродження й розбудови національної української школи. А пильний аналіз літературних джерел звертає увагу на те, що значну кількість сьогочасних наукових опрацьовувань приділено безпосередньо системному узагальненню психолого-педагогічних праць відомого педагога (Горова, 2008; Сбруєва, 2008; Павлова, 2018). Окремою ланкою виділяються узагальнення щодо характеру і змісту порівняльних досліджень різноманітних педагогічних шкіл (Ваховський, 2015; Дічек, 2008; Малькова, 2003), серед яких визначне місце займають саме вчення А. Макаренка. Проте ідеї знаного корифея педагогічної науки щодо фізкультурно-оздоровчої діяльності в освітньому середовищі не були предметом окремого дослідження й потребують додаткового вивчення, що зумовлює актуальність наукової розвідки.

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка щодо визначення педагогом мети й змісту фізкультурно-оздоровчої діяльності дітей та підлітків, а також використання ним різних форм і засобів фізичного виховання у формуванні гармонійно розвиненої особистості.

Під час наукової роботи використано науковий джерелознавчий

аналіз та синтез наукових історико-педагогічних джерел, що забезпечило можливість одержати сукупність науково перевірених історичних подій і фактів з проблематики дослідження.

Сьогодні чинний Закон України «Про фізичну культуру і спорт» визначає фізкультурно-оздоровчу діяльність як заходи, які здійснюють суб'єкти сфери фізичної культури і спорту для розвитку фізичної культури, яка, своєю чергою, спрямована на забезпечення рухової активності людини з метою її гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя (Закон України «Про фізичну культуру і спорт», 1993, с. 9). Разом з тим у ході розв'язання завдань дослідницької роботи виявлено, що майже сто років тому велике значення засадам достеменної діяльності надавав відомий педагог-вихователь й українець за походженням Антон Семенович Макаренко (1888 – 1939 рр.).

Рух, зазначав він, є органічною потребою людини, що проявляється більшою мірою в дітей, ніж у дорослих. Утім, коли дитина задовольняє цю свою потребу стихійно, це нерідко призводить до її розхристаності, зайвої галасливості, грубості, невміння стримувати себе й свідомо керувати власними діями. «Необхідно, – підкреслював А. Макаренко, – виховувати в дітей звичку до „розумного руху", до вміння гальмувати його, коли це потрібно» (Макаренко, 1954). Досягнення означеної мети вбачалося в певному виховному синтезові, – коли школа і педагоги будуть активно керувати фізичним вихованням учнів, спрямовуючи його на шлях вирішення завдань громадянського виховання. При цьому увагу педагоги повинні були приділяти в першу чергу правильному застосуванню рухових ігор, що становлять абсолютно необхідне явище в житті дитини. Виховне значення таких ігор знаний педагог убачав ще й у тому, що вони поступово привчають дитину до фізичних і вольових дій, які необхідні для майбутньої праці як головної умови життя дорослої людини в соціумі.

Цікавий факт, що у виховній діяльності А. Макаренко не задовольнявся вже складеними руховими іграми. Він разом із педагогічним колективом відповідно до визначених педагогічних завдань безперестанку займався винаходом власних нових рухових ігор. Чудовим прикладом у цьому відношенні є створена в 1924 р. у колонії імені М. Горького гра «горлі», яка протягом тринадцяти років залишалася найулюбленішою грою колоністів (Ніжинський, 1973).

Свою назву рухова гра отримала від найменування самої колонії, у якій тривалий час працював педагог-вихователь (імені М. Горького – «гор»), і від характеру гри (перекидання м'яча – «літ»). Вона проводилася на майданчику розміром п'ятдесят чотири на п'ятнадцять метрів, навпіл розділеному сіткою (складеною з двох тенісних сіток) і підвішеною на стовпах на висоті до чотирьох метрів. Кількість учасників було обмежено. Грали одночасно вісьмома м'ячами, відбиваючи їх спеціальними ракетами з фанери. Переможцем уважалася та команда, що закинула більше число м'ячів на поле супротивника. Кожна партія тривала біля двадцяти п'яти хвилин і супроводжувалася різними творчими прийомами.

Наголосимо, що педагогічне значення рухової гри «горлі» було надзвичайно великим. Адже вона вимагала від учасників витривалості, спритності, влучності, швидкості реакції, координації, кмітливості, здатності швидко приймати рішення й діяти відповідно до ігрової ситуації. Командна праця виховувала в учнів узгодженість колективних дій, дисциплінованість, почуття колективізму. Отже, гра «горлі» стала яскравим свідченням творчих зусиль автора в галузі винаходу нових форм і засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Неодноразово А. Макаренком було підкреслено, що фізичні вправи є не тільки чинником оздоровлення і зміцнення організму, який активно росте, але й є вельми дієвим засобом виховання дисциплінованої дитини. За спостереженнями педагога, більшість дівчат і хлопців, які регулярно займалися фізкультурно-оздоровчою діяльністю, відрізнялися своєю організованістю й обов'язковістю. Найчастіше поведінка таких молодих людей характеризувалася цілеспрямованістю й витриманістю. Проте високоорганізоване значення фізичних вправ як засобу виключно виховання дисципліни в навчальному колективі А. Макаренко не визнавав. Навпаки, стверджував, що дисципліна – це не тільки засіб, а перш за все результат виховання.

Не менш великого значення в роботі з молоддю як важливому засобі виховання здорових, міцних і «мужніх» молодих людей А. Макаренко надавав спортивній діяльності. «Наші вихованці повинні рости витривалими і сміливими. Вони не повинні боятися небезпек, тим більше фізичного страждання», – писав він у «Педагогічній поемі» (Макаренко, 1963). Звертаючись до батьків, автор зазначав, що кожна сім'я повинна прагнути до того, щоб її діти були спортсменами не тільки за інтересом, але й у своєму особистому досвіді. За такою спортивною діяльністю педагог визнавав велику організувальну й дисциплінувальну роль. При цьому паралельно підкреслюючи, що треба уважно стежити, щоб захоплення спортом не набувало характеру всепоглинаючої пристрасті: «Треба обережно підходити до почуття першого успіху в спортивному змаганні. Адже дуже швидко буває, що перший успіх викликає перебільшене почуття власних сил, зневагу до інших, звичку до швидких перемог» (Ніжинський, 1973). Як наслідок, на думку автора, це може відобразитися в невмінні дитини долати тривалі перешкоди. Тому необхідно навчати спокійного ставлення до власних перемог і поразок. Зрештою потрібно вказувати дитині й на інші сторони її діяльності – викликати в неї почуття гордості не тільки за особистий успіх, а головним чином виховувати гордість за досягнення всієї команди. З тих же міркувань А. Макаренко заперечував проти залучення до спорту в ранньому шкільному віці, коли учні цілком ще не змогли усвідомити свої обов'язки перед колективом. У такому випадку, за словами педагога, спорт може бути шкідливим чинником розвитку особистості, оскільки він відокремлюватиме школяра від колективу. Потрібно також стримувати всяку хвалькуватість дитини, виховувати повагу до сил противника, звертати увагу на організованість, тренування та дисципліновану поведінку в команді.

Зважаючи на це, заняття спортом педагог органічно пов'язував з вихованням в учнів свідомої дисципліни, почуттям обов'язку й відповідальності, з вихованням мужності й характеру. Убачав сутність свідомої дисципліни в її активній цілеспрямованості вирішення завдань, що стояли перед тогочасним суспільством, а серед засобів і методів виховання такої дисципліни на перше місце висував вправи у вольовому подоланні труднощів, у боротьбі з перешкодами, перенесенні тих чи тих позбавлень, у терплячості, сміливості, тобто у вправах не індивідуалізованого типу, а таких, що виконуються в колективі і для колективу.

Зрештою дисциплінованість виховувалася в результаті організованих дій і зусиль вихованців, що проявлялася в усіх сферах життя. Сюди слід віднести і щоденну ранкову гігієнічну гімнастику, незважаючи ні на яку погоду з найшвидшим збором всіх учасників, і систематичні заняття спортом. «Правильно організовані спортивні вправи, особливо ковзани, лижі, регулярна оздоровча гімнастика – приносять дуже велику користь, – настільки очевидну й відому, що доводити цю користь не потрібно», – писав А. Макаренко в «Лекціях про виховання дітей» (Горова, 2008). Неодноразово

згадував, що вихованці, які систематично і планомірно займалися в спортивних секціях, завжди відрізнялися наполегливістю в досягненні цілей, урівноваженістю й організованістю. Так, у комуні імені Ф. Дзержинського, де А. Макаренком організовано найрізноманітніші спортивні секції, будь-якому колоністу було дозволено вибрати той вид спорту, який його найбільш цікавив і до якого мав найбільшу схильність. Тут були представлені гімнастика, лижний і ковзанярський спорт, велосипед, кінний спорт, баскетбол, волейбол, футбол, стрілецький спорт і парашутизм, планеризм і авіамоделізм. Спортивні заняття завжди супроводжувалися змаганнями і в середині закладу, і з іншими освітньо-виховними організаціями.

Тільки за 1935 р. у самій комуні було проведено дванадцять зустрічей з волейболу (Pavlova, 2018). Такі заходи зазвичай планувалися на вихідні дні, що привертало увагу всього освітньо-виховного закладу й популяризувало спорт серед контингенту молоді.

Утім підкреслимо, що, розуміючи необхідність організації спортивних занять, які сприяли вдосконаленню й спеціалізації вихованців в окремому виді спорту, А. Макаренко вимагав від колоністів усебічного фізичного розвитку. Цікавими є зауваження педагога про рекордсменство в спорті, – він домагався від колоністів-спортсменів насамперед підпорядкування своїх прагнень інтересам колективу. Власна спортивна майстерність позитивно оцінювалася тільки в тому випадку, коли вона йшла в повній відповідності із загальними інтересами колективу, коли спортсмен не протиставляв себе громаді, а діяв з нею заодно. На думку А. Макаренка, спортивна діяльність у дитячому колективі повинна бути так поставлена, щоб розвивати в дитини не зовнішній інтерес, а глибоку внутрішню зацікавленість в обраному виді спорту. А це можливо тільки тоді, коли заняття спортом пов'язані з подоланням труднощів і вимагають постійних і систематичних зусиль. Головним у практиці такої діяльності є те, щоб у ній не почали переважати тільки інтереси розваг та «вбивання» часу. Безумовно, заняття фізичними вправами й спортом повинні приносити радість. Однак головне завдання педагогів у цьому напрямі вбачалося в умінні поєднати цю радість з великою виховної користю.

Отже, ідеї фізкультурно-оздоровчої діяльності червоною ниткою пронизують праці видатного науковця, а значення фізичного виховання й спорту, за А. Макаренком, посідає місце одного з найцінніших засобів освіти й виховання. Тому можна сміливо стверджувати, що ідеї вітчизняної педагогічної думки щодо фізкультурно-оздоровчої діяльності в освітньому процесі не втратили свого значення й у наш час. А величезний обсяг найцінніших учень А. Макаренка й надалі озброюватимуть сучасних педагогів методами та формами фізичного виховання, окреслюватимуть шляхи до їхньої педагогічної майстерності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в більш докладному вивченні та узагальненні кращого досвіду вітчизняних педагогів щодо організації фізкультурно-оздоровчої діяльності дітей та підлітків. Використання такого досвіду дозволить суттєво вплинути на наукові розробки в галузі фізичного виховання молоді та як наслідок – на підвищення здоров'я нації.

Література

Adams W., Reid S., LeMaster R., McKagan S., Perkins K., Dubson M., Wieman C. A study of educational simulations. *Journal of Interactive Learning Research.* 2008, Issue 19(4). P. 551 – 577.

Bengtsson J. The Many Identities of Pedagogics as a Challenge: Towards an ontology of pedagogical research as

pedagogical practice. *Educational Philosophy and Theory.* 2006, Issue 2. P. 115 – 128.

Pavlova N. Literary Works of A.S. Makarenko As a Source of Pedagogical Knowledge. *Primary Education.* 2018, Vol. 6, Issue 3. P. 125 – 136.

Ваховський Л. Ц. Постмодернізм і сучасна освіта. *Pedagogika.* Częstochowa: prace naukowe Akademii im. Jana Długosza, 2015. Tom XXIV. P. 15 – 23.

Горова З. М., Сенча І. В., Борисенко О. І. Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: До 120-річчя від дня народження: Біобібліографічний покажчик. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 104 с.

Дічек Н. П. Спадщина А.С. Макаренка – феномен світового освітньо-виховного процесу. *Педагогіка і психологія.* 2008. № 3 – 4. С. 5 – 14.

Дубовой О. В., Саєнко В. Г. Збереження здоров'я студентської молоді – запорука ефективного розвитку держави. *Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2013:* materialy IX Miedzynar. nauk.-prakt. конf. Vol. 25. Medycyna. Przemysl: Nauka i studia, 2013. P. 17 – 22.

Закон України № 3808-XII від 24.12.1993 р. Про фізичну культуру і спорт. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12 [date of access: 31.10.2018].

Іванчикова С.М. Організаційні засади фізкультурно-оздоровчої діяльності в сучасній українській вищій школі. *Освіта та педагогічна наука.* 2018. № 11 (168). С. 43 – 52.

Малькова З. А., Воскресенская Н. М. Развитие современной педагогической науки в зарубежных странах. Москва, 2003. 214 с.

Макаренко А. С. Про мій досвід. *Твори.* Т. 3. Київ: Радянська школа, 1954. 512 с.

Макаренко А. С. Педагогическая поэма. Москва: Московский рабочий, 1963. 427 с.

Нижинский М. П. Педагогическая система А. С. Макаренко. Москва, 1973. 236 с.

Сбруєва А. А. Авторська школа А. С. Макаренка: Характеристика чинників ефективності. *Творча спадщина А. С. Макаренка крізь призму сучасності.* Суми: СумДПУ, 2008. С. 14 – 28.

References

Adams, W., Reid, S., LeMaster, R., McKagan, S., Perkins, K., Dubson, M., & Wieman, C. (2008). A study of educational simulations. *Journal of Interactive Learning Research, Issue 19(4)*, 551 – 577 [in English].

Bengtsson, J. (2008). The Many Identities of Pedagogics as a Challenge: Towards an ontology of pedagogical research as pedagogical practice. *Educational Philosophy and Theory, Vol. 2,* 115 – 128 [in English].

Pavlova, N. (2018). Literary Works of A. S. Makarenko As a Source of Pedagogical Knowledge. *Primary Education, Vol. 6, Issue 3,* 125 – 136 [in English].

Vakhovsky, L.Ts. (2015). Postmodernizm i suchasna osvita [Postmodernism and modern education]. *Pedagogika, Vol. XXIV,* 15 – 23. Częstochowa: prace naukowe Akademii im. Jana Długosza [in Ukrainian].

Gorova, Z., Sencha V. & Borysenko O. (2008). Spadshhyna A.S. Makarenka i pedagogichni priorytety suchasnosti: do 120-richchya vid dnya narodzhennya. Biobibliografichnyj pokazhchyk [Heritage of A.S. Makarenko and pedagogical priorities of the present. To the 120th anniversary of birth. Bibliocraphic index]. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 104 [in Ukrainian].

Dichek, N.P. (2008). Spadshchyna A.S. Makarenka – fenomen svitovoho osvitno-vykhovnoho protsesu [Heritage of A.S. Makarenko is a phenomenon of the world educational process]. *Pedagogy and psychology, Vol. 3 – 4,* 5 – 14 [in Ukrainian].

Dubovoi, O.V. & Saienko, V.G. (2013). Zberezhennia zdorovia studentskoi molodi – zaporuka efektyvnoho rozvytku derzhavy [Preserving the health of student youth is a pledge of effective state development].

Medycyna: Nauka i studia, Vol. 2, 17 – 22. Przemysl: Materialy IX Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro fizychnu kuljturu i sport» [The Law of Ukraine „On physical culture and sports"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12 [in Ukrainian].

Ivanchykova, S. M. (2018). Orhanizatsiini zasady fizkulturno-ozdorovchoi diialnosti v suchasnii ukrainskii vyshchii shkoli [Organizational fundamentals of physical culture and recreation activity in the modern Ukrainian high school]. *Education and Pedagogical Science, Vol. 11* (168), 43 – 52 [in Ukrainian].

Malkova, Z. A. & Voskresenskaya, N. M. (2003). Razvitiye sovremennoy pedagogicheskoy nauki v zarubezhnykh stranakh [The development of modern pedagogical science in foreign countries]. Moscow, 214 [in Russian].

Makarenko, A. S. (1954). Pro mii dosvid [About my experience]. Kyiv: Radianska shkola, 3 [in Ukrainian].

Makarenko, A. S. (1963). Pedahohycheskaia poema [Pedagogical Poem]. Moscow: Moskovskyi rabochyi, 427 [in Russian].

Nizhynsky, M. P. (1973). Pedahohycheskaia systema A. S. Makarenko [Pedagogical system A. S. Makarenko]. Moscow [in Russian].

Sbruyeva, A. A. (2008). Avtorska shkola A. S. Makarenka: Xarakterystyka chynnykiv efektyvnosti [Authorska school A. S. Makarenka: Characteristics of officials]. *Tvorcha spadshhyna A. S. Makarenka kriz pryzmu suchasnosti.* Sumy: SumDPU, 14 – 28 [in Ukrainian].

* * *

Іванчикова С. М. Ідеї фізкультурно-оздоровчої діяльності в педагогічній спадщині А. Макаренка

Статтю присвячено виявленню й вивченню ідей фізкультурно-оздоровчої діяльності в педагогічній спадщині А. Макаренка. Показана важливість педагогічної майстерності, авторитету й такту педагога-вихователя щодо необхідності застосування засобів фізичного виховання й спорту в роботі з дітьми. Розкрито значення єдності школи, педагогів і батьків в організації фізкультурно-оздоровчої діяльності дітей, спрямуванні її на шлях вирішення завдань громадянського виховання. Установлено важливість рухових ігор як цілковито необхідного компонента освітньо-виховного процесу, що має на меті поступове привчання дитини до фізичних і вольових дій як необхідних складників майбутньої праці – головної умови життя людини в соціумі. Виділено та описано погляди А. Макаренка на спортивну діяльність через призму завдань виховання в учнів свідомої дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності. Визначено, що засобами і методами вирішення таких завдань є вправи у вольовому подоланні труднощів, у боротьбі з перешкодами, перенесенні тих чи тих позбавлень, реалізованих у формах не індивідуалізованого характеру, а таких, що виконуються в колективі і для колективу.

Ключові слова: засоби й методи виховання, педагогічна спадщина А. Макаренка, рухові ігри, спорт, фізичне виховання, фізкультурно-оздоровча діяльність.

Иванчикова С. Н. Идеи физкультурно-оздоровительной деятельности в педагогическом наследии А. Макаренко

Статья посвящена выявлению и изучению идей физкультурно-оздоровительной деятельности в педагогическом наследии А. Макаренко. Показана значимость педагогического мастерства и авторитета педагога-воспитателя в вопросах необходимости применения средств физического воспитания и спорта при работе с детьми. Раскрыто значение единства школы, педагогов и родителей в организации физкультурно-оздоровительной деятельности детей, направленности ее на решение

задач гражданского воспитания. Установлена важность подвижных игр как абсолютно необходимой составляющей образовательно-воспитательного процесса, имеющей целью постепенное приучение ребенка к физическим и волевым усилиям – необходимым компонентам будущей трудовой деятельности. Выделены и описаны взгляды А. Макаренко на спортивную деятельность через призму задач воспитания у учащихся сознательной дисциплины, чувства долга и ответственности. Определено, что средствами и методами решения таких задач являются упражнения в волевом преодолении трудностей, в борьбе с препятствиями, в переносе тех или иных лишений, реализованных в формах не индивидуализированного характера, а таких, которые выполняются в коллективе и для коллектива.

Ключевые слова: средства и методы воспитания, педагогическое наследие А. Макаренко, спортивные игры, спорт, физическое воспитание, физкультурно-оздоровительная деятельность.

Ivanchykova S. M. Ideas of Physical Education and Health in the Pedagogical Heritage of A. Makarenko

The article is devoted to revealing and studying the ideas of physical education and health in the pedagogical heritage of A. Makarenko. The importance of pedagogical skills and authority of the educator in terms of the necessity of using the means of physical education and sports when working with children is demonstrated. The significance of the unity of school, teachers and parents in the organization of physical education and health of children is revealed, as well as its orientation towards the solution of tasks of civic education. The author emphasizes the importance of motor games as a necessary component of the educational process aimed at gradually training a child to perform physical and volitional actions, which are indispensable components of future work and, thus, the main condition of human life in society. The article outlines the views of A. Makarenko on sports activity in the light of the tasks of shaping students' conscious discipline, a sense of duty and responsibility. It is determined that the means and methods for solving such problems are exercises aimed at volitional overcoming of difficulties, obstacles surmounting, surviving certain adversities implemented not in individualized form, but the ones performed within a team and for a team.

Key words: means and methods of education, pedagogical heritage A. Makarenko, games, sports, physical education, physical education and health.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2019 р.
Прийнято до друку 19.04.2019 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л.Ц.